

**Univerzita Karlova
Přírodovědecká fakulta**

Demografie

Bc. Aneta Ženíšková

**Vývoj plodnosti ve vybraných zemích Evropy se zaměřením na efekt časování
od druhé poloviny 20. století do současnosti**

Fertility development in selected European countries considering the timing effect
from the second half of the 20th century to the present

Diplomová práce

Vedoucí závěrečné práce: RNDr. Olga Kurtinová, Ph.D.

Praha, 2017

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 24. dubna 2017

.....

Na tomto místě chci poděkovat RNDr. Olze Kurtinové, Ph.D. za její nápady, připomínky, a ochotnou pomoc při psaní této diplomové práce.

Dále bych chtěla velmi poděkovat celé své rodině za veškerou pomoc a podporu, které se mi od ní dostalo po celou dobu mého vysokoškolského studia. Zvláště pak děkuji svému manželovi, bez jehož podpory, nasazení a pochopení by mé magisterské studium nebylo možno zrealizovat. Poděkování patří i naší dcerce Aničce, která s maminkou prošla celým magisterským studiem, zvládla to statečně a je pro nás velikou radostí. Jmenovitě poděkovat bych chtěla rovněž své babičce Anežce, která nám velmi pomohla hlídáním dcerky během mého studia i v závěru psaní této diplomové práce.

V neposlední řadě děkuji Bohu, že vede můj život a že mi požehnal prožitím krásného vysokoškolského období na Karlově univerzitě, o které jsem snila již od základní školy.

Vývoj plodnosti ve vybraných zemích Evropy se zaměřením na efekt časování od druhé poloviny 20. století do současnosti

Abstrakt

Hlavním cílem této diplomové práce je zhodnotit v kontextu vývoje plodnosti ve vybraných evropských zemích od druhé poloviny 20. století do současnosti skutečný vliv efektu časování na ukazatel průměrného věku matky při narození dítěte. Dalším cílem je očistit ukazatel úhrnné plodnosti od vlivu časování, a následně ukázat, jak změny v časování plodnosti ve studovaných zemích ovlivňují v daném časovém období tento transversální ukazatel. Posledním záměrem této práce je zhodnocení názorů respondentů daných zemí z výběrového šetření European Social Survey z let 2004 a 2010 na otázky týkající se sladění práce a rodiny jako jednoho z faktorů ovlivňujícího časování plodnosti. Na základě typologie sociálních států Esping-Andersena jsou vybrány následující státy: Nizozemí, Portugalsko, Švédsko, Švýcarsko a Ukrajina. Změny průměrného věku žen při narození dítěte jsou dány nejen skutečnými změnami v časování rození dětí (efektem časování), ale také změnami ve struktuře rození dětí dle pořadí (efektem struktury). Pro detailní pohled na příčiny změn tohoto ukazatele byla použita metoda dekompozice a pro zhodnocení vývoje úhrnné plodnosti byly zkonstruovány její očištěné varianty od vlivu časování. Ukazuje se, že efekt časování i efekt struktury mohou působit v i proti směru zvyšování průměrného věku matek při narození dítěte, nicméně v současnosti stojí ve studovaných státech za zvyšováním průměrného věku zejména skutečné odkládání rození dětí do pozdějšího věku. Očištěné ukazatele transversální úhrnné plodnosti ukazují, že bez narušení časováním plodnosti by byla úroveň úhrnné plodnosti v daných zemích vyšší, než tomu v současnosti je. Názory respondentů vybraných států z výběrového šetření European Social Survey jsou v souladu s očekávanými trendy v rámci různých typů sociálních států. To lze dokumentovat na příkladu Švédska, kde respondenti spíše nesouhlasí s tradičním rozdělením rolí muže a ženy v domácnosti a v práci, na rozdíl od postsocialistické Ukrajiny či prorodinně orientovaného Španělska. Možnost sladit pracovní a rodinné závazky je ovšem důležitá při výběru práce pro respondenty napříč všemi studovanými státy.

Klíčová slova: časování plodnosti, sociální stát, dekompozice, průměrný věk při narození dítěte, výběrové šetření, Nizozemí, Portugalsko, Švédsko, Švýcarsko, Ukrajina

Fertility development in selected European countries considering the timing effect from the second half of the 20th century to the present

Abstract

The main objective of this thesis is to evaluate the influence of the timing effect on the mean age of mothers at childbirth in the context of fertility development in selected European countries from the second half of the 20th century to the present. Another objective is to adjust the total fertility rate to the timing effect and consequently demonstrated how changes in fertility timing affect this period measure in selected countries at a given time frame. The last objective is an evaluation of the views of respondents from studied countries from the sample survey of the European Social Survey for the years 2004 and 2010 to the questions relating to the reconciliation of work and family as one of the factors affecting the timing of fertility. On the basis of Esping-Andersen's typology of welfare states, following states are selected: Netherlands, Portugal, Sweden, Switzerland and Ukraine. Changes of the mean age of mothers at childbirth are given not only by real changes in the timing of childbearing (the timing effect), but also by changes in the childbearing according to the birth order (the effect of fertility structure). The method of decomposition was used for detailed view at the causes of changes in this indicator. In addition, adjusted total fertility rates to the timing effect were constructed. It appears that the timing effect and the effect of fertility structure can act in parallel with and against the direction of increasing the mean age of mothers at childbirth. However, at present, the postponement of childbearing to a later age stands by increasing the mean age of mothers in the studied states. The tempo-adjusted period measures of fertility indicated that the quantity of the total fertility rate, without a fertility timing distortion, would be higher than it is at present in studied countries. The view of respondents in selected countries from sample survey of the European Social Survey are in line with expected trends in various types of welfare states. This can be shown on the example of Sweden where the respondents mostly disagree with the traditional division of roles for men and women at home and at work in contrast to postsocialist Ukraine or family-oriented Spain. However, the possibility to combine work and family commitments for choosing a career is important for the respondents across all studied countries.

Keywords: fertility timing, welfare state, decomposition, mean age at childbirth, sample survey, Netherlands, Portugal, Sweden, Switzerland, Ukraine

OBSAH

Seznam zkratek	8
Seznam obrázků	9
Seznam tabulek	11
1 Úvod.....	12
2 Teoretická východiska	14
2.1 Změny v rodinném a reprodukčním chování od 2. poloviny 20. století	14
2.2 Teorie druhého demografického přechodu	15
2.3 Odkládání plodnosti	17
3 Data a metodologie.....	21
3.1 Zdroje dat	21
3.1.1 Data pro analýzu populačního vývoje a dekompozici změny průměrného věku matky při narození dítěte.....	21
3.1.2 Data pro analýzu výsledků výběrového šetření ESS	22
3.2 Metodologie	23
3.2.1 Typologie sociálních států podle Esping-Andersena.....	23
3.2.2 Metodika analytické části	28
3.2.3 Metodika pro analýzu vybraných otázek výběrového šetření ESS	33
4 Populační vývoj vybraných zemí se zaměřením na plodnost.....	36
4.1 Populační vývoj ve vybraných zemích.....	36
4.2 Vývoj plodnosti ve vybraných zemích.....	41
5 Analytická část	48
5.1 Dekompozice změn průměrného věku matky při narození dítěte	48
5.2 Očištěná úhrnná plodnost od vlivu časování.....	57
6 Hodnotová orientace obyvatelstva pokud jde o sladění rodinného a pracovního života z dat ESS	62
6.1 Průměrné skóry odpovědí	64

6.2	Výsledky multinomické logistické regrese	69
6.3	Shrnutí.....	76
7	Závěr	78
	Seznam použité literatury.....	81
	Seznam použitých datových zdrojů	87
	Přílohy	89

SEZNAM ZKRATEK

ESS	European Social Survey
HDP	Hrubý domácí produkt
HFD	Human Fertility Database
HMD	Human Mortality Database
MAB	Mean age at birth – průměrný věk při narození dítěte
TFR	Total fertility rate – úhrnná plodnost
UNHCR	The UN Refugee Agency (Agentura OSN pro uprchlíky)
WHO	World Health Organization

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1: Index stáří ve vybraných státech v letech 1995–2015 (v %)	37
Obrázek 2: Index závislosti ve vybraných státech v letech 1995–2015 (v %)	38
Obrázek 3: Naděje dožití ve vybraných státech v letech 1995–2014 (v letech)	40
Obrázek 4: Migrační saldo ve vybraných zemích v letech 2003–2014	41
Obrázek 5: Úhrnná plodnost ve vybraných státech v letech 1995–2014	42
Obrázek 6: Úhrnná plodnost podle pořadí narození dítěte, vybrané státy, 1995–2014	44
Obrázek 7: Podíl živě narozených dětí mimo manželství ve vybraných státech v letech 1995–2014	47
Obrázek 8: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte i-tého pořadí (MABi), Nizozemí, 1950–2009	49
Obrázek 9: Meziroční změny průměrného věku matek při narození dítěte (MAB) a jejich rozklad	49
Obrázek 10: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte i-tého pořadí (MABi), Portugalsko, 1959–2010	50
Obrázek 11: Meziroční změny průměrného věku matek při narození dítěte (MAB) a jejich rozklad na efekt časování a efekt struktury plodnosti, Portugalsko, 1960–2012	51
Obrázek 12: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte i-tého pořadí (MABi), Švédsko, 1970–2011	52
Obrázek 13: Meziroční změny průměrného věku matek při narození dítěte (MAB) a jejich rozklad na efekt časování a efekt struktury plodnosti, Švédsko, 1971–2011	52
Obrázek 14: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte i-tého pořadí (MABi), Švýcarsko, 1998–2011	53
Obrázek 15: Meziroční změny průměrného věku matek při narození dítěte (MAB) a jejich rozklad na efekt časování a efekt struktury plodnosti, Švýcarsko, 1999–2011	54
Obrázek 16: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte i-tého pořadí (MABi), Ukrajina, 1959–2009	54
Obrázek 17: Meziroční změny průměrného věku matek při narození dítěte (MAB) a jejich rozklad na efekt časování a efekt struktury plodnosti, Ukrajina, 1960–2009	55
Obrázek 18: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte (MAB) a průměrného věku matky při narození dítěte očištěného od vlivu změny struktury plodnosti podle pořadí, vybrané státy, vybrané roky	56

- Obrázek 19: Vývoj úhrnné plodnosti (TFR), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování podle pořadí (TFR'), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování a vlivu změn struktury plodnosti (TFR°) a úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování bez rozlišení pořadí narozených, Nizozemí, vybrané roky 58
- Obrázek 20: Vývoj úhrnné plodnosti (TFR), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování podle pořadí (TFR'), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování a vlivu změn struktury plodnosti (TFR°) a úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování bez rozlišení pořadí narozených, Portugalsko, vybrané roky 59
- Obrázek 21: Vývoj úhrnné plodnosti (TFR), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování podle pořadí (TFR'), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování a vlivu změn struktury plodnosti (TFR°) a úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování bez rozlišení pořadí narozených, Švédsko, vybrané roky 59
- Obrázek 22: Vývoj úhrnné plodnosti (TFR), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování podle pořadí (TFR'), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování a vlivu změn struktury plodnosti (TFR°) a úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování bez rozlišení pořadí narozených, Švýcarsko, vybrané roky 60
- Obrázek 23: Vývoj úhrnné plodnosti (TFR), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování podle pořadí (TFR'), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování a vlivu změn struktury plodnosti (TFR°) a úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování bez rozlišení pořadí narozených, Ukrajina, vybrané roky 60

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1: Charakteristiky sociálních režimů dle Esping-Andersena	25
Tabulka 2: Přehled nezávisle proměnných vstupujících do multinomické logistické regrese a četnost zastoupení jednotlivých kategorií, ESS (2010)	35
Tabulka 3: Kvocient kojenecké úmrtnosti ve vybraných státech v letech 1995–2014 (v %).....	39
Tabulka 4: Výrok 1 – „Žena by měla být připravena omezit svou placenou práci kvůli rodině.“, průměrné skóry odpovědí pro vybrané státy v letech 2004 a 2010	64
Tabulka 5: Výrok č. 2 – „Když je málo pracovních míst, muži by měli mít větší právo na zaměstnání než ženy.“, průměrné skóry odpovědí pro vybrané státy v letech 2004 a 2010	65
Tabulka 6: Výrok č. 3 – „Důležité pro výběr práce: Zaměstnání, které by dovolovalo skloubit práci a rodinné povinnosti.“, průměrné skóry odpovědí pro vybrané státy v letech 2004 a 2010	66
Tabulka 7: Výrok č. 4 – „Jak často Vám Vaše práce brání věnovat čas, který chcete, Vašemu partnerovi/partnerce nebo rodině?“, průměrné skóry odpovědí pro vybrané státy v letech 2004 a 2010	67
Tabulka 8: Výrok č. 5 – „Jak často se cítíte příliš unaven(a) na to, abyste si mohl(a) užít věcí, které byste chtěl(a) dělat doma?“, průměrné skóry odpovědí pro vybrané státy v letech 2004 a 2010	68
Tabulka 9: Výrok č. 6 – „Muži by měli přijmout stejnou odpovědnost za domov a děti jako ženy.“, průměrné skóry odpovědí pro vybrané státy v roce 2004	68
Tabulka 10: Výrok 1 - „Žena by měla být připravena omezit svou placenou práci kvůli rodině.“, multinomická logistická regrese, European Social Survey, 2010	71
Tabulka 11: Výrok 2 - „Když je málo pracovních míst, muži by měli mít větší právo na zaměstnání než ženy.“, European Social Survey, 2010	72
Tabulka 12: Výrok 3 - „Jak často Vám Vaše práce brání věnovat čas, který chcete, Vašemu partnerovi/partnerce nebo rodině?, European Social Survey, 2010	73
Tabulka 13: Výrok 4 - „Jak často se cítíte příliš unaven(a) na to, abyste si mohl(a) užít věcí, které byste chtěl(a) dělat doma?, European Social Survey, 2010	75

Kapitola 1

Úvod

Současným hojně diskutovaným demografickým tématem je časování plodnosti, a to zejména proces odkládání plodnosti do vyššího věku žen. Tento proces zároveň úzce souvisí s nebyvalým nárůstem průměrného věku matky při narození dítěte a také se změnami ukazatele úhrnné plodnosti, který se kvůli odložené plodnosti může snižovat, aniž by docházelo k poklesu intenzity plodnosti jako takové.

Hlavním cílem této diplomové práce je objasnit příčiny změn průměrného věku matky při narození dítěte ve vybraných evropských zemích dle různých typů sociálních států v časovém období od 2. poloviny 20. století do současnosti. Tyto změny mohou být totiž způsobeny nejen skutečným odkládáním plodnosti do vyššího věku žen (tzv. efektem časování), nýbrž i změnami ve struktuře narozených dětí dle pořadí (tzv. efektem struktury). Dalším cílem této práce je zhodnotit vývoj úhrnné plodnosti bez vlivu časování v Nizozemí, Portugalsku, Švédsku, Švýcarsku a Ukrajině dle dostupných dat v období od 2. poloviny 20. století do současnosti, a tím ukázat, jak mohou změny v časování plodnosti narušit vývoj tohoto transverzálního ukazatele. Třetím cílem předkládané diplomové práce je objasnit názory respondentů z výše uvedených zemí na aktuální téma sladování pracovního a rodinného života jako jednoho z faktorů, který má vliv na rozhodování o založení či zvětšení rodiny. Pro tento účel budou použita data výběrového šetření European Social Survey z let 2004 a 2010.

Práce obsahuje sedm kapitol. První z nich je Úvod, který předkládá studované téma a cíle práce a rovněž informuje o struktuře textu. Následující kapitola se zbývá teoretickými východisky, a to zejména diskuzí o změnách v rodinném a reprodukčním chování od 2. poloviny 20. století do současnosti, vlivnou teorií druhého demografického přechodu a fenoménem odkládání plodnosti do vyššího věku žen. Třetí kapitola obsahuje dvě hlavní podkapitoly, z nichž první se věnuje zdrojům dat použitým v této práci, a druhá metodologickým postupům. V podkapitole o metodologii je popsána teorie Esping-Andersena, na jejímž základě (a jejích modifikacích) bylo vybráno pět různých zemí coby zástupců pěti typů sociálních systémů fungujících v evropských státech. Těmito státy jsou Švýcarsko jako zástupce liberálního typu sociálního státu, Nizozemí, kde funguje konzervativní typ sociálního státu, Švédsko jako zástupce sociálně-demokratického typu, Portugalsko prorodinně orientovaného typu a Ukrajina jako zástupce postsocialistického typu sociálního státu. Další část této podkapitoly poskytuje informace o metodologickém zpracování analytické části, a to části věnující se dekompozici změn

průměrného věku matky při narození dítěte a následně odstranění vlivu časování zkreslujícího transversální ukazatel úhrnné plodnosti, a poté také o metodách, které budou použity pro analýzu tvrzení respondentů výběrového šetření.

Čtvrtá kapitola je zaměřena na populační vývoj vybraných států od roku 1995 do současnosti s důrazem na vývoj procesu plodnosti. Stěžejní pátá kapitola je rozčleněna na dvě podkapitoly, z nichž první obsahuje dekompozici změn průměrného věku matky při narození dítěte na efekt časování a efekt struktury dle metody navržené Evelyn M. Kitagawou (1955). Druhá podkapitola nastiňuje vývoj úhrnné plodnosti po očištění od vlivu časování v Nizozemí, Portugalsku, Švédsku, Švýcarsku a Ukrajině v období 2. poloviny 20. století do současnosti. Očištění ukazatele úhrnné plodnosti by nebylo potřeba, pokud by byla data analyzována z kohortního pohledu, neboť konečná plodnost (průměrný počet živě narozených dětí jedné ženě během celého jejího reprodukčního období) není časováním plodnosti zkreslena. To ovšem není cílem této práce. Kohortní druh analýzy je totiž náročný na dostupnost dat, které je možno získat až po dokončení reprodukce daných generací. Pro postihnutí úrovně plodnosti bude tedy použita transversální úhrnná plodnost očištěná od vlivu časování. Šestá, rovněž analytická, kapitola se zabývá zhodnocením vybraných hodnotových orientací respondentů z Nizozemí, Portugalska, Švédska, Švýcarska a Ukrajiny na téma sladění rodinného a pracovního života. Pro tuto analýzu je použito dat z výběrového šetření European Social Survey z let 2004 a 2010. Poslední, sedmou, kapitolou je Závěr, ve kterém jsou shrnuty hlavní poznatky, které tato práce přinesla.

Kapitola 2

Teoretická východiska

Tato část práce si klade za cíl shrnout dosavadní poznatky o současných změnách v rodinném a reprodukčním chování evropských populací. Důraz bude kladen na změny plodnosti, a to zejména na časování tohoto procesu.

2.1 Změny v rodinném a reprodukčním chování od 2. poloviny 20. století

Rodinné a reprodukční chování evropských populací se začalo výrazněji měnit od poloviny 60. let 20. století. V této době se začal v severních a západních státech Evropy prosazovat nový model reprodukčního chování. Jeho specifickým byla oproti minulému režimu nižší úroveň sňatečnosti a plodnosti. Mladí lidé v těchto zemích vstupovali do svého dospělého života v situaci, kdy se rozvíjel sociální stát, rostla životní úroveň a nadále se zlepšovala kvalita života. Postupně se mezi tuto mladou generaci infiltrovaly nové životní hodnoty, které jsou charakteristické zejména vyšší mírou individualismu, důrazem na svobodné rozhodování a osobní seberealizaci (Polesná, 2013). S přijetím nových hodnot v zásadě začalo docházet k pluralizaci forem rodiny. Tradiční rodinu složenou z manželského páru a dětí doplnil nový model nesezdaného soužití, do kterého nejdříve vstupovali rozvedení, nicméně si jej později volilo i více a více svobodných, kteří si v nesezdaném soužití chtěli vyzkoušet manželství „nanečisto“. Kromě nesezdaného soužití se začalo objevovat i tzv. soužití LAT (living apart together), které označuje situaci, kdy každý z partnerů žije ve své domácnosti. Rostoucí rozvodovost se od druhé poloviny 20. století projevila i rozšířením tzv. složených rodin, kdy alespoň jeden z partnerů žije se svými vlastními dětmi z předchozích manželství nebo vztahů (Matějková, Paloncyová, 2004). Krom legitimizace rozvodu se společnost otevřela i možnosti interrupce. Zmíněné změny se postupně začaly šířit i za hranice zmíněné severní a západní části našeho kontinentu. Po expanzi na jih Evropy se od počátku devadesátých let začínají změny projevovat i v postkomunistických zemích. Demografické ukazatele byly prokazatelně modifikovány ve smyslu severozápadních změn, nicméně průběh tohoto nového chování byl mnohem prudší. To bylo možno vysvětlit buďto rychlou přeměnou hodnot, ale také negativním dopadem transformace ekonomiky z plánovaného hospodářství na ekonomiku řízenou trhem. V současnosti vysvětlení změn není hledáno buď v ekonomických, nebo v hodnotových faktorech, ale v jejich interakci (Polesná, 2013).

2.2 Teorie druhého demografického přechodu

Pro vysvětlení reprodukčních změn v důsledku vývoje a změny hodnot obyvatel lze použít dodnes vlivnou teorii tzv. druhého demografického přechodu. Tuto teorii představili v roce 1986 autoři Lesthaeghe z Belgie a Dirk J. van de Kaa z Nizozemí (Van den Kaa, Lesthaeghe, 1986). Na rozdíl od prvního demografického přechodu, který byl definován jako výsledek dlouhodobého poklesu úmrtnosti, lze druhý demografický přechod označit jako „*změny v demografickém chování, které se promítají do úrovně demografické reprodukce. Charakteristickými znaky druhého demografického přechodu jsou pokles plodnosti obvykle pod hranici prosté reprodukce, zvyšování věku matek při narození prvního dítěte a snižování sňatečnosti. Dochází k růstu nesezdaných soužití a zvyšuje se zastoupení dětí narozených mimo manželství. Snižování úmrtnosti má na početní růst populací již malý význam.*“ (Demografie (ne)jen pro demografy, s. 45–46). Dle teorie druhého demografického přechodu stojí za novými reprodukčními a rodinnými trendy změny hodnot a norem v transformujících se moderních společnostech, které kladou důraz na právo a seberealizaci jedince (Matějková, Paloncyová, 2004). Samotný autor Van de Kaa (Van de Kaa, 1997) na základě studia populací vyspělých států v letech 1965–1995 definoval patnáct tvrzení, která popisují znaky druhého demografického přechodu:

1. Pokles úhrnné plodnosti v důsledku snížení plodnosti ve vyšším věku: úbytek narozených ve vyšším pořadí.
2. Pokles počtu předmanželských koncepcí a tím i pokles počtu „nucených sňatků“.
3. Nadále klesá sňatkový věk.
4. Dochází k odkládání narození prvního dítěte v manželství, což implikuje pokles plodnosti mladých žen. Klesají i míry plodnosti nižších pořadí, což vede k nižší úrovni transversální úhrnné plodnosti.
5. Zvyšuje se intenzita rozvodovosti (a odluky provedené soudem, je-li povolena).
6. Odkládání manželství do vyššího věku, růst počtu nesezdaných soužití jako manželství „nanečisto“. Roste i věk při prvním sňatku.
7. Růst popularity nesezdaného soužití, manželství jsou uzavírána v souvislosti s těhotenstvím ženy. Zvyšuje se podíl dětí narozených mimo manželství a také průměrný věk matky při narození prvního dítěte.
8. Legislativa státu umožňuje sterilizaci a potraty, což snižuje nechtěnou plodnost zejména v hraničních věcích.
9. Do nesezdaných soužití vstupují nejen mladí lidé před sňatkem, ale také stále častěji ovdovělí a rozvedení.
10. Nesezdané soužití je chápáno jako alternativa k manželství, zvyšuje se mimomanželská plodnost.
11. Průměrný počet dětí na jednu ženu se stabilizuje na nízké úrovni.
12. Úroveň úhrnné plodnosti se mírně zvyšuje díky rekuperaci odložené plodnosti. Mírně roste plodnost nižších pořadí ve vyšším věku žen.
13. Ne všechna odložená plodnost může být realizována ve zbývajících plodných letech ženy.

14. Dochází k nárůstu „dobrovolné“ bezdětnosti.
15. Kohortní plodnost se zřejmě stabilizuje pod úrovní prosté reprodukce.

Dle Sobotky (2008) existují dvě cesty šíření druhého demografického přechodu. První z nich je šíření klasickou cestou, kdy se mění hodnoty ve společnosti a poháněcím mechanismem pro tyto změny je blahobyt. Společností se šíří individualismus a potřeba se seberealizovat. Průkopníky této cesty šíření druhého demografického přechodu jsou vzdělanější jedinci z ekonomicky silných pozic ve společnosti. Za druhým způsobem šíření druhého demografického přechodu stojí strukturální změny spojené s hospodářskou krizí. Změny ve společnosti jsou spíše reakcí na nepříznivé podmínky a iniciují je znevýhodněné vrstvy. Postupně dochází k difúzi tohoto chování k mezi ostatní skupiny obyvatel, mění se jejich postoje a tento proces probíhá i po překlenutí nepříznivých podmínek spojených s krizí v hospodářství. Je nutné zmínit, že ani jedna z těchto cest šíření změn zahrnutých v teorii druhého demografického přechodu, se nevyskytuje v čisté formě a vždy se obě cesty více či méně prolínají.

Jak již bylo zmíněno, do zemí střední a východní Evropy začaly demografické změny v duchu druhého demografického přechodu pronikat od 80. let 20. století. Aplikace teorie na tuto oblast ovšem není bezproblémová a jednoznačná (Polesná, 2013). Změny, ke kterým začalo docházet zejména po pádu komunistických režimů, byly často vysvětlovány jednak proměnou hodnot společnosti, ale také jako důsledek ekonomické krize té doby. Dle Lesthaegheho a Surkyna (Lesthaeghe, Surkyn, 2004) se v zemích střední a východní Evropy ukázalo, že vysvětlovat demografické změny pouze ekonomickou krizí není relevantní. Dalo se předpokládat, že kdyby na hodnoty demografických ukazatelů působil pouze vliv ekonomické krize, měly by se tyto hodnoty po překonání krize vrátit na své původní hodnoty. K tomu ale nedošlo. Zmínění autoři tvrdí, že ačkoliv hospodářská krize destabilizovala v těchto zemích demografické chování, některé rysy druhého demografického přechodu již bylo možné zaznamenat před rokem 1990. Příkladem může být růst mimomanželské plodnosti. Rychtaříková (1999) zase zmiňuje odlišnou rychlost změn ve střední a východní Evropě oproti státům ležícím na západě a severu. Ve střední a východní Evropě poklesly hodnoty demografických ukazatelů prakticky naráz a není tak dodržena časová sekvence druhého demografického přechodu, která byla dokumentována na základě změn v západních zemích. Na základě průzkumů hodnot dle Lesthaegheho a Surkyna (2002) lze říci, že ustálení nových forem uspořádání domácností proběhlo během 90. let 20. století a je doprovázeno akceptací a legitimizací těchto forem. Dle jmenovaných autorů lze spojit růst nových uspořádání domácností s oslabením sociální soudržnosti a s jakousi roztříštěností společnosti. Za změnami v oblasti střední a východní Evropy stojí tedy celá restrukturalizace společnosti.

Relevance teorie druhého demografického přechodu jako konceptu zachycujícího kulturní a ideovou změnu ve společnosti byla hojně diskutována a zpochybňována. Jedním z nejvýraznějších kritiků této teorie je Robert Cliquet (1991), který nesouhlasí zejména s tvrzením, že je tento demografický přechod označován jako druhý, neboť v historii lidstva bylo rozpoznáno více než jeden přechod (například neolitická revoluce). Tento přechod by buď měl být pátým, neboť před ním byly rozeznány čtyři jiné, nebo by spíše měl být pokračováním trendů

nastolených demografickou revolucí. Další kritik, David Coleman, se negativně staví zejména k samotnému názvu teorie (Coleman, 2004). Podle něj by se měl nazývat buďto druhotným nebo by neměl být vůbec řazen mezi přechody. Zároveň se druhý demografický přechod zabývá především změnami ve způsobu soužití, a tak může být jen stěží označován jako demografický. Navzdory této kritice Coleman uznal teorii jako vědecky cennou a svými poznámkami nastínil její omezení. Český demograf Zdeněk Pavlík (2009) vyjádřil svůj nesouhlas ohledně srovnávání prvního a druhého demografického přechodu. Na rozdíl od prvního se druhý přechod zabývá pouze procesem plodnosti a neřeší neméně důležitý demografický proces, kterým je úmrtnost. Ani tak kritickou jako spíše zastánkyní konceptu se snahou jej vylepšit je Eva Bernhardt. Největší problém teorie druhého demografického přechodu vidí v absenci genderového pohledu (Bernhardt, 2004). Podle Bernhardtové (2004) probíhá genderová revoluce, která se projevila vstupováním žen na pracovní trh, do politického života a také se pro ženy otevřela příležitost vzdělávat se. To mělo za následek rovnost v ekonomických rolích mezi muži a ženami, nicméně v činnostech pojících se s domácností zůstaly stále v hlavní pozici ženy. To mohlo dle Bernhardtové přispět k nárůstu rozvodovosti. Autorka zároveň upozorňuje, že gender revoluce není úplná právě díky nerovnosti mužů a žen v domácnostech. Situace se samozřejmě liší mezi státy, kdy v některých již tento trend započal a v jiných nikoliv. Bernhardtová se proto domnívá, že je možné druhý demografický přechod vnímat jako první fázi gender revoluce, a tudíž lze očekávat buďto třetí demografický přechod nebo druhou fázi druhého demografického přechodu, kdy dojde k rovnosti postavení mužů a žen a ke zvýšení plodnosti. Kromě genderové revoluce se Bernhardtová stejně jako jiní výše zmínění kritici vyjádřila negativně k názvu teorie a navrhla jiný název, a to „revoluce ve struktuře rodinných vzorců“ (Bernhardt, 2004).

Autoři teorie druhého demografického přechodu se ještě několikrát vrátili k přepracování této teorie. Závěrem jejich bádání je stanovisko, že na začátku druhého demografického přechodu stojí tři společenské revoluce, a to kontraceptivní, sexuální a genderová revoluce (Lesthaege, 2010).

2.3 Odkládání plodnosti

Součástí změn, které se objevily v Evropě v druhé polovině 20. století, bylo a stále je odkládání rození dětí do pozdějšího věku žen. Dle Lesthaegheho a Moorse (2000) se zvyšování věku, kdy lidé vstupující do manželství a rodičovství stalo nejdůležitějšími znaky druhého demografického přechodu. S tím nesouhlasí skupina autorů Kohler, Billari a Ortega (2002). Tito autoři se ve své práci zabývali nízkou úrovní plodnosti a dali vzniknout teorii „posunu životních startů“ (Kohler a kol., 2002). Ve své studii tvrdí, že odkládání plodnosti do vyššího věku je samostatným procesem, který probíhá paralelně vedle dalších dvou procesů, výše zmíněného druhého demografického přechodu a tzv. „demografického přechodu“. Zatímco druhý demografický přechod je dle těchto autorů charakteristický především změnami hodnot a rozšiřováním nemanželských forem soužití, demografický přechod se promítá ve změnách plodnosti dle pořadí v manželstvích. Kohler a kol. (2002) tvrdí, že tyto tři odlišné přechody nebo procesy stojí v pozadí velmi nízké plodnosti, které bylo dosaženo v mnoha zemích Evropy zvláště v 90. letech 20. století. Velký důraz ve své práci rovněž kladou na studium pěti faktorů, které vedou k odkládání rození

dětí do vyššího věku žen a zároveň také k velmi nízkým hodnotám ukazatele úhrnné plodnosti. První dva z těchto faktorů jsou demografické povahy a zahrnují zkreslení měření plodnosti v transversálním pohledu a časové omezení biologické reprodukce. Jakmile dojde odkladu plodnosti do vyššího věku žen, dochází ke snižování celkové intenzity plodnosti. Třetí faktor je behaviorální a stojí na skutečnosti, že rozhodnutí o narození dítěte je rozumné posunout z ekonomických a sociálních důvodů. Autoři zde uvádějí probíhající rozpor mezi nevratným rozhodnutím mít děti a možností upřednostnit své životní plány. Přijatelným východiskem z tohoto rozporu může být právě odklad rodičovství, který rovněž řeší i nejistotu vycházející ze současné ekonomické situace, ale také ze stability svazků mladých lidí. Potenciální rodiče si mohou být také nejisti klady a zápory, které do jejich vztahu přinese narození potomků. Autoři rovněž tvrdí, že v zemích s velmi nízkou plodností je rozhodování mladých lidí o načasování narození jejich dětí usnadněno díky skutečnosti, že se v těchto zemích rodiny omezují na rozhodování mezi bezdětností či rodinou s jedním až dvěma dětmi. Z tohoto pohledu mají mladí lidé v těchto zemích na uskutečnění svých reprodukčních plánů více času. Čtvrtým faktorem, který ve své práci zmiňují, je fakt, že změny v časování rození dětí jsou výsledkem společenské interakce a nevztahují se pouze na jednotlivce. Pátý faktor objasňuje negativní působení zavedených institucí ve společnosti (jakými je např. sociální politika, trh práce, nedostatečná podpora rodin s dětmi či formální vzdělání) na úroveň plodnosti. Spolu se sociálními interakcemi mají tyto instituce vliv na demografické chování populace.

Koncept posunu životních startů nebyl podroben takové kritice jako teorie druhého demografického přechodu. Švédská demografka Sunee Billingsley (2010) se ve své práci zabývala právě srovnáním obou konceptů. Teorii posunu životních startů se jí jeví významný zejména proto, že autoři našli obecný mechanismus odkladu rodičovství, který se ve své podstatě liší od mechanismu předpokládaného druhým demografickým přechodem. Druhým významným přínosem konceptu je stanovisko, že nízká úroveň plodnosti není pouze výsledkem přechodu ze socialistického režimu nebo z ekonomické krize, ale v pozadí stojí obecně vyšší ekonomická nejistota ve společnosti.

Současným celoevropským trendem je individualismus a posilování uvědomění odpovědnosti za vlastní život. Dle Kocourkové (2002) je na toto chování možno nazírat jako na projev zvýšené odpovědnosti, která se promítá i do rozhodnutí páru stát se rodiči. Vzhledem ke zvyšování nákladů na bydlení je pro mladé lidi relativně obtížné založit oddělenou domácnost. Tento krok je ztížen vyšší úrovní ekonomické nejistoty v brzké dospělosti (Kohler, a kol., 2002). Důležitou roli v životech mladých lidí hraje i potřeba dosáhnout dostatečné kvalifikace pro budoucí výkon pracovní činnosti. Stále častěji mladí lidé potřebují pro svou budoucí pracovní dráhu vystudovat střední, či spíše vysokou školu. Díky vyšší kvalifikaci a následně hledání stabilního zaměstnání se snaží nejen mladá generace vyvarovat chudoby. Zvyšující se časové nároky na přípravu na pracovní proces mají rovněž vliv na časování plodnosti této části populace. Změnou profesního chování procházejí zejména ženy. Stále více jich studuje vysoké školy a zvyšují tak svůj ekonomický status, což jim umožňuje být méně závislé na mužích. Důležitou roli hraje i dokončení druhé antikoncepční revoluce, kdy prostřednictvím moderní, zejména hormonální antikoncepce, ženy lépe než kdy dříve mohou regulovat svou plodnost a rozhodovat o sledu svých

životních událostí. Moderní antikoncepce je doplněna relativně snadnou možností legálně ukončit těhotenství. To má dopad na značné snížení výskytu nechtěných, ale také nevhodně načasovaných těhotenství. Odkládání plodnosti do vyššího věku žen dnes není nijak náročné. Zvláštní se proto jeví argument, že zavedení a šíření moderní antikoncepce má spolu se snadným přístupem k umělému ukončení těhotenství jen malý vliv na úroveň plodnosti (Frejka a kol., 2008).

Velmi důležitou roli v odkládání plodnosti hraje formální vzdělání a pracovní zkušenosti žen. Toto téma reflektovaly ve svém příspěvku autorky Nicolleti a Tanturri (2005). Jejich hlavním cílem bylo zhodnotit dopad vzdělání žen a pracovní zkušenosti na časování narození prvního dítěte napříč deseti zeměmi Evropské unie. Autorky potvrzují hypotézu, že ženy s vyšším stupněm dosaženého vzdělání a kratší pracovní zkušeností pravděpodobně odloží mateřství na později nebo zůstanou dokonce bezdětné (Nicolleti, Tanturri, 2005). Zároveň bylo prokázáno, že vyšší stupeň vzdělání má krom efektu odložené plodnosti do pozdějšího věku rovněž efekt snížení pravděpodobnosti narození dítěte. Ve všech analyzovaných zemích našly autorky velmi silný vztah mezi časováním narození prvního dítěte a věkem na začátku pracovní kariéry. Bylo zjištěno, že ženy po začátku jejich první pracovní zkušenosti vyčkávají s prvním těhotenstvím 3 až 7 let. Autorky ve svém příspěvku uvádí, že obecným trendem politik přátelských k rodině je snaha o sladění mateřství a pracovní povinnosti, ale dosud nebyly navrženy žádné speciální politiky, které by byly zaměřené na řešení problému odkládání mateřství. V kontextu skutečnosti, že biologický věk pro mateřství je omezený a pravděpodobnost mít první dítě po 30 letech věku ženy klesá, uvádí autorky návrh přijetí politik, které by pomohly ženám časně dokončit vzdělání, časně vstoupit na trh práce a dříve se stát matkami. Otázkou zůstává, zdali by urychlení těchto kroků vedlo k zastavení či snížení odkládání mateřství, neboť zde dle autorek není jistota, že by tyto mladší ženy byly připravené porodit dítě a následně o něj pečovat. Zvláště patrné odkládání narození prvního dítěte lze dokumentovat v Itálii. Autorky se ve své empirické části zabývají srovnáním úrovně plodnosti v Itálii s plodností v jiných zemích EU a hledají příčinu rozdílů buď v diferencích ve vzdělání a pracovních charakteristikách, nebo ve sklonu k mateřství v daném státu. Pokud byly rozdíly způsobeny hlavně postojem k mateřství, budou politiky zaměřeny na urychlení vstupu do pracovního procesu a poté do mateřství stěží efektivní (Nicolleti, Tanturri, 2005).

Velmi podnětnou a komplexní studii poskytující řadu nových pohledů na fenomén analýz evropské nízké plodnosti napsal Tomáš Sobotka (2004). Ve své práci se zabýval odkládáním rození dětí a velmi nízkou plodností v Evropě. I tento autor zdůrazňuje efekt zvyšujícího se dosaženého vzdělání na plodnost, a to zejména u žen, a konflikt mezi zaměstnaností a rodičovstvím, ale i vliv nezaměstnanosti a různých forem nejistoty, vliv měnícího se charakteru intimních a partnerských vztahů a samozřejmě také působení moderní kontraceptivní technologie. To ovšem podtrhuje důležitost perspektivy celého životního cyklu, která zdůrazňuje skutečnost, že rozhodnutí stát se rodičem je zakotveno v procesu, který zahrnuje několik přechodů v rané dospělosti vedoucí k přechodu na rodičovství včetně např. dokončení vzdělání, opuštění domova rodičů, vstup na trh práce a vytvoření kariéry a uzavření manželského svazku. Jednou z důležitých otázek, které si autor klade, je, do jaké míry se děti nenarozené v mladém věku ženy ještě narodí nebo zda jsou již ztracené. Analýzy ukazují, že většina společností zaznamenává postupnou

kompenzaci neboli rekuperaci této odložené plodnosti prvního pořadí po věku 30 let ženy. Nicméně míra této rekuperace se široce různí mezi zeměmi a není silně asociována s rychlostí odkládání narození prvního dítěte mezi mladšími ženami (Sobotka, 2004). Při studiu trendů plodnosti ve střední a východní Evropě Sobotka (2004) dochází k závěru, že odklad plodnosti se zdá nejsilnější v zemích, které zaznamenaly neúspěšnější sociální a ekonomickou tranzici. Tento autor v závěru své práce odhaduje budoucí podstatný nárůst hodnot transverzálních měr plodnosti v příštích deseti letech vzhledem ke zpomalení intenzity odkládání plodnosti.

Zajímavý medicínský pohled na odkládání rodičovství nabídla na odkládání rodičovství skupina autorů v čele s Lonem Schmidtem (Schmidt a kol., 2012). Podle těchto autorů se několik desetiletí odkládání rodičovství evropskými páry promítá ve vzrůstající neplodnosti, prodloužené doby potřebné pro otěhotnění nebo také ve zvýšené míře negativních situací v průběhu těhotenství včetně úmrtí plodu. Navzdory široké dostupnosti asistované reprodukce v mnoha zemích nemůže tato péče plně kompenzovat ztrátu plodnosti související s vyšším věkem matek a otců. U žen je zvýšené riziko prodloužené doby otěhotnění, neplodnosti, spontánních potratů a vzniku tzv. Downova syndromu zřejmé nad dosaženým věkem 35 let, zatímco zvýšené riziko předčasného porodu a narození mrtvého dítěte se s větší pravděpodobností projevuje nad věkovou hranicí 40 let ženy. Mezi muži je výrazný efekt neplodnosti a nepříznivých reprodukčních výsledků znatelný nad hranicí 50 let věku. Nicméně v situaci, kdy mají ženy většinou partnery, kteří jsou o několik let starší než ony samy, je důležité zaměřit se více na kombinovaný účinek pokročilého věku ženy i muže na reprodukční výsledky v budoucnosti. Rostoucí podíl párů plánuje mít děti v pozdějším věku pravděpodobně bez toho, aniž by si byli vědomi zvýšeného rizika neplodnosti a nepříznivých reprodukčních výsledků. Proto autoři apelují na potřebu informovat zdravotníky, ale i obecnou veřejnost o zvýšených reprodukčních rizicích, které se pojí s vyšším věkem ženy i muže. Poskytování těchto informací je nezbytné k tomu, aby lidé, kteří si přejí stát se rodiči, učinili kvalifikovaná rozhodnutí, kdy začít mít děti (Schmidt a kol., 2012).

Kapitola 3

Data a metodologie

Následující kapitola je věnována představení datových zdrojů, se kterými bylo v této práci počítáno, a také metodologickým postupům, na jejichž základě byla data zpracována a následně prezentována.

3.1 Zdroje dat

Tato podkapitola si klade za cíl seznámit čtenáře se zdroji dat, kterých bylo použito jednak pro zhodnocení populačního vývoje vybraných států, výpočet dekompozice změny průměrného věku matky při narození dítěte a očištěných ukazatelů úhrnné plodnosti, ale také pro analýzu odpovědí respondentů šetření European Social Survey na otázky týkající se sladění pracovních a rodinných závazků.

3.1.1 Data pro analýzu populačního vývoje a dekompozici změny průměrného věku matky při narození dítěte

Při vytváření kapitoly zabývající se populačním vývojem vybraných států v letech 1995 až 2014 byla v některých případech doplněna chybějící data z dalšího zdroje. Jedná se o základní ukazatele, které jsou počítány shodným způsobem. Chybějící data naděje dožití převzatá z databáze Eurostatu (Eurostat Database, 2016) byla doplněna údaji z Human Mortality Database (Human Mortality Database, 2016). Problémem při přebírání dat z databáze Eurostatu byla absence údajů za Ukrajinu. Chybějící data byla doplněna o údaje nalezené na webových stránkách statistického úřadu Ukrajiny (State Statistics Service of Ukraine, 2016). Jednalo se o ukazatele migračního salda a počty živě narozených dětí mimo manželství. Údaje o Ukrajinu navíc reflektují územní změnu, ke které došlo v roce 2014, kdy Rusko obsadilo ukrajinskou oblast Krymu. Ukrajinský statistický úřad tedy od roku 2014 včetně ponížil údaje za Ukrajinu o data týkající se krymské oblasti. Data o plodnosti byla v kapitole týkající se populačního vývoje vybraných zemí převzata z Human Fertility Database (HFD, 2016), nicméně v případě sledování úhrnné plodnosti a průměrného věku matky při narození dítěte a narození dítěte prvního pořadí byla doplněna o údaje převzaté z Eurostat Database (Eurostat Database, 2016). Data z Human Fertility Database i z databáze Eurostatu jsou ponížena o údaje za oblast Krymu, neboť data ze zmíněných databází pochází ze statistického úřadu Ukrajiny,

který od roku 2014 údaje za Ukrajinu upravuje dle územní změny dané anexí zmíněného území. Při analýze struktury populace v Ukrajině bylo vycházeno z dat Demographic Yearbooku publikovaného United Nations Statistics Division (Demographic Yearbook, 2016). Jelikož je struktura populace Ukrajiny zachycena jako v případě ostatních studovaných států za rok 2011, územní změna z roku 2014 se v těchto datech nepromítla.

V první části páté kapitoly věnující se dekompozici změn průměrného věku matky při narození dítěte bylo použito průřezových dat z Human Fertility Database (2016). Konkrétně se jednalo o data za živě narozené dle věku matky, pořadí narození a daného kalendářního roku a o exponovanou populaci žen podle věku v daném kalendářním roce. Tato populace žen byla autory Human Fertility Database odhadnuta za použití dat populační velikosti a zemřelých z Human Mortality Database. V obou případech se jednalo o údaje dle dokončených let věku. Výpočty v druhé části páté kapitoly obsahující očištěné ukazatele úhrnné plodnosti vycházely z výše zmíněných dat použitých pro dekompozici změn průměrného věku matky při narození dítěte a z výpočtů za nich provedených.

3.1.2 Data pro analýzu výsledků výběrového šetření ESS

V poslední kapitole, která obsahuje zhodnocení postojů obyvatelstva v otázkách týkajících se jednoho z důležitých faktorů ovlivňující časování plodnosti respondentů, kterým jsou možnosti sladění pracovních a rodinných závazků, bylo využito dat z šetření European Social Survey (ESS, 2016). Jedná se o opakující se mezinárodní průzkum postojů a chování, který vznikl v roce 2001, a využívá pravděpodobnostních výběrů, které jsou reprezentativní pro všechny osoby ve věku 15 a více let s bydlištěm v domácnostech v každé zemi. Organizace šetření je charakteristická svým mezinárodním charakterem a koordinací úsilí předních akademiků a odborníků z oblasti sociálního výzkumu. ESS řídí vedoucí tým ve spolupráci s národními koordinátory jmenovanými pro každou zemi. Tito koordinátoři jsou odpovědní za to, aby agentury pověřené průzkumem prováděly terénní práce dle přísně specifikovaných norem. Všechny zúčastněné země jsou přitom povinny přispívat na hlavní náklady spojené s koordinací šetření. Tento příspěvek se skládá ze základního členského příspěvku a dodatečné částky, která je vypočítaná dle HDP jednotlivých zemí. Kromě toho se každá země podílející se na ESS zavazuje, že pokryje náklady na práci v terénu i náklady na vnitrostátní koordinaci šetření. Šetření ESS se provádí každé dva roky a v současné době se ho účastní 15 členských států, jeden pozorovatelský a několik zemí držícím status hostů.

Pro analýzu názorů respondentů v oblasti týkající se sladění pracovního a rodinného života bylo použito dat ze dvou vln šetření ESS, a to z roku 2004 (2. vlna; ESS Round 2, 2016) a 2010 (5. vlna; ESS Round 5, 2016). Tento výběr byl podmíněn skutečností, že v rámci těchto vln byli respondenti dotazováni právě na modul s názvem Rodina, práce a blahobyt, ze kterého vycházely analyzované výroky. Kromě zmíněného modulu týkající se sladění práce a rodiny byly v obou studovaných letech realizovány další moduly, a to Média a důvěra společnosti, Politika, Osobní blahobyt, sociální vyloučení, náboženství, národnostní a etnická identita, dále Gender, domácnosti, Sociodemografický modul a Lidské hodnoty. V roce 2004 byly k těmto základním

modulům přidány moduly Zdraví a péče a Hospodářská etika. V roce 2010 bylo šetření vyjma zmíněného modulu Rodina, práce a blaho doplněno otázkami z oblasti justice.

3.2 Metodologie

Následující podkapitola uvádí veškeré metody použité v této práci. Nejprve je zde představena typologie sociálních států dle Esping-Andersena, dle které byl proveden výběr studovaných států tak, aby každý vybraný stát reprezentoval jeden z typů sociálních států. V druhé části této podkapitoly jsou podrobně představeny metody, jimž byla podrobena data v rámci analytické části této práce.

3.2.1 Typologie sociálních států podle Esping-Andersena

Jednou z myšlenek před začátkem zpracovávání této práce bylo vybrat studované státy tak, aby odpovídaly různým typům sociálních států. Již od nepaměti se ve světě řeší otázka bohatství a jeho rozdělení mezi lidmi, přičemž různé vyspělé země k této otázce přistupují různým způsobem. V některých společnostech je přirozené, že se bohatší vrstva obyvatel dělí o své jmění s chudšími občany, nicméně v jiných zemích je nerovnoměrné rozdělení bohatství považováno za určitý projev spravedlnosti. Při řešení nerovností dochází k menšímu či většímu zásahu státu do tohoto procesu. V některých zemích hraje stát zásadní roli, nicméně v jiných je touto hlavní silou trh nebo rodina. V důsledku těchto odlišných přístupů se během let vytvořily rozdílné přístupy k sociální politice. Při studiu rozdílů mezi státy v této oblasti vznikly různé typologie sociálních států (Kvapilová, 2010).

Prvním metodologickým milníkem této práce byl tedy výběr vhodné typologie sociálních států, na jejímž základě by byly následně vybrány různé státy coby zástupci jednotlivých typů sociálních států. Pro potřeby této práce byla použita teorie dánského sociologa G. Esping-Andersena, kterou autor představil v publikaci *The Three Worlds of Welfare Capitalism* z roku 1990. Tato teorie se řadí k nejvlivnějším pracím v oblasti komparativního výzkumu sociálních systémů posledních dvou desetiletí (Mitchell, 2011). Ačkoliv Esping-Andersen nebyl prvním, kdo se pokusil sestavit typologii sociálních států a jeho práce obsahuje dále komentované nedostatky, jedná se o průlomovou studii hned z několika hledisek. Prvořadě autor jako jeden z prvních rozpracoval ve své teorii myšlenku, že se režimy sociálních států liší ve svých sociálních a redistributivních dopadech. Druhým zásadním přínosem je zasazení sociálního státu do širšího kontextu politické ekonomie a nabídka rekonceptualizace základních charakteristik sociálního státu. Třetím výrazným kladem Esping-Andersenovy práce je uvedení konceptu sociálního státu rozlišeného podle toho, jak je zodpovědnost za zajišťování blaha jednotlivce rozdělena mezi stát, trh a rodinu. Dalším pozitivem je hodnocení sociálních států nejen na základě kvantifikovatelných makrosociálních ukazatelů (tj. např. objem státních výdajů na sociální politiku), nýbrž i z kvalitativního pohledu, neboť fungování sociálního státu nezáleží ani tolik na sociálních výdajích států jako na designu sociálního systému (Esping-

Andersen, 1990, 1999). Nicméně zřejmě nejvýznamnější přínos Esping-Andersenovy teorie tkví v tom, že autor představil režimy sociálního státu jako mechanismy stratifikace samy o sobě.

Esping-Andersen tedy konceptem sociálního státu označuje „institucionální opatření, pravidla a znalosti, které řídí a formují současná sociopolitická rozhodnutí, vývoj výdajů,... a dokonce struktury poptávky občanů a uživatelů blahobytu“ (Esping-Andersen, 1990, s. 80). Základním znakem, který definuje sociální stát, je dle Esping-Andersena tzv. dekomodifikace, která vzniká vždy po zavedení sociálních práv v rámci státu. Dekomodifikací je myšleno, do jaké míry snižuje stát závislost občana na trhu práce. Jinými slovy lze dekomodifikaci interpretovat jako míru, do které stát garantuje svým občanům právo neúčastnit se trhu práce, aniž by tím bylo vážně ohroženo jejich živobytí. Režimy sociálního státu jsou dle Esping-Andersena výsledkem interakce tří faktorů – povahy mobilizace tříd, a to zejména dělnické třídy, struktur třídně-politické akce a historického dědictví způsobu institucionalizace režimu (Esping-Andersen, 1990, s. 29).

Konstrukci typologie sociálních režimů ovlivnily odpovědi na tři základní otázky. První z nich – otázka dekomodifikace – se zabývá dostupností služeb a státní podpory občanům bez nutnosti testování potřebnosti, placení pojištění nebo předkládání dokumentů o zaměstnání. Dekomodifikaci měří Esping-Andersen náhradovými poměry a podmínkami vyplácení výsluhové penze, nemocenských dávek a také dávek v nezaměstnanosti. Z těchto indikátorů je následně sestrojeno kompozitní skóre, přičemž skandinávské země dosahují nejvyššího skóre a na opačném pólu jsou anglosaské státy. Mezi těmito extrémy se pohybují státy rozkládající se na evropském kontinentu.

Druhá otázka – otázka stratifikace – řeší, do jaké míry přispívá sociální a daňový systém k nerovnostem ve společnosti, k zachování existující sociální stratifikace nebo k redistribuci zboží a služeb za účelem rovnosti. Stratifikace je měřena indikátory korporativismu, univerzalizmu, etatismu, požadavky na testování příjmů, výši soukromých výdajů na zdravotní péči a rovností přístupu k sociálním dávkám (Esping-Andersen, 1990, s. 74). Zatímco sociálně-demokratický systém sociálního státu prosazuje rovnost postavení a poskytuje sociální zabezpečení středním vrstvám, v liberálním státu je podporován individualismus, jsou zde omezovány intervence státní sociální politiky a tento typ sociálního státu ve své podstatě rozděluje populaci na většinu, která se opírá o pojištění, a menšinu odkázanou na státní sociální podporu. Konečně konzervativní stát reaguje na individualizaci zapříčiněnou trhem a průmyslem zaměřením na uchování statusových rozdílů (Večerník, 1999).

Poslední otázka se dotýká vztahu mezi státem a trhem. Zabývá se tím, do jaké míry závisí výše a vyplácení důchodu na státu, zaměstnavatelích či na tržním systému. Dále řeší, jak je rozdělena odpovědnost v poskytování sociálních služeb mezi státními a soukromými institucemi. Esping-Andersen rozlišuje tři penzijní režimy: universalistický s dominancí státních penzí a právem na dávky nezávisle na statusu nebo na pozici na trhu, dále režim reziduální, kde hraje hlavní roli trh a sociální zabezpečení je okrajové, a korporativní penzijní režim, kde je status hlavním prvkem struktury penzijního systému, sociální zabezpečení je závislé na zaměstnaneckém statusu a obsahuje výhody pro státní zaměstnance (Esping-Andersen,

1990, s. 86). Z odpovědí na tyto tři okruhy otázek lze země přiřadit k sociálně-demokratickému, liberálnímu nebo konzervativnímu typu sociálního režimu (Tabulka 1).

Na hlavu Esping-Andersena se nicméně sneslo i relativně mnoho kritiky ze strany různých jiných autorů. Někteří poukazovali na skutečnost, že Esping-Andersenova analýza závisí značně na autorově úsudku (Powell M., Barrientos A., 2004). Podle Esping-Andersena je totiž možné identifikovat režim sociálního státu jak na základě znalosti všech tří charakteristik, tak i jen díky jedné z nich. Pro zařazení státu do jednoho z typů sociálního státu by tedy měl stačit jen jeden z indikátorů, neboť spolu indikátory silně korelují. Nicméně analýza komponent sociálních států provedena jinými badateli vyústila ve velmi rozdílné shluky států.

Tabulka 1: Charakteristiky sociálních režimů dle Esping-Andersena

	Liberální	Sociálnědemokratický	Konzervativní
Role			
rodiny	okrajová	okrajová	centrální
trhu	centrální	okrajová	okrajová
státu	okrajová	centrální	střední/podpůrná
Charakteristiky sociálního státu			
prevládající model solidarity	individuální	univerzální	korporativismus, etatistický status
kritérium k obdržení dávek	potřeba	občanství	rodina
hlavní zdroj solidarity	trh	stát	vysoký (pro živitele rodiny)
stupeň dekomodifikace	nejnižší	nejvyšší	
Typický představitel	USA	Švédsko	Německo

Zdroj: Esping-Andersen (1990, 1999), Mitchell (2011)

Velmi silná kritika se na Esping-Andersena snesla z feministických řad, jejichž zastánkyně kritizovaly chybějící reflexi rozdílů ve způsobu, kterým sociální státy ovlivňují genderové vztahy ve společnosti. Tato kritika byla způsobena skutečností, že původní Esping-Andersenova teorie z roku 1990 nebrala v potaz rodinnou politiku a přístup státu k matkám a celkově ženám jako k zaměstnancům (Mitchell, 2011). Méně radikální kritici přijali Esping-Andersenovu teorii jako uspokojivou, pokud dojde k jakémusi „zgenderování“ stávajících dimenzí (Orloff, 1993; O'Connor, 1993). Tato výtky směřovala k faktu, že se původní verze teorie týká pouze mužů, kteří jsou součástí trhu práce, a úplně opomíjí neplacenou práci žen v domácnosti. Původní teorie předpokládala participaci občana na trhu práce (neboli jeho komodifikaci). Neplacená práce v domácnosti ovšem nebyla definována jako komodifikovaná, a tudíž ji nešlo ani dekomodifikovat. Na tento proud kritiky reagoval Esping-Andersen v roce 1999 prací *Social Foundations of Postindustrial Economies*, ve kterém uvedl nový pojem tzv. defamilizace, který určuje možnost vyvázat se z rodinných povinností (Esping-Andersen, 1999, s. 51). Podle autora je defamilizace indikátorem toho, do jaké míry přebírá stát nebo trh od rodiny zodpovědnost za péči o rodinné příslušníky a domácí práce. Defamilizace je měřena pomocí čtyř indikátorů. První z nich jsou státní výdaje na službu pro rodiny jako podíl z HDP. Druhým indikátorem se stala hodnota finančních příspěvků a úlev na daních pro rodiny s dětmi. Třetím kritériem je existence a dostupnost služeb péče o děti, na které navazuje čtvrté, které zohledňuje existenci a dostupnost domácí péče o seniory. Pomocí těchto tří indikátorů vytvořil Esping-Andersen tři

typy státních rodinných politik. Tyto typy se shodují s typy režimů sociálních států z jeho první studie z roku 1990. Sociálně-demokratické státy se dle autora odlišují od druhých dvou typů sociálních států vysokou mírou defamilizace.

Další skupinou kritiků byli ti, kteří vytýkali Esping-Andersenovi nedostatečné množství typů sociálních států, které neodpovídá variabilitě sociálních systémů pozorovatelných ve vyspělých kapitalistických zemích. Bonoli (1997) a Ferrera (1996) narozdíl od Esping-Andersena nepokládali sociální režimy fungující v jižní Evropě za pouhou variantu liberálního sociálního státu a propagovali působení nového „latinského“ nebo také „jihoevropského“ typu sociálního státu. Od liberálního typu sociálního státu se dle Bonoliho a Ferrery tento nový typ odlišuje zejména mnohem silnější závislostí na rodině a církvi než na trhu. Zároveň kritikové poukazují na skutečnost, že Esping-Andersen do své typologie nezahrnul žádnou ze zemí bývalého východního bloku. Ve své publikaci *Social Foundations of Postindustrial Economies* z roku 1999 Esping-Andersen uznal odlišnost středomořského modelu sociálního státu z pohledu centrální role rodiny a vysoké míry familialismu. Nicméně zůstal skeptický, zda jsou tato fakta dostatečným důvodem pro vytvoření nového typu sociálního režimu.

Zřejmě nejostřejší kritiky se Esping-Andersenovi dostalo ze strany autorů, kteří zpochybňují samotný pokus o identifikaci sociálních režimů. Jednou z hlavních zástupců této kritiky je G. J. Kasza (2002). Argumentuje například tím, že každá oblast sociální politiky je ovlivňována jinými historickými zkušenostmi, v sociální politice hraje roli více aktérů, sociální politiky jsou vytvářeny v mnoha variacích nebo jsou často inspirovány zahraničními modely. I kvůli tomu, že každá státní sociální politika zahrnuje mnoho různých sociálních programů jako je bytová a zdravotní politika, penzijní systém, politika zaměstnanosti apod. a celý sociální systém je výsledkem více vlád a politických systémů působících za různých historických okolností, lze jen těžko určit daný systém jako zástupce konkrétní ideologie (Kasza, 2002, s. 273).

Další kritika se zabývá přílišnou orientací Esping-Andersenovy teorie na skandinávský model sociálního státu, a to zejména švédský, jehož standardy byly brány jako měřítko úspěšnosti všech ostatních sociálních režimů (Abrahamson, Wehner, 2006, s. 154).

Teorii byla obecně vytýkána malá teoretická a empirická hodnota. Arts a Gelissen (2001, 2002) ale ve svých člancích ukázali, že určení ideálních typů sociálních států není hlavním cílem Esping-Andersonovy práce. Hlavní přínos jeho výzkumu je vytvoření chybějící teorie, o kterou se může opřít následný komparativní výzkum.

V dnešní době jsou v návaznosti na teorii Esping-Andersena nejčastěji rozlišovány čtyři typy sociálního státu, a to liberální, konzervativní, sociálně-demokratický a jihoevropský (Bonoli, 1997; Ferrera, 1996). Někteří autoři hovoří ještě o pátém typu sociálního státu, kterým je typ postsocialistický (např. Matějková, Palonciová, 2004). V následujících odstavcích budou shrnuty znaky jednotlivých typů sociálních států a přestaveny země, kde konkrétní režim funguje. Zároveň bude pro tuto práci vybráno pět států, které reprezentují pět typů sociálních států.

1) V liberálním (anglosaském) typu sociálního státu jsou potřeby populace uspokojovány zejména díky rodině a trhu. Státní podpora v sociální oblasti přichází na řadu až tehdy, když rodiny i trh selhávají. Rodiny jsou podporovány hlavně daňovými úlevami a majetkově testované sociální

dávky jsou zaměřeny pouze na základní existenční potřeby obyvatel s nízkými příjmy. Péče o děti je realizována zejména trhem. Zástupci tohoto modelu jsou USA, Kanada, Velká Británie, Švýcarsko či Austrálie (Večeřa 1996, s. 65). Pro tuto práci bylo jako země s liberálním typem sociálního státu vybráno Švýcarsko.

2) Konzervativní nebo také korporativistický (bismarckovský) typ sociálního státu se naopak vyznačuje vysokou nasazeností státu coby zdroje sociálního zabezpečení. Je zde kladen důraz na zachování statusových rozdílů. Tento typ je zaměřen na ochranu osob, které jsou nezaměstnané z důvodu zdravotního postižení, ztráty pracovního místa, odchodu do důchodu apod. Sociální dávky závisí na době pojištění a také na výši pojištění, které bylo odváděno. V konzervativním systému je podporováno tradiční rozdělení rolí mezi mužem a ženou. Konzervativní typ sociálního státu lze nalézt v Rakousku, Německu, Nizozemí, Belgii, Irsku a Francii. Francie je ovšem v této skupině výjimečná svými pronatalitními opatřeními, čímž se od ostatních států tohoto typu do určité míry liší. Vybraným zástupcem konzervativního typu sociálního státu pro tuto práci je Nizozemí.

3) Třetí typ sociálního státu je tzv. sociálně-demokratický typ (skandinávský), který vychází z univerzalizmu a dekomodifikace sociálních práv, které se vztahují i na střední třídy, a je zde obecně usilováno o rovnost minimálních potřeb. Dávkou jsou odstupňované dle obvyklých výdělků a sociální zajištění je financováno zejména z daní. V tomto typu sociálního státu existuje vysoké zdanění populace, funguje zde aktivní politika zaměstnanosti, sociální politika je štedrá a zastoupení žen na trhu práce je vysoké. Typickými představiteli tohoto režimu jsou dva severské státy, a to Švédsko a Norsko, nebo také Finsko či Dánsko. Vybraným zástupcem za tento typ sociálního státu pro účely této diplomové práce se stalo Švédsko.

4) Prorodinně orientovaný typ sociálního státu (latinský) je zčásti podobný liberálnímu režimu, a to kvůli nevměšování se mezi sociální zabezpečování populace prostřednictvím trhu a rodiny. Nicméně narozdíl od liberálního režimu spoléhá latinský typ sociálního státu na fungování rodiny jako hlavní instituce při předcházení či řešení ekonomických a sociálních rizik. Ženy se v tomto typu sociálního státu na trhu příliš nevyskytují, neboť zde dochází ke značnému konfliktu mezi rodinou a zaměstnáním. Zejména mladé ženy jej řeší odkládáním či dokonce úplným odmítnutím založení vlastní rodiny. Prorodinně orientovaný typ sociálního státu lze najít ve Španělsku, Řecku, Itálii či Portugalsku. Vybraným zástupcem latinského typu sociálního státu se stalo Portugalsko.

5) Esping-Andersen do své teorie sice nezahrnul žádný z postsocialistických států, nicméně sociologové, kteří se přiklánějí k tzv. teorii aktérů, jsou zastánci jediného postsocialistického typu sociální politiky (Matějková, Paloncyová, 2004). Podle nich se tyto země dají charakterizovat mnoha shodnými znaky. Se začátkem 90. let musely postsocialistické státy v souvislosti s přechodem na tržní ekonomiku čelit novým sociálním výzvám, jako je chudoba, sociální vyloučení či nezaměstnanost. Další změnou bylo postupné vytváření soukromého sektoru. Stát se nově snažil podporovat zodpovědnost populace v jejím sociálním chování. Ačkoliv ženy v těchto státech velmi hojně participují na trhu práce, systém sociálních dávek je nemotivuje k pracovnímu zapojení. Studie často poukazují na tzv. refamilizaci, která se stala společným trendem rodinných

politik postkomunistických zemí. Jedná se o obrat od univerzalizmu k testovaným dávkám a o přesun zodpovědnosti ze strany státu zpět na rodiny (Hantrais, 2004). Zmíněné procesy jsou sice pro postkomunistické země společné, nicméně jednotlivé země se s nimi vypořádaly různě. V dalším tvarování bývalých postkomunistických sociálních systémů hrají významnou roli i časování a délka politických a ekonomicko-sociálních krizí (Kazsa, 2002; Rys, 2001). Oproti západním zemím neměly nové demokracie střední a východní Evropy pevně ukotvený sociální systém a politické a ekonomické klima se jeví stále jako silný determinant současné sociální politiky v těchto zemích (Cerami, 2009). Z hlediska podpory rodiny je důležité zmínit existenci relativně dlouhé rodičovské dovolené a rozvinutého systému péče o děti (Matějková, Palonciová, 2004). Ke státům, které lze zařadit mezi země postsocialistického typu sociálního státu patří např. Česká republika, Polsko, Maďarsko, Slovensko, Ukrajina nebo Slovinsko. Pro účely této diplomové práce byla zástupcem tohoto typu sociálního státu vybrána Ukrajina.

3.2.2 Metodika analytické části

V následující části práce je představena metodika dekompozice změn průměrného věku matky při narození dítěte a způsob očištění ukazatele úhrnné plodnosti od vlivu časování.

3.2.2.1 Dekompozice změn průměrného věku matky při narození dítěte dle E. Kitagawy

Průměrný věk matky při narození dítěte (neboli Mean age at birth, MAB) se řadí mezi základní demografické ukazatele týkající se vývoje plodnosti. Současným obecným trendem tohoto ukazatele v evropských a dalších více rozvinutých zemích světa je jeho nárůst, který je často spojován s problematikou časování rození dětí a také s nízkou úrovní úhrnné plodnosti. Nízká úroveň plodnosti nicméně nemusí vzrůstající věk při narození dítěte nutně doprovázet, což v současnosti dokazuje i situace v některých státech severní a západní Evropy, kde rodí matky své děti v průměru ve vyšším věku, ale zároveň je zde plodnost na vyšší úrovni v porovnání s hodnotami úhrnné plodnosti ve státech střední a východní Evropy (Šivková; Hulíková Tesárková, 2012, s. 264). Odkládání rození dětí do pozdějšího věku zcela jistě průměrný věk matky při narození dítěte ovlivňuje, nicméně to nemusí být jediný faktor, proč ke změně tohoto průměrného věku dochází. Tato úvaha je založena na skutečnosti, že hodnota transverzálního ukazatele průměrného věku matky při narození dítěte odpovídá odhadu věku ženy při narození dítěte za podmínky, že bude zachována daná úroveň plodnosti v celé délce jejího reprodukčního období. Změny průměrného věku matky při narození dítěte lze analyzovat i podle jednotlivých pořadí narozeného dítěte, kde i je hodnota zkoumaného pořadí narozeného dítěte a t studovaný kalendářní rok.

Výpočet průměrného věku matky při narození dítěte i -tého pořadí lze zapsat jako

$$MAB_i(t) = \frac{\sum_x x_c \cdot f_x^{red.,i}(t)}{\sum_x f_x^{red.,i}(t)},$$

kde je jako x_c označován střed uvažovaného věkového intervalu a $f_x^{red.,i}(t)$ zastupuje redukované míry plodnosti podle věku počítané jako podíl živě narozených dětí v daném pořadí i a věku matky x (tedy $N_x^i(t)$) a počtu žen v odpovídajícím věku bez rozlišení počtu jejich dětí ($P_x^F(t)$). Zapsat tyto redukované míry plodnosti tedy lze jako

$$f_x^{red.,i}(t) = \frac{N_x^i(t)}{P_x^F(t)}.$$

Jedním z hlavních ukazatelů použitého pro analýzu plodnosti je transversální ukazatel úhrnné plodnosti dle pořadí

$$TFR_i(t) = \sum_x f_x^{red.,i}(t),$$

kde i opět znamená pořadí narozeného dítěte a t studovaný kalendářní rok. Pro výpočet ukazatele úhrnné plodnosti bylo opět využito redukovaných měr plodnosti ($f_x^{red.,i}(t)$). Míry první kategorie neboli specifické míry plodnosti, kde jsou ve jmenovateli ženy s odpovídajícím počtem dětí, jsou teoreticky považovány za správnější, neboť jsou zde dávány do poměru obsahově správné veličiny, zatímco míry druhé kategorie mohou být ovlivněny strukturou populace žen podle počtu narozených dětí (Jasilioniene a kol., 2012; Sivková, Hulíková Tesárková, 2012). Nicméně měr druhé kategorie se běžně užívá, a to zejména kvůli nižší datové náročnosti (není potřeba znát strukturu populace žen podle věku a počtu dětí, což jsou data získatelná většinou pouze ze sčítání lidu).

Pro detailnější analýzu vývoje průměrného věku ženy při narození dítěte bude použita metoda dekompozice, která umožní rozlišit, do jaké míry se na změně průměrného věku matky při narození dítěte podílejí dva efekty, a to:

- a) efekt časování neboli přímé zvyšování či snižování věku matek
- b) efekt struktury neboli vliv struktury plodnosti podle pořadí narozených.

Následně bude možno díky odlišení obou efektů odhadnout vývoj průměrného věku matek při narození dítěte očištěného od změn struktury narozených dle pořadí. Jinými slovy půjde o odhadnutí vývoje průměrného věku matek při narození dítěte za situace, kdy by struktura plodnosti podle pořadí zůstala na úrovni zvoleného výchozího bodu analýzy (Sivková; Hulíková

---

¹ Při analyzování pořadí je myšleno pořadí z celkového počtu živě i mrtvě narozených dětí, které se narodily dané ženě. Při výpočtu měr plodnosti podle věku a pořadí v celé následující pasáži jsou užívány právě tyto redukované míry, kdy jsou do jmenovatele dosazeny počty všech žen daného věku bez rozlišení počtu dětí (Jasilioniene a kol., 2012; Sivková, Hulíková Tesárková, 2012). Tyto míry jsou použity i pro výpočet průměrného věku matky rozlišeného dle pořadí narozeného dítěte.

Tesárková, 2012, s. 266). Změny struktury plodnosti dle pořadí mohou ovlivnit průměrný věk při narození dítěte změnou vah v užívaném výpočtu, neboť průměrný věk matek při narození dítěte lze zapsat i ve tvaru:

$$MAB(t) = \frac{\sum_x x_c * f_x^{red.}(t)}{\sum_x f_x^{red.}(t)} = \frac{\sum_x x_c * f_x^{red.}(t)}{TFR(t)}.$$

Jako v předchozích výpočtech, i zde znamená x_c střed konkrétního věkového intervalu (v tomto případě jednoletého) a $f_x^{red.,i}(t)$ rovněž značí specifické redukované míry plodnosti, jejichž součtem lze získat úhrnnou plodnost $TFR(t)$. V této práci bude vycházeno z průměrného věku matek podle pořadí narozeného dítěte, a proto můžeme předchozí výraz upravit jako

$$MAB(t) = \frac{\sum_{i,x} x_c * f_x^{red.,i}(t)}{\sum_i TFR_i(t)},$$

kde jsou všechny členy rozlišeny podle pořadí narozeného dítěte (i). Touto úpravou lze dokázat, že průměrný věk matek při narození dítěte bez zohlednění pořadí je možné uvažovat rovněž jako vážený průměr průměrných věků matky při narození dítěte i -tého pořadí, kde je jako váha použita úhrnná plodnost podle pořadí (Sivková; Hulíková Tesárková, 2012, s. 269).

$$\begin{aligned} MAB(t) &= \frac{\sum_{i,x} x_c * f_x^{red.,i}(t)}{\sum_i TFR_i(t)} = \frac{\frac{\sum_{i,x} x_c * f_x^{red.,i}(t)}{\sum_x f_x^{red.,i}(t)} * \sum_x f_x^{red.,i}(t)}{\sum_i TFR_i(t)} = \frac{\sum_i MAB_i(t) * TFR_i(t)}{\sum_i TFR_i(t)} \\ &= \frac{\sum_i MAB_i(t) * TFR_i(t)}{TFR(t)} \end{aligned}$$

Úhrnné plodnosti podle pořadí narozených ($TFR_i(t)$) jsou v tomto výrazu váhami a jejich součet dává celkovou úhrnnou plodnost ($TFR(t)$). Působením úhrnných plodností dle pořadí na vývoj průměrného věku matek mohou vzniknout dvě modelové situace. Předpokládáme, že v obou těchto situacích se průměrné věky matek při narození dítěte i -tého pořadí ($MAB_i(t)$) v čase nemění, nicméně oba případy se liší vývojem úhrnných plodností podle pořadí narozených dětí. V prvním případě poklesnou všechny úhrnné plodnosti podle pořadí každý rok o stejnou absolutní hodnotu, nicméně relativní pokles nastane tedy větší u vyšších pořadí. To ovlivňuje hodnoty vah ve výše uvedeném vztahu, a tudíž klesá i celkový průměrný věk matek bez rozlišení pořadí narozeného dítěte. V druhé situaci klesají všechny plodnosti podle pořadí narozených dětí stejnou relativní rychlostí, a tudíž se nemění jejich vzájemný poměr. V důsledku toho zůstanou váhy ve výše uvedeném vzorci stejné stejně jako celkový průměrný věk matek.

Ačkoliv realita je složitější než ve výše uvedených dvou situacích, tak bude v analytické části věnován prostor pro rozkládání vlivu časování a vlivu struktury plodnosti podle pořadí na vývoj průměrného věku při narození dítěte. K tomu bude použita metoda dekompozice rozdílů dvou ukazatelů průměru, kterou navrhla Evelyn M. Kitagawa (1955) pro rozklad rozdílu mezi dvěma hrubými mírami. Tato metoda nicméně lze být aplikována i na rozklad rozdílu dvou průměrů, protože hrubé míry jsou ve své standardní konstrukci vlastně také váženými průměry. Tuto myšlenku dokázali Canudas Romo (2003) nebo také Remund (2012). Jak již bylo uvedeno výše, průměrný věk matky při narození dítěte lze vyjádřit formou váženého průměru, kde v roli vah

vystupují úhrnné plodnosti dle pořadí narozených, a proto je možné využít metodu dekompozice dle Kitagawy i pro potřeby této práce.

Dekomponována bude změna průměrného věku matky při narození dítěte v čase t a $t+h$ ($\Delta MAB_{(t,t+h)}$), kterou lze zapsat jako

$$\Delta \overline{MAB}_{(t,t+h)} = MAB(t+h) - MAB(t) = \frac{\sum_i MAB_i(t+h) * TFR_i(t+h)}{TFR(t+h)} - \frac{\sum_i MAB_i(t) * TFR_i(t)}{TFR(t)}.$$

Tento rozdíl je možné metodou dekompozice dle Kitagawy dekomponovat na efekt časování a efekt struktury plodnosti (Kitagawa, 1995):

$$\begin{aligned} \Delta \overline{MAB}_{(t,t+h)} &= \sum_i \left(\frac{\frac{TFR_i(t+h)}{TFR(t+h)} + \frac{TFR_i(t)}{TFR(t)}}{2} \right) * (MAB_i(t+h) - MAB_i(t)) \\ &\quad + \sum_i \frac{MAB_i(t+h) + MAB_i(t)}{2} * \left(\frac{TFR_i(t+h)}{TFR(t+h)} - \frac{TFR_i(t)}{TFR(t)} \right) \\ &= \Delta MAB_{časování(t,t+h)} + \Delta MAB_{struktura(t,t+h)} \end{aligned}$$

kde $\Delta \overline{MAB}_{(t,t+h)}$ značí dekomponovanou změnu průměrného věku žen při narození dítěte mezi roky t a $t+h$. $TFR_i(t)$ je úhrnná plodnost i -tého pořadí v roce t , $MAB_i(t)$ znamená průměrný věk při narození dítěte i -tého pořadí (Remund, 2012, s. 7; Sivková, Hulíková Tesárková, 2012, s. 271 s úpravou symboliky).

První část výše napsaného vzorce ($\Delta MAB_{časování(t,t+h)}$) reprezentuje změnu průměrného věku, ke které dochází skutečným zvyšováním věku matek bez ohledu na pořadí narozených dětí. Druhá část ($\Delta MAB_{struktura(t,t+h)}$) značí část změny průměrného věku matky při narození dítěte, ke které dochází kvůli změně struktury plodnosti podle pořadí narozeného dítěte (Remund, 2012, s. 8).

Dále bude spočítán průměrný věk matek ve sledovaném období očištěný od vlivu změn struktury narozených dětí dle pořadí, což znamená, že tento průměrný věk matek by odpovídal struktuře plodnosti podle pořadí na úrovni výchozího roku. K tomuto výpočtu bude využita první složka výše uvedené dekompozice, tj. $\Delta MAB_{časování(t,t+h)}$, která bude v každém roce přičítána k hodnotě průměrného věku matek roku předchozího. Zhodnocením druhé složky, tj. $\Delta MAB_{struktura(t,t+h)}$, bude možno zachytit změny průměrného věku matek, které jsou výsledkem změn struktury plodnosti podle pořadí (jsou výsledkem změn vah ve výpočtu průměrného věku matek při narození dítěte prostřednictvím váženého průměru průměrných věků matek podle pořadí narozených, kde jsou váhami úhrnné plodnosti dle pořadí (Remund, 2012)).

3.2.2.2 Efekt časování a upravené ukazatele úhrnné plodnosti

Efekt časování (nebo také „timing effect“ či „tempo effect“) je hojně diskutovaným demografickým tématem, a to zejména kvůli jeho vlivu na průřezové ukazatele, což při studiu plodnosti zmínil ve své práci již Ryder (1956).

K nejznámějším autorům, kteří se věnovali problematice efektu časování, a to konkrétně v případě jeho působení na transverzální ukazatel úhrnné plodnosti, patří Bongaarts a Feeney, kteří v roce 1998 publikovali metodu očištění úhrnné plodnosti od vlivu změn v časování.

Výpočet tohoto ukazatele bere v úvahu změny průměrného věku matky při narození dítěte rozlišené dle pořadí. Očištěná úhrnná plodnost ovšem nerespektuje složení žen dle počtu dětí ani změny ve tvaru křivky plodnosti podle věku, za což byla kritizována (Sobotka, 2003, s. 81–82).

Většina autorů se zabývala studiem rušivého efektu časování v případě plodnosti. V roce 2002 představili Bongaarts a Feeney zobecnění svého přístupu i na jiné demografické procesy (Bongaarts, Feeney, 1998), přičemž kriticky diskutována je zejména jeho aplikace na proces úmrtnosti (Hulíková Tesárková, 2012). Naopak zastánci tohoto přístupu uvádí, že mnohé kritické názory mohou být způsobeny i nedorozuměním nebo chybnou interpretací ukazatelů očištěných od vlivu časování (Luy, 2010).

Základní nosnou myšlenkou studia vlivu efektu časování je předpoklad, že změny v časování (v průměrném věku matky při narození dítěte) mohou způsobovat nad- či podhodnocené hodnoty průřezových ukazatelů intenzity jako je např. úhrnná plodnost. Očištění úhrnné plodnosti od vlivu časování bude provedeno jako (Bongaarts, Feeney, 1998; Remund, 2012):

$$TFR'(t+1) = \sum_i TFR'_i(t+1) = \sum_i \frac{TFR_i(t+1)}{1 - \Delta \overline{MAB}_{i,(t,t+1)}},$$

kde $TFR'_i(t)$ značí hodnotu úhrnné plodnosti i -tého pořadí v roce t očištěnou od vlivu časování, $TFR_i(t)$ je klasicky vypočítaná úhrnná plodnost i -tého pořadí v roce t a $\Delta \overline{MAB}_{i,(t,t+1)}$ označuje změnu průměrného věku žen při narození dítěte v i -tém pořadí mezi roky t a $t+1$.

V tomto případě, kdy byl v předchozím kroku výpočtu získán odhad změny průměrného věku matek při narození dítěte očištěný od vlivu změny struktury plodnosti podle pořadí, lze použít i jiný způsob odstranění vlivu efektu časování na celkovou úhrnnou plodnost (Remund, 2012, s. 14; značení dle Sivková, Hulíková Tesárková, 2012). Tento způsob výpočtu je možno aplikovat za předpokladu, že struktura plodnosti podle pořadí bude shodná se strukturou ve výchozím roce analýzy, který je označen jako $\Delta MAB_{časování}$. Očištěnou úhrnnou plodnost od vlivu časování lze zapsat jako

$$TFR^\circ(t+1) = \frac{TFR(t+1)}{1 - \Delta MAB_{časování}(t, t+1)}.$$

TFR° označuje alternativně získanou úhrnnou plodnost očištěnou od vlivu časování v roce t , $TFR(t)$ je standardně vypočítaná úhrnná plodnost v roce t a $\Delta MAB_{časování}(t, t+1)$ označuje změnu průměrného věku matek bez vlivu změny struktury plodnosti dle pořadí mezi roky t a $t+1$, což odpovídá první části výše uvedené dekompozice). Takto očištěná úhrnná plodnost není ovlivněna změnami struktury plodnosti podle pořadí, která zůstává na úrovni výchozího roku, ani efektem časování. Výsledné hodnoty lze interpretovat jako hypotetickou úhrnnou plodnost, které by bylo dosahováno za podmínky, že by nebyla ovlivněna ani časováním (neboli změnou věkové struktury matek) ani změnou struktury dle pořadí (Sivková; Hulíková Tesárková, 2012).

Zmíněné dva postupy očištění ukazatele úhrnné plodnosti budou doplněny o výpočet očištěné úhrnné plodnosti od vlivu časování, ale bez rozlišení pořadí narozeného dítěte neboli bez vlivu

změn struktury plodnosti dle pořadí². Jedná se o zjednodušení výše zmíněného výpočtu očištěné úhrnné plodnosti dle postupu navrženého Bongaartsem a Feeneyem (1998). Lze jej konstruovat jako

$$TFR'(t+1) = \frac{TFR(t+1)}{1 - \Delta \overline{MAB}(t, t+1)},$$

kde $TFR'(t)$ značí hodnotu úhrnné plodnosti v roce t očištěnou od vlivu časování, $TFR(t)$ je standardně vypočítaná úhrnná plodnost v roce t a $\Delta \overline{MAB}(t, t+1)$ označuje změnu průměrného věku žen při narození dítěte mezi roky t a $t+1$.

3.2.3 Metodika pro analýzu vybraných otázek výběrového šetření ESS

Poslední částí této práce je kapitola obsahující výstupy z výběrového šetření European Social Survey (ESS). Tato data byla vážena dvěma typy vah. Prvním z nich jsou váhy, které řeší problém, kdy v některých zemích mají jedinci různou pravděpodobnost být součástí výběru respondentů ESS, což je dáno různým postupem tvoření výběru. Tyto váhy jsou počítány jako inverzní k pravděpodobnosti zahrnutí a potom zmenšeny tak, aby se jejich součet rovnal čisté velikosti vzorku. Druhým typem vah, které byly aplikovány na data ESS před provedením výpočtu průměrných skóre, jsou váhy, které upravují velikost populace. Smyslem těchto vah je zajistit, aby byla každá země zastoupena v poměru ke své velikosti populace. Bez těchto vah by mohly být údaje za vybrané státy zkreslené, neboli by došlo k nadhodnocení menších států na úkor těch větších. Váhy byly již vypočítány v rámci dat ESS jako podíl velikosti populace ve věku 15 a více let ku podílu čisté velikosti vzorku v zemi násobeného deseti tisíci (ESS, 2014).

Z výzkumu ESS byla vybrána tvrzení z dvou vln, a to z roku 2004 a 2010. Následně byla tato tvrzení analyzována podle charakteristik respondentů, kterými byly pohlaví, věk, dosažené vzdělání dle klasifikace ISCED 97 a zda respondent žije s manželem/manželkou či partnerem/partnerkou a jestli je v domácnosti přítomno dítě/děti nebo nikoliv. Některé z proměnných musely být upraveny. Věk byl převeden dle nasbíraných dat do věkových kategorií, data za vzdělání byla sloučena do menšího počtu srovnatelných skupin. Ke každému výroku bylo pro každý stát a oba analyzované roky vypočteno dle posuzovaných charakteristik průměrné skóre odpovědí, které lze vypočítat jako:

$$\text{průměrné skóre} = \frac{\sum w * x}{\sum x},$$

kde w značí váhy jednotlivých odpovědí na pětibodové škále (Křesťanová, 2015). Hodnota 1 znamená pro výroky č. 1, č. 2 a č. 6 rozhodný souhlas, hodnota 2 spíše souhlasnou odpověď, hodnota 3 nerozhodnou odpověď (respondent ani souhlasí, ani nesouhlasí), hodnota 4 nesouhlas a hodnota 5 rozhodný nesouhlas. Pro otázku č. 3 znamená hodnota 1, že respondent hodnotí obsah daného výroku jako „zcela důležité“, hodnota 2 jako „důležité“, hodnota 3 zastupuje nerozhodnou odpověď (ani důležité, ani nedůležité), hodnotou 4 respondent udává „nedůležité“ a hodnotou 5,

---

² Všechny uvedené výpočty byly provedeny v programu MS Office Excel.

že je obsah výroku zcela nedůležitý. Výroky č. 4 a č. 5 jsou hodnoceny následovně: hodnota 1 udává frekvenci „nikdy“, hodnota 2 „téměř nikdy“, hodnota 3 udává odpověď „někdy“, pod hodnotou 4 je hodnocení „často“ a hodnotou 5 udávají respondenti frekvenci „stále“. Hodnoty x značí počty odpovědí podle míry souhlasu, důležitosti či frekvence a sledovaných charakteristik. Výhodou průměrného skóre je skutečnost, že zohledňuje nerovnoměrné rozložení četností v jednotlivých kategoriích, a proto výroky lze mezi sebou porovnávat.

V další části kapitoly zabývající se mapováním postojů respondentů na téma sladění práce a rodiny bylo pro hlubší vysvětlení vazeb mezi jednotlivými postoji respondentů a vybranými charakteristikami použito metody multinomické logistické regrese. Cílem regrese je obecně nalézt co nejúspornější a věcně smysluplný model, který vystihuje vztah mezi závislou (vysvětlovanou) proměnnou a skupinou nezávislých (vysvětlujících) proměnných. Pokud je vysvětlovaná proměnná spojitá, je vhodné zvolit metodu lineární regrese, a pokud není, lze použít logistickou regresi (Řeháková, 2000). Vzhledem k ordinálnímu charakteru studovaných postojů respondentů, kdy se jejich odpovědi nacházejí na škále míry souhlasu, frekvence či důležitosti, se nabízela speciální varianta metody, a to ordinální logistická regrese. Pro použití ordinální logistické regrese je ovšem zapotřebí ověřit vhodnost metody testem paralelních linií, který testuje, zda jsou směrnice parametrů stejné napříč kategoriemi odpovědí. Po provedení testu paralelních linií bylo zjištěno, že metoda ordinální logistické regrese není vhodná pro analýzu dat všech vybraných států, a i po odpovídající úpravě model vysvětluje velice malý podíl závisle proměnné.

Pokud je záměrem studovat kategorizovanou závislou proměnnou s více než dvěma kategoriemi, pak lze ještě použít metodu multinomické (polytomické) logistické regrese, která je rozšířením modelu binární logistické regrese. Rozšíření spočívá ve skutečnosti, že je jedna z hodnot závislé proměnné určena jako referenční a pravděpodobnost příslušnosti ke každé další kategorii je porovnávána s pravděpodobností příslušnosti k referenční kategorii (Řeháková, 2000). I v tomto případě je potřeba otestovat vhodnost modelu na předkládaná data, a to pomocí Hosmer-Lemeshowa testu, jehož nulová hypotéza říká, že není žádný rozdíl mezi pozorovanými a predikovanými hodnotami na základě modelu. Pokud vychází tento test signifikantně, není vhodné multinomickou logistickou regresi použít. Tento test potvrdil vhodnost modelu až poté, co byla z modelu vyřazena Ukrajina, což koresponduje i s výsledky testu paralelních linií, kde byla data za tento stát také nevhodná pro vstup do analýzy. Současně došlo i ke zvýšení vysvětlivosti závislé proměnné, a proto byla pro následnou analýzu použita metoda multinomické logistické regrese za nepřítomnosti dat za stát Ukrajinu. Analýza byla provedena na datech šetření European Social Survey, a to konkrétně vlny 2010, ze které vzešly čtyři výroky, jež byly vhodně vysvětleny určitými charakteristikami respondentů.

Vzhledem k četnému výskytu polí s nulovou hodnotou bylo nejprve provedeno sloučení kategorií závisle proměnných, kterými jsou zkoumané postoje. Pětibodová škála byla transformována na škálu tříbodovou, kde v rámci prvního a druhého výroku („Žena by měla být připravena omezit svou placenou práci kvůli rodině.“ a „Když je málo pracovních míst, muži by měli mít větší právo na zaměstnání než ženy.“) zahrnovala hodnota 1 rozhodný souhlas a souhlas, hodnota 2 nerozhodnou odpověď (ani souhlas, ani nesouhlas) a hodnota 3 nesouhlas a rozhodný

nesouhlas. Pro třetí a čtvrtý sledovaný výrok („Jak často Vám Vaše práce brání věnovat čas, který chcete, Vašemu partnerovi/ partnerce nebo rodině?“ a „Jak často se cítíte příliš unaven(a) na to, abyste si mohl(a) užít věci, které byste chtěl(a) dělat doma?“) byla škála sloučena do tří kategorií, z nich hodnota 1 zastupuje odpovědi „nikdy“ a „téměř nikdy“, hodnota 2 odpověď „někdy“ a hodnota 3 vyjádření „často“ a „stále“. Nezávisle proměnné byly upraveny do podoby, kterou uvádí následující tabulka (Tabulka 2). Výzkumu ESS se zúčastnilo 7638 respondentů. Chybějící odpovědi se vyskytly pouze u proměnné „žiji s manželem/manželkou, partnerem/partnerkou“, přičemž na tuto otázku neodpovědělo celkem 38 respondentů. Pro srovnatelnost dat v rámci jednotlivých států byly použity výše zmíněné váhy, a to první váhy řešící různou pravděpodobnost, se kterou se můžou jedinci dostávat do výběru respondentů šetření ESS, a druhé váhy upravující velikost populace. Nejvíce údajů bylo dostupných za Ukrajinu, ve výzkumu početně převažovaly ženy nad muži a vyšší zastoupení bylo zjištěno u nejstarší věkové skupiny. To bylo dáno zejména tím, že oproti předchozím výpočtům průměrných skóre odpovědí byly pro účely multinomické logistické regrese sloučeny věkové kategorie 55–69 let a 70 let a více kvůli nízkému počtu nejstarších respondentů. Rozložení počtů respondentů dle nejvyššího dosaženého vzdělání bylo relativně rovnoměrné, což se nedá říci o počtech dotazovaných dle příznaku žití s manželem/manželkou či partnerem/partnerkou, kde jasně převažovala ta skupina, která žije s manželem/manželkou či partnerem/partnerkou. Více než polovina respondentů nežila v domácnosti s žádným dítětem.

Tabulka 2: Přehled nezávisle proměnných vstupujících do multinomické logistické regrese a četnost zastoupení jednotlivých kategorií, ESS (2010)

Země		Pohlaví	
Švýcarsko (=CH)	660	muži (=0)	3164
Nizozemí (=NL)	1366	ženy (=1)	4474
Portugalsko (=PT)	902		
Švédsko (=SE)	779		
Ukrajina (=UA)	3930		
počet respondentů celkem	7638	počet respondentů celkem	7638
Věková skupina		Vzdělání	
do 24 (=1)	1047	základní (=1)	2071
25–39 (=2)	1583	střední (=2)	1885
40–54 (=3)	2179	nástavba (=3)	1690
55 a více (=4)	2828	vysokoškolské (=4)	1992
počet respondentů celkem	7638	počet respondentů celkem	7638
Žije s manželem/manželkou, partnerem/partnerkou		Přítomnost dítěte/dětí v domácnosti	
ano (=0)	4722	ano (=0)	3569
ne (=1)	2878	ne (=1)	4069
chybějící odpovědi	38		
počet respondentů celkem	7638	počet respondentů celkem	7638

Pozn.: V závorkách uvedeno číslo kategorie.

Zdroj: ESS Round 5 (2016)

Všechna data z výběrového šetření ESS byla tříděna ve statistickém programu SPSS 16.0. Hodnoty průměrných skóre odpovědí byly vypočítány v tabulkovém procesoru MS Excel a multinomická logistická regrese byla zpracována ve zmíněném statistickém softwaru SPSS.

Kapitola 4

Populační vývoj vybraných zemí se zaměřením na plodnost

Následující kapitola se bude zabývat populačním vývojem vybraných států, kterými jsou Nizozemí, Švédsko, Švýcarsko, Portugalsko a Ukrajina, převážně v období 1995–2014. Cílem této kapitoly je pochopení populačních trendů v daných státech s hlavním důrazem na vývoj plodnosti.

4.1 Populační vývoj ve vybraných zemích

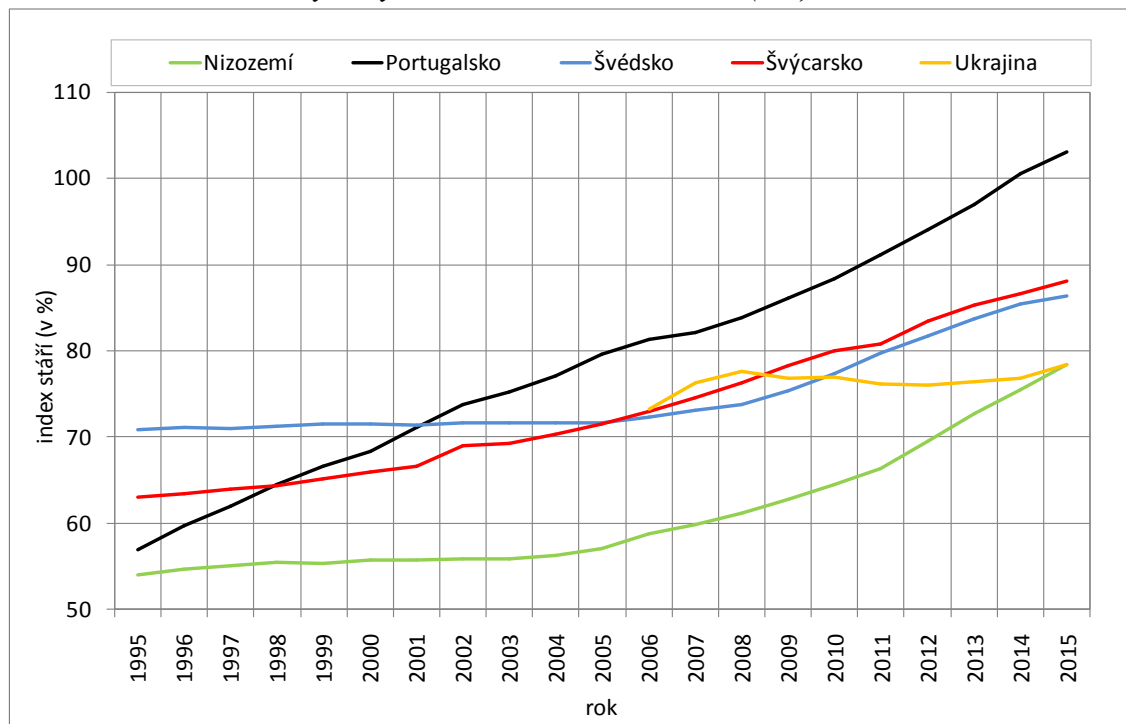
Nejlidnatější zemí byla v roce sčítání 2011 Ukrajina s celkovým počtem obyvatel 45 598 179. Tento počet nicméně nevychází z dat ze sčítání, neboť v Ukrajině census v tomto roce neproběhl. Údaj tedy odráží bilancovaný počet obyvatel k 1. lednu roku 2011 podle dat Eurostatu (Eurostat Database, 2016). Podle cenzových dat z roku 2011 následuje Ukrajinu o téměř dvě třetiny méně početné Nizozemí s 16 655 799 obyvateli. Třetím státem z uvedených zemí je Portugalsko s 10 562 178 obyvateli, poté Švédsko, které čítá 9 482 855 osob, a konečně nejméně lidnaté Švýcarsko obydlené 7 954 662 obyvateli (Eurostat Database, 2016).

Důležité je zhodnotit vybrané země nejen z pohledu lidnatosti, ale také podle toho, jakou má daná populace věkově pohlavní strukturu. K tomuto účelu byly vytvořeny tzv. věkové pyramidy, které znázorňují zmíněnou strukturu obyvatel dle věku, pohlaví, ale také dle rodinného stavu. Podle Sundbargovy typologie jsou rozlišovány tři základní typy věkových pyramid. Dělí se dle zastoupení dětské, reprodukční a postreprodukční složky (Kalibová a kol., 2009). Populace všech zkoumaných zemí lze zařadit podobně jako s většinou více rozvinutých zemí do kategorie regresivní populační pyramidy. V těchto zemích tedy populační podíl dětské složky nepřevyšuje objem složky postreprodukční. To má za následek snižování počtu obyvatel a také stárnutí populace (Kalibová a kol., 2009). Při pohledu na věkové pyramidy (Příloha 1 až 6) jsou tyto trendy patrné zejména v Portugalsku, kde se počet narozených dětí snižuje dlouhodobě již od 80. let 20. století, ale také ve Švýcarsku, které ztrácí přirozenou měnou od 70. let 20. století. Lehké oživení plodnosti v roce 2011 je možno sledovat v případě Švédska a Ukrajiny. U švédské a nizozemské populace by se téměř dalo mluvit o stacionárním typu populace. Celkově lze o vybraných populacích států říci, že se

v současnosti nacházejí v tzv. demografickém oknu, kdy je nejvíce zastoupena produktivní složka populace, která je z většiny ekonomicky aktivní. Postupně se bude tato skupin obyvatelstva posouvat do staršího věku. Tato skutečnost bude mít spolu s vývojem plodnosti velký vliv na budoucí stav těchto populací.

Úroveň stárnutí obyvatelstva je často charakterizován také ukazatelem indexu stárí, který vyjadřuje, kolik obyvatel starších věkových skupin připadá na sto dětí. Konkrétně zde se jedná o podíl obyvatel ve věku 65 a více let na sto dětí a mladých lidí do věku 19 let včetně (Obrázek 1). Hranici 65 let označuje WHO (2016) za ekvivalent důchodového věku ve většině zemí. Osoby ve věku do 19 let lze nazývat jako předproduktivní složku. Toto členění bylo doporučeno Pavlíkem et al. (1986, s. 123), který skupinu ve věku 0–19 let označil jako preaktivní složku populace. Lze říci, že optimální je, když index stárí nabývá co nejmenších hodnot. Více osob ve věku 65 let než nejmladších osob bylo již dosaženo v Portugalsku v roce 2014. Tento fakt koresponduje také s již zmíněnou stárnoucí strukturou portugalského obyvatelstva. V ostatních studovaných zemích s výjimkou Ukrajiny nabývá s postupem času index stárí čím dál tím vyšších hodnot, což svědčí o probíhajícím procesu stárnutí tamějších populací. Druhým nejrychleji stárnoucím obyvatelstvem je švýcarská populace, kde v roce 2015 na 100 dětí ve věku 0–19 let připadalo téměř 90 seniorů. Podobná situace nastává ve Švédsku. Nejlépe se jeví situace v Nizozemí, kde činí index stárí necelých 80 %. Průběh křivky indexu stárí na Ukrajině se vymyká ostatním státům jednak v důsledku chybějících dat do roku 2006, ale také tím, že od roku 2006 došlo ke snížení podílu seniorů připadajících na 100 dětí do 19 let.

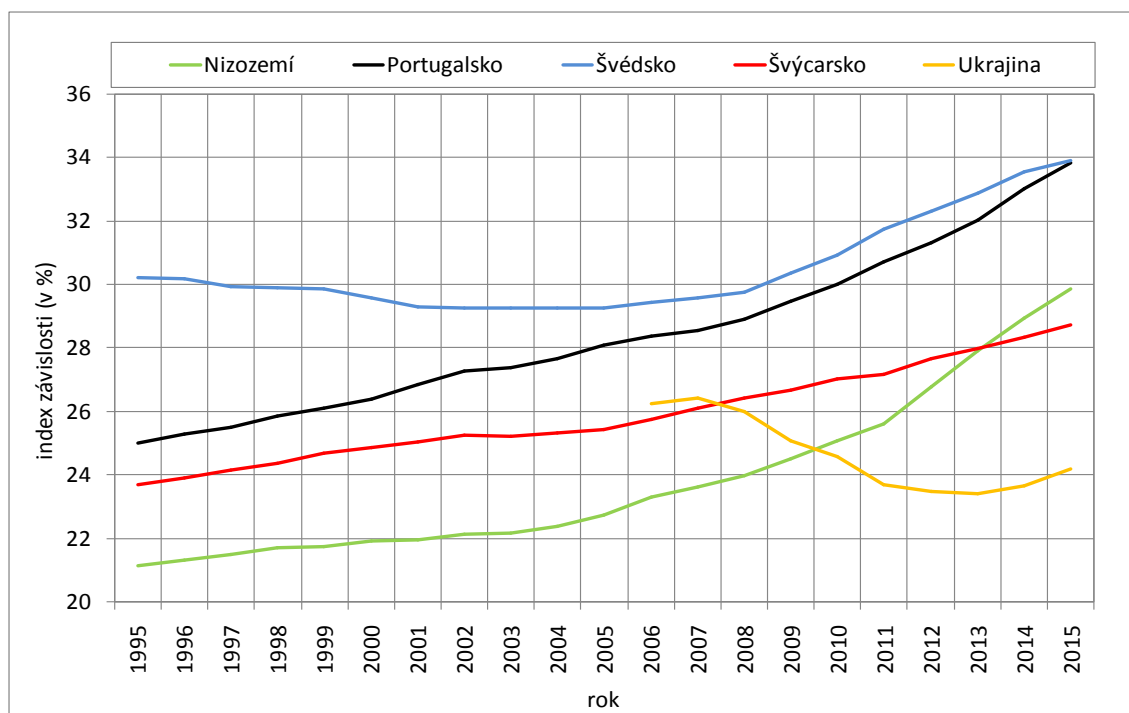
Obrázek 1: Index stárí ve vybraných státech v letech 1995–2015 (v %)

Zdroj: Eurostat Database (2016)

V roce 2015 již tento podíl začal lehce stoupat a nyní dosahuje shodně s Nizozemím necelých 80 %, neboli že na 100 osob v předproduktivní složce populace připadá téměř 80 osob složky postproduktivní (Obrázek 1). Dalším z řady standardních ukazatelů stárnutí obyvatelstva je tzv. index závislosti, který dává do poměru postproduktivní a produktivní složku v populaci (Obrázek 2). Zde byl použit konkrétně podíl obyvatel ve věku 65 let a více a osob ve věku 20–64 let. Lze říci, že nejvíce závislých osob se nachází z tohoto pohledu ve Švédsku a v Portugalsku, kde na 100 produktivních osob připadá přibližně 34 osob starších 65 let. Nicméně v čase těchto osob bylo nejvíce ve Švédsku. Podíl závislých osob prudce roste v Nizozemí (činí přibližně 30 %) a rostoucí tendenci má i ve Švýcarsku, kde je tento podíl o něco menší a činí necelých 29 %. Zvláštní vývoj lze spatřit opět na Ukrajině, kde se index závislosti od roku 2006 snižoval a drobný vzestup zaznamenal až po roce 2013. Zde na konci sledovaného období připadalo na 100 osob v produktivním věku přibližně 24 osob z postproduktivní složky populace.

Obrázek 2: Index závislosti ve vybraných státech v letech 1995–2015 (v %)

Zdroj: Eurostat Database (2016)

Sňatečnost v zemích Evropské unie dlouhodobě klesá (Eurostat Yearbook, 2016). Hrubá míra sňatečnosti, která udává počet sňatků na tisíc obyvatel středního stavu, je mezi studovanými zeměmi nejvyšší na Ukrajině (Příloha 7). V roce 2014 zde činila necelých 7 promile. Ve Švédsku sňatečnost měřená výše zmíněným ukazatelem hrubé míry sňatečnosti v období let 1995–2014 mírně rostla a v roce 2014 se zde uskutečnilo 5,5 sňatku na tisíc obyvatel. Švýcarsko v tomto období zaznamenalo stagnující sňatečnost, která na konci období v roce 2014 činila přibližně 5 promile. Klesající trend sňatečnosti lze pozorovat v Nizozemí, kde do manželství vstoupí méně než 4 páry na tisíc obyvatel, ale hlavně v Portugalsku, kde v celém období 1995–2014 došlo k jednoznačně největšímu poklesu sňatečnosti až na hodnotu 3 promile v roce 2014.

Naopak rozvodovost v zemích Evropské unie již po několika desetiletích roste. Nejvyšší hrubou mírou rozvodovosti neboli počet rozvodů na tisíc obyvatel středního stavu zaznamenávala v období 1995–2014 rovněž Ukrajina, přičemž na konci období se zde rozváděly 3 páry na tisíc obyvatel (Příloha 8). Druhá nejvyšší rozvodovost je mezi sledovanými zeměmi ve Švédsku, kde v roce 2014 činila hrubá míra rozvodovosti 2,7 promile. Ve zbylých zemích – Nizozemí, Švýcarsku a Portugalsku se rozvádí přibližně 2 manželství na tisíc obyvatel, nicméně u Švýcarska tento podíl po roce 2005 víceméně klesá, v Nizozemí se konstantně pohybuje kolem hodnoty 2 promile a v Portugalsku má rostoucí tendenci.

Úmrtnost dětí do jednoho roku života se ve všech zemích do roku 2014 zlepšila (Tabulka 3). Tato skutečnost je zachycena pomocí ukazatele kvocientu kojenecké úmrtnosti, který udává počet zemřelých dětí do jednoho roku věku na tisíc živě narozených dětí v daném roce. Nejvíce poklesl tento ukazatel v případě Ukrajiny, kdy na začátku období, tj. v roce 1995, činila kojenecká úmrtnost v této zemi 14,7 promile, ale v roce 2014 se tato hodnota snížila na 7,8 zemřelých do jednoho roku na tisíc živě narozených dětí. I přes tento významný pokles panují na Ukrajině nejhorší úmrtnostní poměry dětí do jednoho roku při porovnání s ostatními státy. Nejlépe si v otázce kojenecké úmrtnosti vede jednoznačně Švédsko s hodnotou 2,2 promile v roce 2014.

Tabulka 3: Kvocient kojenecké úmrtnosti ve vybraných státech v letech 1995–2014 (v ‰)

	Nizozemí	Portugalsko	Švédsko	Švýcarsko	Ukrajina
1995	5,5	7,4	4,1	5,1	14,7
1996	5,7	6,8	4,0	4,7	14,3
1997	5,0	6,4	3,6	4,8	14,0
1998	5,2	6,0	3,5	4,8	12,8
1999	5,2	5,6	3,4	4,6	12,8
2000	5,1	5,5	3,4	4,9	11,9
2001	5,4	5,0	3,7	5,0	11,3
2002	5,0	5,0	3,3	4,5	10,3
2003	4,8	4,1	3,1	4,3	9,6
2004	4,4	3,8	3,1	4,2	9,5
2005	4,9	3,5	2,4	4,2	10,0
2006	4,4	3,3	2,8	4,4	9,8
2007	4,1	3,4	2,5	3,9	11,0
2008	3,8	3,3	2,5	4,0	10,0
2009	3,8	3,6	2,5	4,3	9,4
2010	3,8	2,5	2,5	3,8	9,1
2011	3,6	3,1	2,1	3,8	9,0
2012	3,7	3,4	2,6	3,6	8,4
2013	3,8	2,9	2,7	3,9	8,0
2014	3,6	2,9	2,2	3,9	7,8

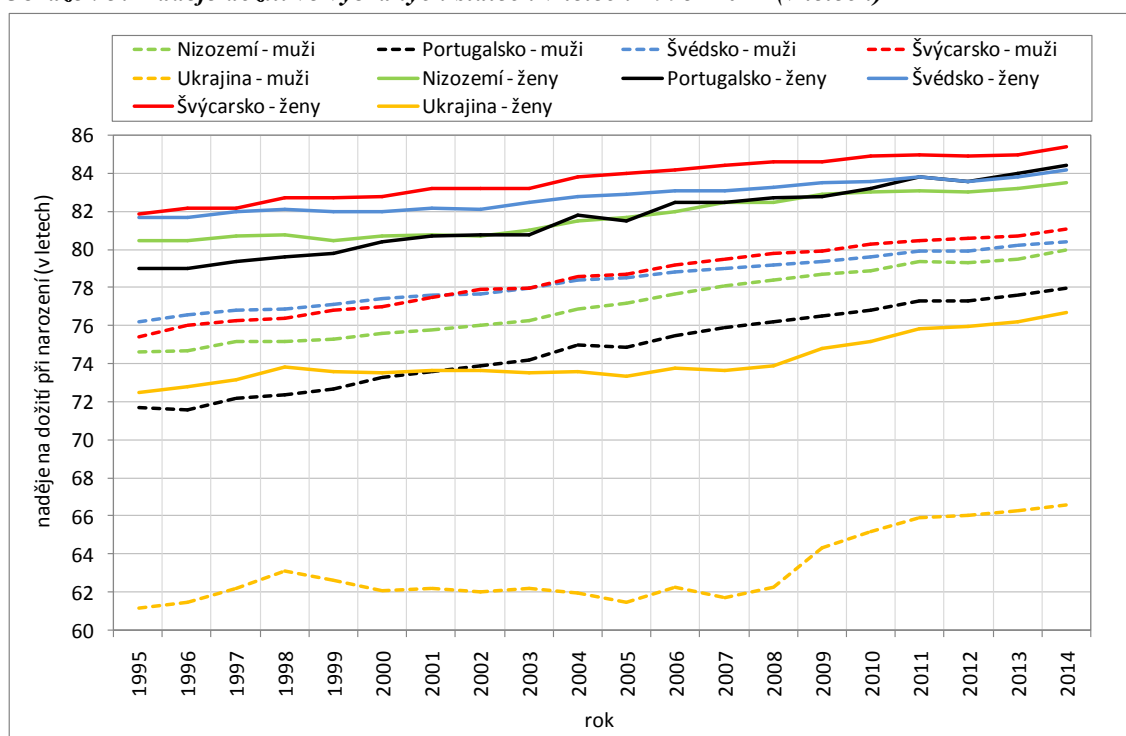
Zdroj: Eurostat Database (2016)

Zajímavý je vývoj Portugalska, kde činil kvocient kojenecké úmrtnosti v roce 1995 7,4 promile (Tabulka 3), nicméně po necelých dvaceti letech došlo k poklesu až na hodnotu 2,9 promile, čímž se Portugalsko zařadilo na druhou pozici s nejlepšími úmrtnostními poměry kojenců mezi

vybranými státy. V Nizozemí činila hodnota kvocientu kojenecké úmrtnosti v roce 2014 3,6 promile a ve Švýcarsku 3,9 promile.

Dalším významným ukazatelem, který odráží úmrtnostní poměry v dané populaci, je naděje dožití při narození. Ta udává průměrný počet let, kterých se živě narození v tom daném roce dožijí. Ve více rozvinutých zemích se naděje dožití zvyšuje, což platí i pro země Evropské unie (Eurostat Yearbook, 2016). Rovněž platí, že naděje dožití je vyšší u žen než u mužů, což lze pozorovat i ve vybraných státech (Obrázek 3). Nejlepší úmrtnostní poměry, měřeno nadějí dožití, vykazuje jednoznačně Švýcarsko. Naděje dožití u žen a mužů je zde dlouhodobě velmi vysoká a má stále rostoucí tendenci. Děvčátka narozená v roce 2014 se v průměru dožijí 85,4 let a chlapci 81,1 let. Tyto hodnoty sekundují zemím s nejvyšší nadějí dožití v celosvětovém měřítku. Portugalské holčičky narozené v roce 2014 mají před sebou v průměru 84,4 let, švédské jen o dvě desetiny roku méně a v Nizozemí činila naděje dožití pro ženy narozené v roce 2014 83,5 roku. U mužů není pořadí stejné. Druhou pozici v otázce výše naděje dožití u mužů obsadili muži ze Švédska s nadějí dožití 80,4 let (v roce 2014) následovaní Nizozemci, kteří se v průměru dožijí 80 let. V Portugalsku se chlapci narození v roce 2014 dožijí 78 let. Nejnižších hodnot naděje dožití pro obě pohlaví dosahuje Ukrajina, kde se ženy narozené v roce 2014 v průměru dožijí 76,7 roku a muži pouhých 66,6 let.

Obrázek 3: Naděje dožití ve vybraných státech v letech 1995–2014 (v letech)

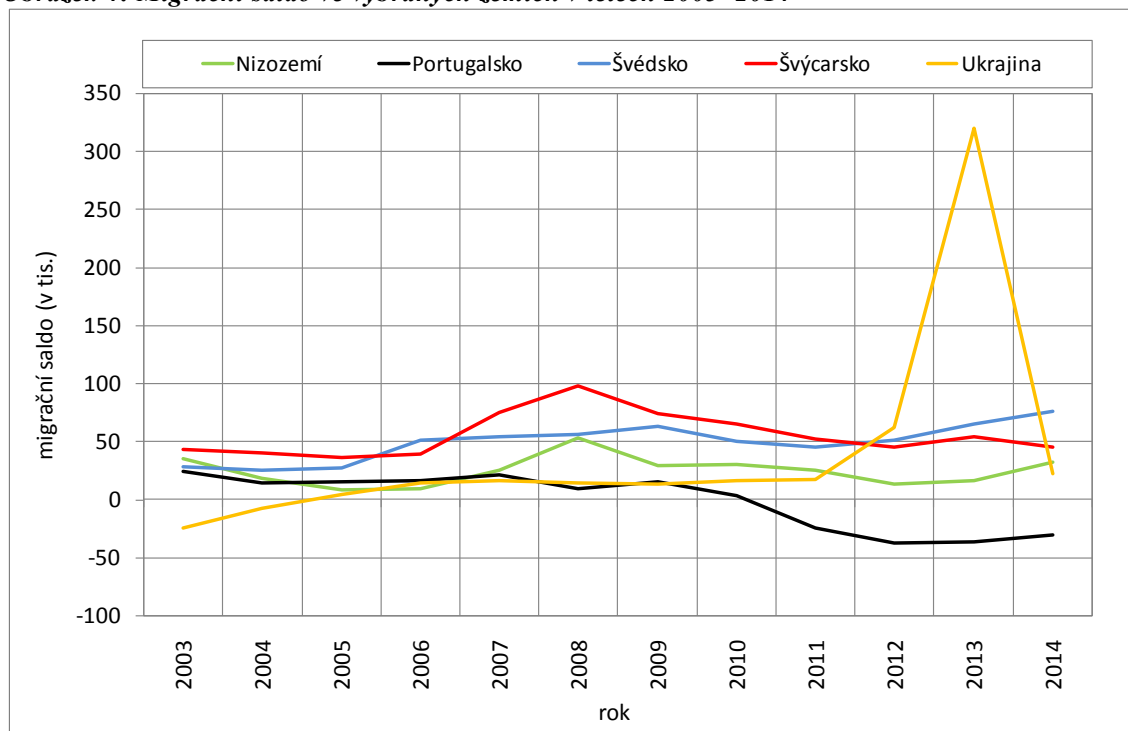
Zdroj: Eurostat Database (2016), Human Mortality Database (2016)

Populační vývoj zemí je ovlivněn rovněž migrací. V posledních letech Evropa prochází migračními zvraty a není snadné objektivně zhodnotit, jak se bude vyvíjet obzvláště další příliv imigrantů na evropské území. U vybraných zemí bylo vypočítáno migrační saldo, neboli ukazatel, který je výsledkem rozdílu mezi přistěhovalými a vystěhovalými osobami (Obrázek 4). Ve vybraných zemích nedocházelo k zásadním zvrátům vyjma Ukrajiny, kde na jaře roku 2014

byla anektována oblast Krymu Ruskem. Data za Ukrajinu v roce 2014 tudíž již nezahrnují krymskou populaci. Výraznější změnou prochází ještě Portugalsko, které po roce 2009 zaznamenává záporné migrační saldo, neboli že odchází více obyvatel, než jich do státu přichází. To je způsobeno zejména snahou mladých a vzdělanějších lidí najít práci v zahraničí.

Obrázek 4: Migrační saldo ve vybraných zemích v letech 2003–2014

Zdroj: Eurostat Database (2016), Ukrajinský statistický úřad (2016)

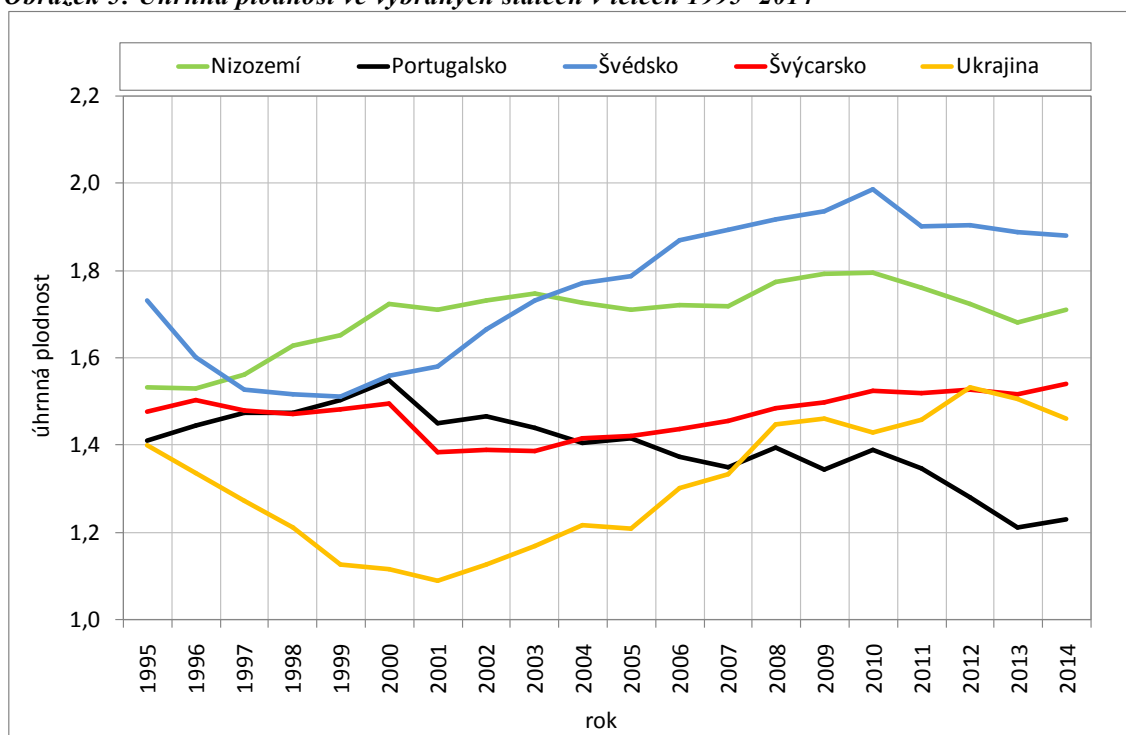
4.2 Vývoj plodnosti ve vybraných zemích

Proces porodnosti je jedním z klíčových demografických témat, na které se soustředí nejen demografové, nýbrž i mnozí další odborníci. Jedním z hlavních témat je v této oblasti bezesporu nízká úroveň plodnosti v mnohých zemích Evropy, která je spojena například s rostoucí vzdělaností žen a také potřebou hledat řešení pro sladování rodinných a pracovních závazků žen. Užším zájmem této diplomové práce je zhodnotit vývoj plodnosti ve vybraných zemích. V následujících odstavcích budou představeny základní charakteristiky plodnosti, které uvedou čtenáře do problematiky.

Základním ukazatelem, prostřednictvím kterého je možné zhodnotit vývoj plodnosti, je transversální ukazatel úhrnné plodnosti (TFR), která je počítána jako součet měř plodnosti žen v jednotlivých věcích v jednom kalendářním roce. Předností tohoto ukazatele je bezesporu snadnost dosažení jeho hodnot, neboť není výsledkem součtu plodnosti žen dle věku v jedné generaci, nýbrž v generaci fiktivní, neboli té, která je vytvořena různými generacemi žen v jednom kalendářním roce. Naproti tomu není úhrnná plodnost zcela přesná, což je dáno výše zmíněným způsobem výpočtu. Ve sledovaném období let 1995 až 2014 největšího nárůstu hodnot úhrnné plodnosti dosáhlo Švédsko (Obrázek 5), což koresponduje s věkovou strukturou tohoto

státu, kde dochází k oživení v podobě nárůstu počtu narozených dětí (Příloha 3). Koncem 90. let 20. století se sice transverzální ukazatel úhrnné plodnosti snížil, nicméně přibližně po roce 2000 dochází k jeho plynulému zvyšování až na hodnotu 1,88 živě narozených dětí na jednu ženu v roce 2014. Za zmíněným poklesem úrovně plodnosti dle ukazatele úhrnné plodnosti v 90. letech ve Švédsku může být buďto skutečné snížení intenzity plodnosti jako takové nebo také změny v časování plodnosti. Hlubší analýze těchto příčin prostřednictvím studia změn v průměrném věku při narození dítěte bude dán prostor v následující kapitole této práce. Po Švédsku má z vybraných států nejvyšší úroveň plodnosti Nizozemí, kde se hodnoty úhrnné plodnosti v čase zvýšily, poté stagnovaly a v roce 2014 činila úhrnná plodnost v Nizozemí 1,71. Švýcarsko v čase vykazuje relativně stabilní hodnoty úhrnné plodnosti, kdy v čase došlo jen k malému poklesu mezi roky 2000 a 2001 a poté plodnost dle tohoto ukazatele pozvolna rostla až do konce sledovaného období, kdy dosáhla úrovně 1,54.

Obrázek 5: Úhrnná plodnost ve vybraných státech v letech 1995–2014

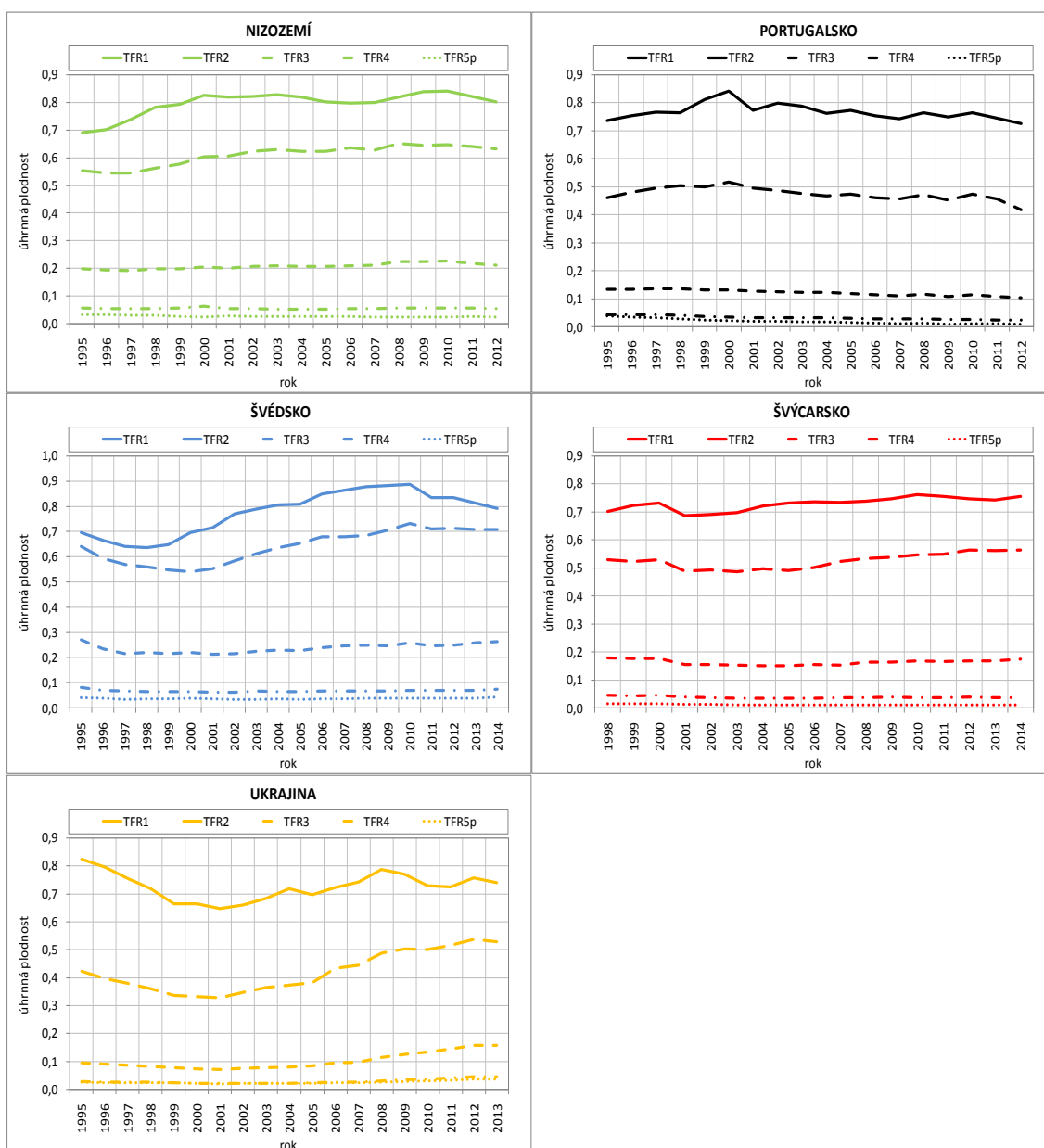
Zdroj: Human Fertility Database (2016), Eurostat Database (2016)

Zajímavým vývoj prošla Ukrajina, což je dáno zejména politickými změnami v tomto státu. Poté, co se v roce 1991 vymanila Ukrajina z područí tehdejšího Sovětského svazu a vyhlásila svou samostatnost, se hodnoty úhrnné plodnosti začaly relativně prudce snižovat, což dáno zejména změnami časování plodnosti, ke kterým došlo v 90. letech 20. století například i v České republice (Ženíšková, 2014). Po dosažení dna úhrnné plodnosti v roce 2001, kdy její hodnota činila pouze velmi nízkých 1,09 živě narozených dětí na jednu ženu, dochází k relativně rychlému růstu plodnosti se stagnací v letech 2008 až 2011 a poklesem po roce 2012. Tento pokles může být z velké části dán proruskými nepokoji, které v roce 2014 vyvrcholily ozbrojeným konfliktem mezi ukrajinskou armádou a separatistickými silami v Doněcké a Luhanské lidové republice. Tento konflikt měl mimo jiné za následek útěk více než 730 000 lidí z východní Ukrajiny

do Ruska (UNHCR, 2014). Tato válečná situace se samozřejmě promítá i do demografických dat. V posledním sledovaném roce 2014 se živě rodilo na Ukrajině 1,46 dětí jedné ženě. Posledním státem, který má v rámci studované skupiny zemí nejnižší úroveň plodnosti, ačkoliv na začátku období v roce 1995 vycházel ze stejné pozice jako Ukrajina, je Portugalsko. Jak již bylo patrné při pohledu na věkovou strukturu této populace (Příloha 2), portugalská populace rychle stárne, což je dáno zejména snižujícím se počtem dětské složky v populaci. To koresponduje s vývojem ukazatele úhrnné plodnosti tohoto státu, který se ve sledovaném čase s několika drobnými oživeními plodnosti snižoval až na konečnou hodnotu 1,23 živě narozeného dítěte jedné ženě v roce 2014, čímž se tento stát zařadil k zemím s velmi nízkou úrovní plodnosti.

Kromě celkového vývoje úhrnné plodnosti je důležité sledovat, jaká pořadí narozených dětí mají na tento ukazatel největší vliv, což souvisí i s preferencí velikosti rodin. Tento podrobnější pohled si lze udělat při pohledu na Obrázek 6, kde jsou zobrazeny podíly jednotlivých pořadí narozených dětí na celkové úhrnnou plodnost. Ve všech sledovaných zemích má největší podíl na celkové úhrnné plodnosti plodnost prvního a druhého pořadí, neboli jsou zde preferovány spíše dvoudětné rodiny. Plodnost třetího pořadí se různí, nicméně platí, že v čím vyšším pořadí se děti rodí, tím jich je méně. Plodnost čtvrtého a pátého a vyššího pořadí je u všech vybraných zemí zanedbatelná. Nejvyšší plodnost prvního a druhého pořadí zaznamenalo Švédsko, kde také tyto hodnoty nejvíce konvergovaly. Podobným vývojem prošlo Nizozemí a Švýcarsko, kde plodnost prvního a druhého pořadí lehce narůstá a u vyšších pořadí zůstává víceméně konstantní. U Portugalska je i z tohoto grafu patrné, že dochází ke snižování celkové úhrnné plodnosti, neboť dochází k snižování plodnosti jak prvního, tak druhého pořadí narozených dětí. Specifické profily křivek úhrnných plodností dle pořadí vykazuje Ukrajina, což odpovídá křivce celkové úhrnné plodnosti. V 90. letech 20. století došlo k propadu jak plodnosti prvního, tak i druhého pořadí, přičemž na Ukrajině nejvíce dominuje plodnost prvního pořadí. Zvyšování plodnosti na počátku 21. století došlo nejen díky oživení plodnosti prvního pořadí, ale zejména díky zvýšení rození dětí druhého pořadí. To může být znakem rekuperace neboli kompenzace odložené plodnosti do vyššího věku ukrajinských žen. Vyšší pořadí nemají na Ukrajině na celkovou úhrnnou plodnost velký vliv, nicméně v posledních deseti letech došlo k nárůstu rození dětí třetího pořadí.

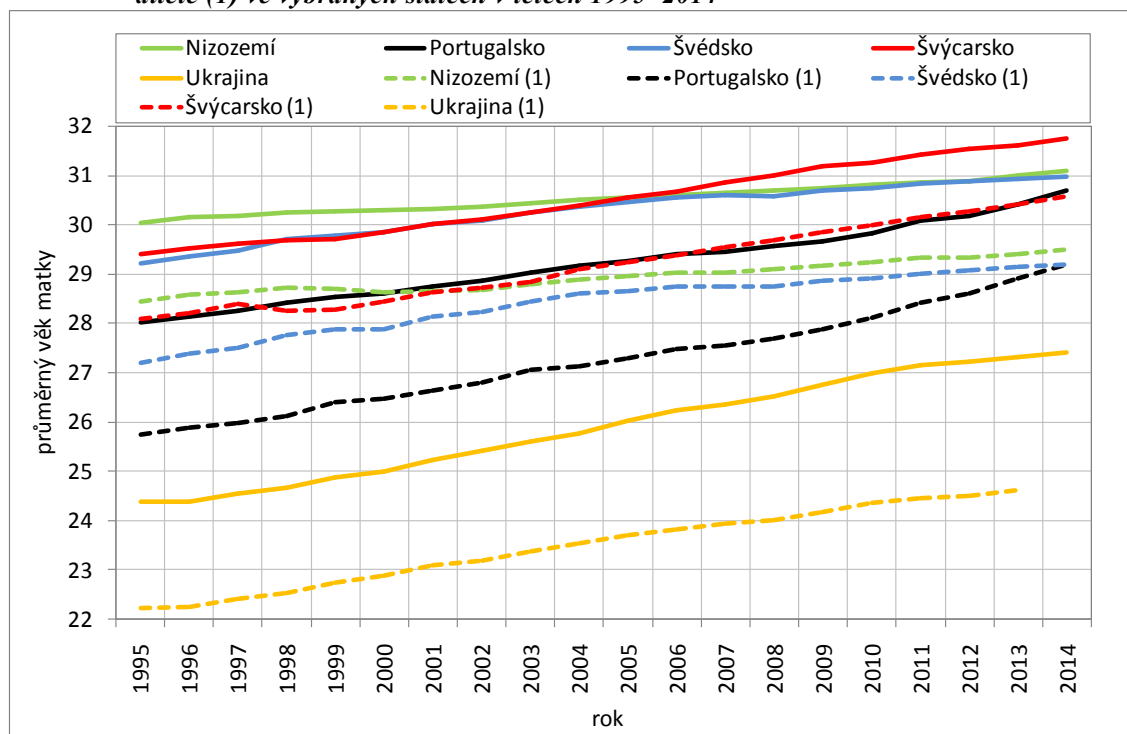
Obrázek 6: Úhrnná plodnost podle pořadí narození dítěte, vybrané státy, 1995–2014

Zdroj: Human Fertility Database (2016)

Nejvyššího věku dosáhly v roce 2014 švýcarské rodičky, které poprvé rodily v průměru v 30,6 letech a celkově se jim děti rodily v průměru téměř v 32 letech (Obrázek 7). Nizozemky realizovaly na konci zvoleného období svou plodnost prvního pořadí v 29,5 letech, čímž jen nepatrně předstihly Portugalky a Švédky. Průměrný věk při narození dítěte byl v Nizozemí a ve Švédsku v roce 2014 téměř shodně 31 let a v Portugalsku 30,7 let. Podstatně nižší hodnoty byly zaznamenány na Ukrajině, kde se děti prvního pořadí rodily v roce 2013 průměrně matkám ve věku 24,6 let, a celkový průměrný věk při narození dítěte dosáhl hodnoty 27,4 roku věku žen. Přesto je vhodné zmínit, že nejrychlejší nárůst průměrného věku při narození dítěte nastal v celém období let 1994 až 2014 právě na Ukrajině, kde se tento věk žen zvýšil o celé 3 roky. Ukrajinu následovalo Portugalsko, kde došlo ke zvýšení o 2,7 roku věku žen.

Obrázek 7: Průměrný věk matky při narození dítěte a průměrný věk matky při narození prvního dítěte (1) ve vybraných státech v letech 1995–2014

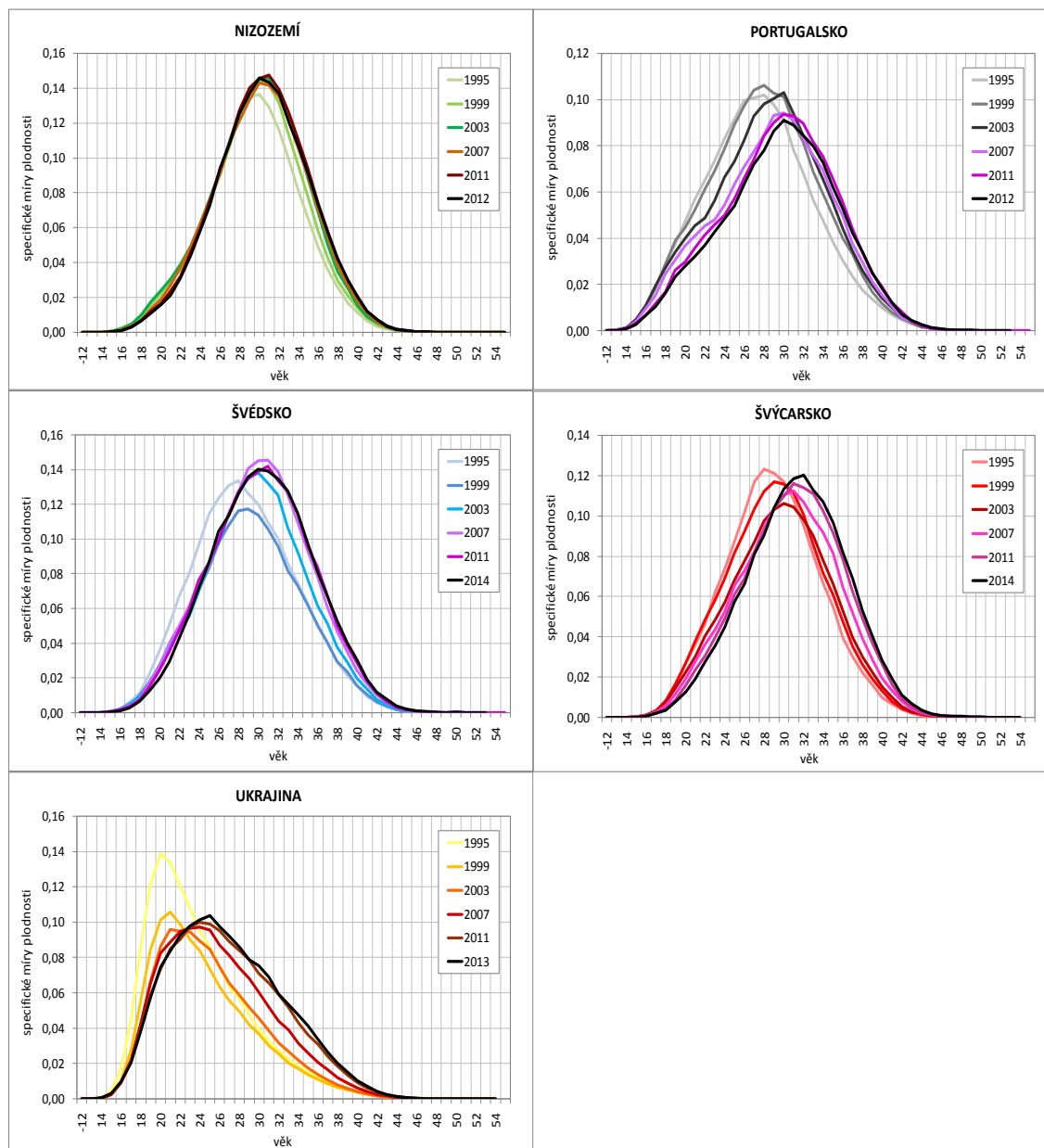
Zdroj: Human Fertility Database (2016), Eurostat Database (2016)

Časování plodnosti lze sledovat i zobrazením změn měr plodnosti podle věku matky při narození dítěte (Obrázek 8). Toto zobrazení měr plodnosti umožňuje zhodnotit, v jakém věku ženy rodí nejvíce dětí, zda se tento věk nejvyšší plodnosti nějak posouvá a jaké nabývá intenzity. Pro přehlednost byly zobrazeny křivky měr plodnosti ve vybraných letech sledovaného období 1995-2014. Nejstabilnější profily křivek měr plodnosti vykazuje Nizozemí, kde v průběhu období nedošlo k zásadním změnám. Je zde patrný nárůst plodnosti, ale věk nejvyšší míry plodnosti žen se víceméně neměnil a pohyboval se kolem věku 31 let. Druhým nejstabilnějším státem z pohledu změn v intenzitě plodnosti je Švýcarsko, kde sice v průběhu období došlo ke snížení intenzity plodnosti, nicméně mezi krajními roky 1995 a 2014 je znatelnější posun nejvyšší míry plodnosti z věku 28 na věk 32 let žen. Lze tedy říci, že ve Švýcarsku mají maminky své děti přibližně o 4 roky později, než tomu bylo před dvaceti lety. Ve Švédsku se celkově zvýšila ve sledovaném období úroveň plodnosti, nicméně v tomto období prošla poklesem a následným zvýšením. I v tomto státu se posunul věk nejvyšší plodnosti, nicméně pouze o 2 roky, a to z věku 28 na 30 let. Pokles celkové intenzity plodnosti v Portugalsku je zřejmý i z pohledu analýzy změn v měrách plodnosti žen podle jejich věku. Kromě drobného zvýšení plodnosti na začátku období tendují všechny ostatní křivky k nižším hodnotám a zároveň došlo i ke zvýšení věku, kdy ženy v Portugalsku rodí nejčastěji své děti o 2 roky na věk 30 let v roce 2012, za který byla k dispozici poslední dostupná data.

Úplně jiný vývoj než všechny ostatní státy nastal v Ukrajině. Ta je typickým státem, který v průběhu tohoto období přešel od časného a častého modelu plodnosti k modelu, kde je plodnost realizována v pozdějším věku a ne s takovou intenzitou. Zatímco v roce 1995 měly nejvíce děti ženy ve věku 20 let, po necelých dvaceti letech rodily nejčastěji 25leté ženy a intenzita plodnosti

výrazně poklesla. I přes tuto velkou změnu lze říci, že Ukrajina podobně jako ostatní státy, které patřily v druhé polovině minulého století pod nadvládu Sovětského svazu, vykazuje nízké hodnoty věku, kdy mají matky své děti, a dá se očekávat, že se tento věk bude nadále zvyšovat.

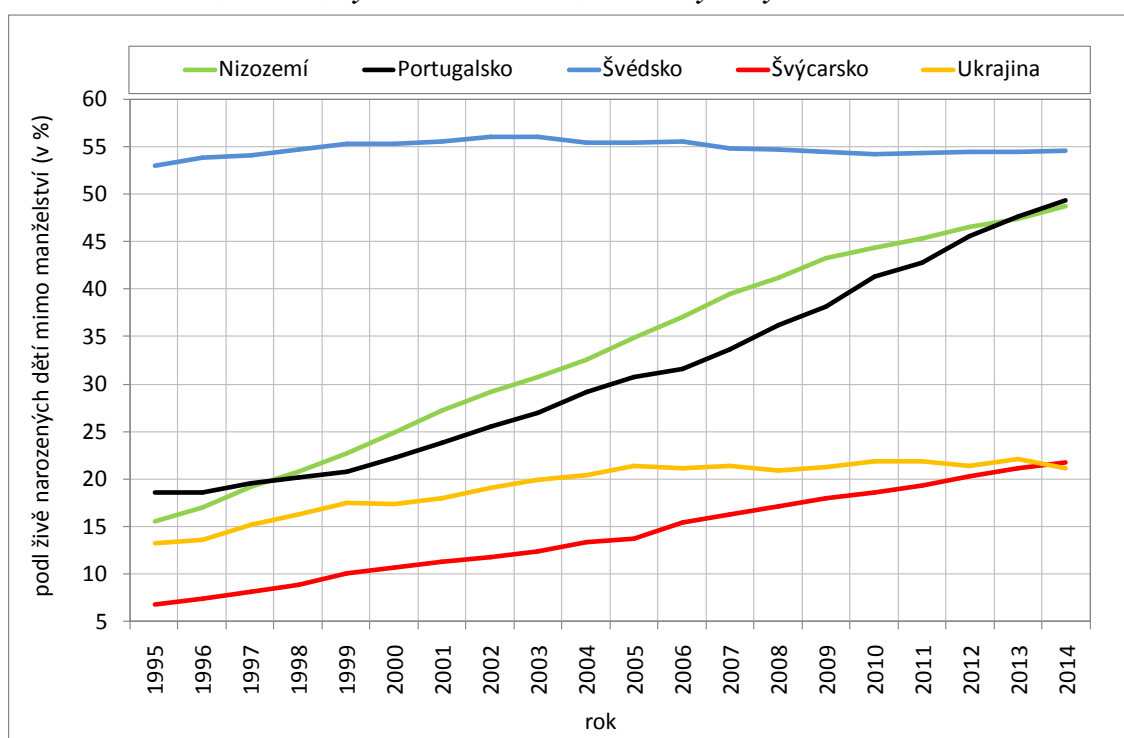
Obrázek 8: Míry plodnosti podle věku matky při narození dítěte ve vybraných letech, vybrané státy, 1995–2014

Zdroj: Human Fertility Database (2016)

Jedním z hlavních rysů změn druhého demografického přechodu je zvyšování mimomanželské plodnosti (Van de Kaa, 1997). Tento trend se projevuje v Evropě již několik desetiletí a v rámci studovaných států se značně liší (Obrázek 9). Ve Švédsku se v celém období let 1995–2014 rodí více než polovina všech dětí do rodin, kde nejsou rodiče sezdání. Dlouhodobě tento podíl osciluje kolem hodnoty 55 %. Naopak velmi prudký nárůst rození dětí mimo manželství je dokumentován v Nizozemí a Portugalsku. V Nizozemí se v roce 1995 rodilo mimo manželství přibližně 15 % dětí a na konci období, v roce 2014, tento podíl tvořil již téměř polovinu. V Portugalsku se mimomanželská plodnost zvýšila z necelých 19 % v roce 1995 rovněž téměř na polovinu ze všech narozených. Výrazně více dětí se rodí do manželství na Ukrajině, neboť mimomanželská plodnost se z 13 % zvýšila do roku 2014 pouze o 8 procentních bodů, tedy na 21 % dětí narozených mimo manželství. Nicméně tento podíl je zkreslen o data týkající se ukrajinského území obsazeného v roce 2014 Ruskem. Zajímavá je v tomto ohledu situace ve Švýcarsku, kde byla dlouhodobě nízká míra rození dětí mimo sňatek. V roce 1995 se nesezdaným párům narodilo 7 % ze všech narozených dětí. V roce 2014 Švýcarsko sice lehce předčilo v tomto podílu Ukrajinu a rodilo se zde mimo manželství již necelých 22 % ze všech dětí, nicméně mezi více vyspělými státy má švýcarská populace jeden z nejnižších podílů mimomanželské plodnosti ze všech narozených dětí.

Obrázek 7: Podíl živě narozených dětí mimo manželství ve vybraných státech v letech 1995–2014

Zdroj: Eurostat Database (2016), Ukrajinský statistický úřad (2016)

Pozn.: Hodnota podílu živě narozených dětí mimo manželství v Ukrajině v roce 2014 je snížena o hodnotu naměřenou v oblasti Krymu, Sevastopolu a územích obsazených Ruskem.

Kapitola 5

Analytická část

Následující kapitola je věnována demografické analýze. První podkapitola obsahuje výsledky dekompozice změn průměrného věku matky při narození dítěte, a druhá podkapitola se věnuje metodám očištění ukazatele úhrnné plodnosti od vlivu časování.

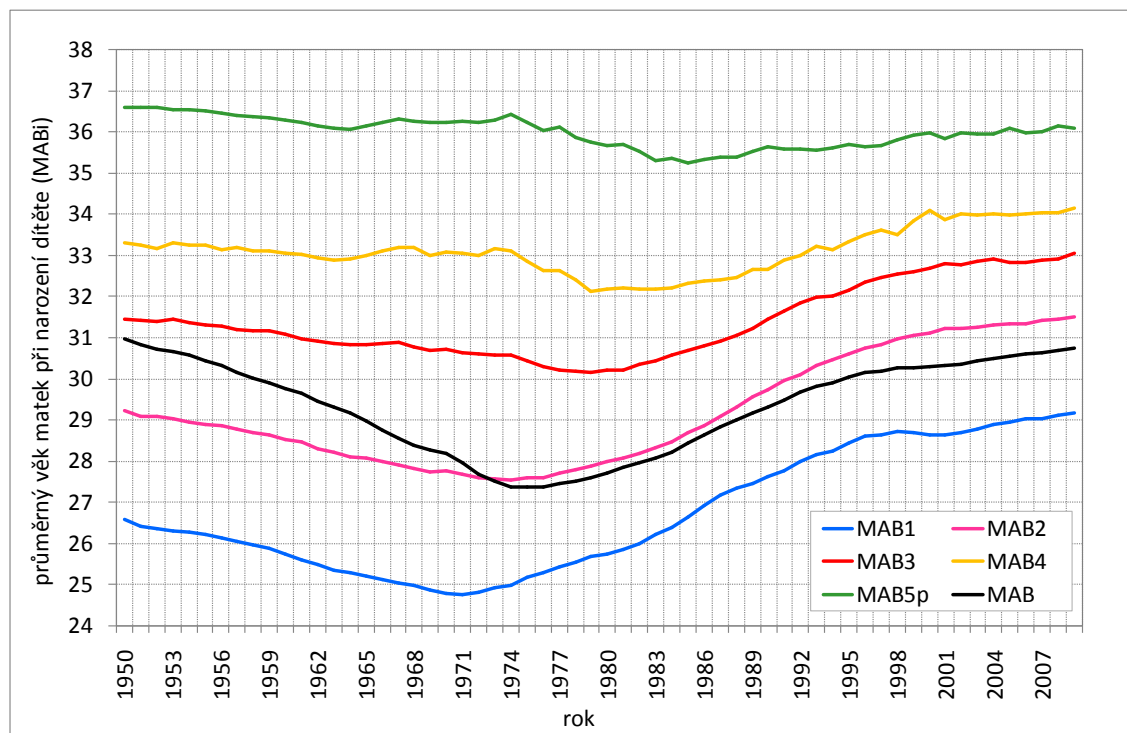
5.1 Dekompozice změn průměrného věku matky při narození dítěte

Průměrný věk matky při narození dítěte může být ovlivněn nejen časováním rození dětí, nýbrž taky změnami ve struktuře narozených dětí dle pořadí. Následující kapitola přináší výsledky dekompozice změn průměrného věku matky při narození dítěte na dvě složky, a to efekt časování a efekt struktury plodnosti podle pořadí narozeného dítěte. Díky těmto výsledkům lze říci, který z těchto efektů hrál hlavní roli ve zvyšování či snižování průměrného věku při narození dítěte ve vybraných státech. Výchozí rok analýzy se liší u jednotlivých států v závislosti na dostupnosti dat. Při očištění průměrného věku matky při narození dítěte od vlivu změny struktury plodnosti dle pořadí narozených dětí bylo předpokládáno, že struktura dle pořadí z výchozího roku byla zachována.

V Nizozemí se od roku 1950 snižoval celkový průměrný věk matky při narození dítěte až do poloviny 70. let 20. století. Poté se zvyšoval, a to postupně ve všech pořadích (Obrázek 8). Z výsledků dekompozice je zřejmé, že za snižováním průměrného věku matky při narození dítěte do poloviny 70. let stál jak efekt časování, tak struktury plodnosti dle pořadí (Obrázek 9). V 50. letech zapříčinil snižování průměrného věku z většiny faktický pokles věku matek zejména v prvním a druhém pořadí – neboli matky rodily své děti v mladším věku. Nicméně v dalším desetiletí hrál hlavní roli při snižování průměrného věku efekt struktury, což lze interpretovat jako nárůst podílu úhrnné plodnosti prvního a druhého pořadí v rámci celkové úhrnné plodnosti v Nizozemí. Nejvýraznější byl tento trend v roce 1972, kdy bylo snížení průměrného věku matky při narození dítěte nejvýraznější. Následně se začal průměrný věk zvyšovat, a to hlavně vlivem skutečného odkládání plodnosti do pozdějšího věku žen. Tento trend nastal ve všech pořadích narozených, nicméně platí, že nejvíce odkládaly matky narození svých prvních dětí a s rostoucím pořadím se intenzita odkladu plodnosti snižovala. Prudký nárůst průměrného věku matek vystřídal mírnější růst, a to zejména po roce 1995.

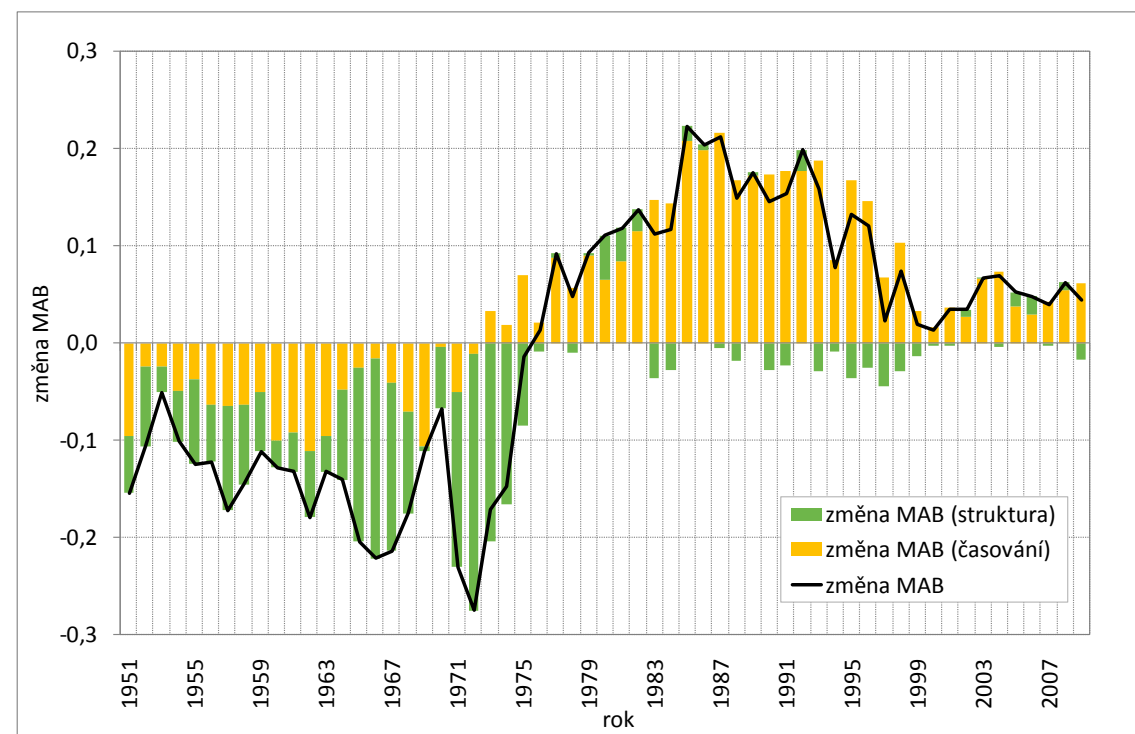

Obrázek 8: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte *i-tého* pořadí (MAB_i), Nizozemí, 1950–2009

Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Obrázek 9: Meziroční změny průměrného věku matek při narození dítěte (MAB) a jejich rozklad na efekt časování a efekt struktury plodnosti, Nizozemí, 1951–2009

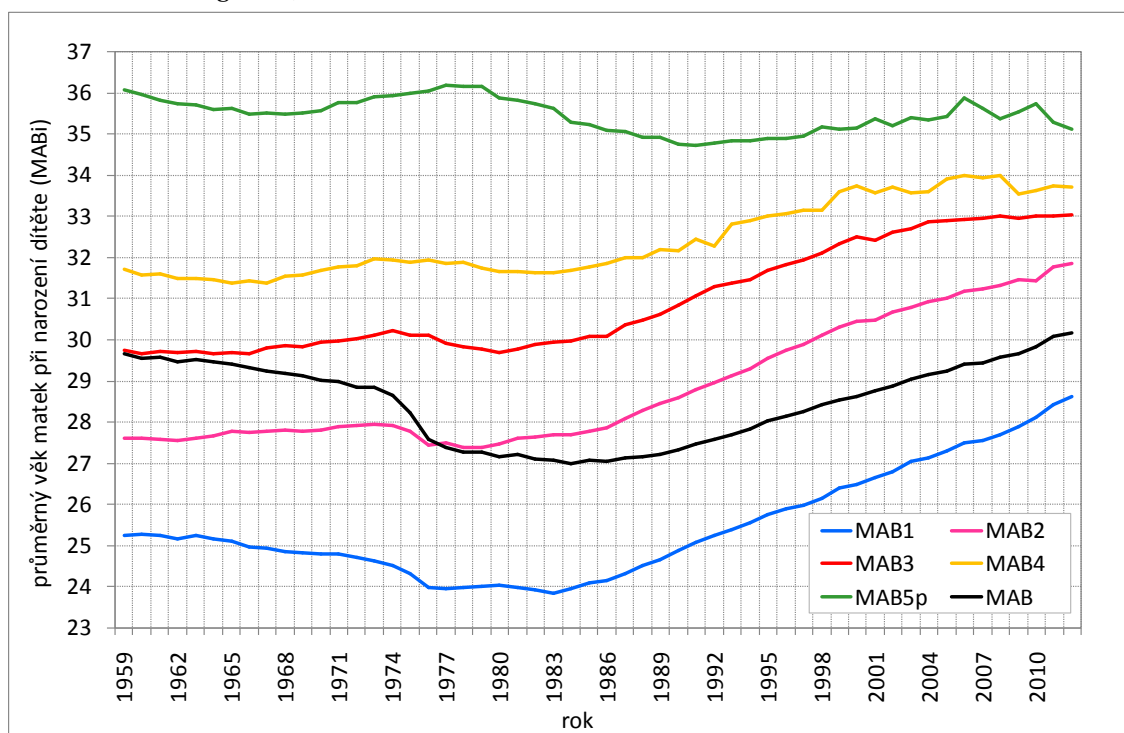

Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Za tímto trendem stálo nejen snížení intenzity odkládání plodnosti do vyššího věku žen, ale i efekt struktury neboli nárůst plodnosti nižších pořadí (Obrázek 9). Od počátku nového tisíciletí má na zvyšující se průměrný věk většinový vliv efekt časování, nicméně průměrný věk neroste již s takovou intenzitou, jako tomu v Nizozemí bylo zejména od zmíněných 70. let 20. století.

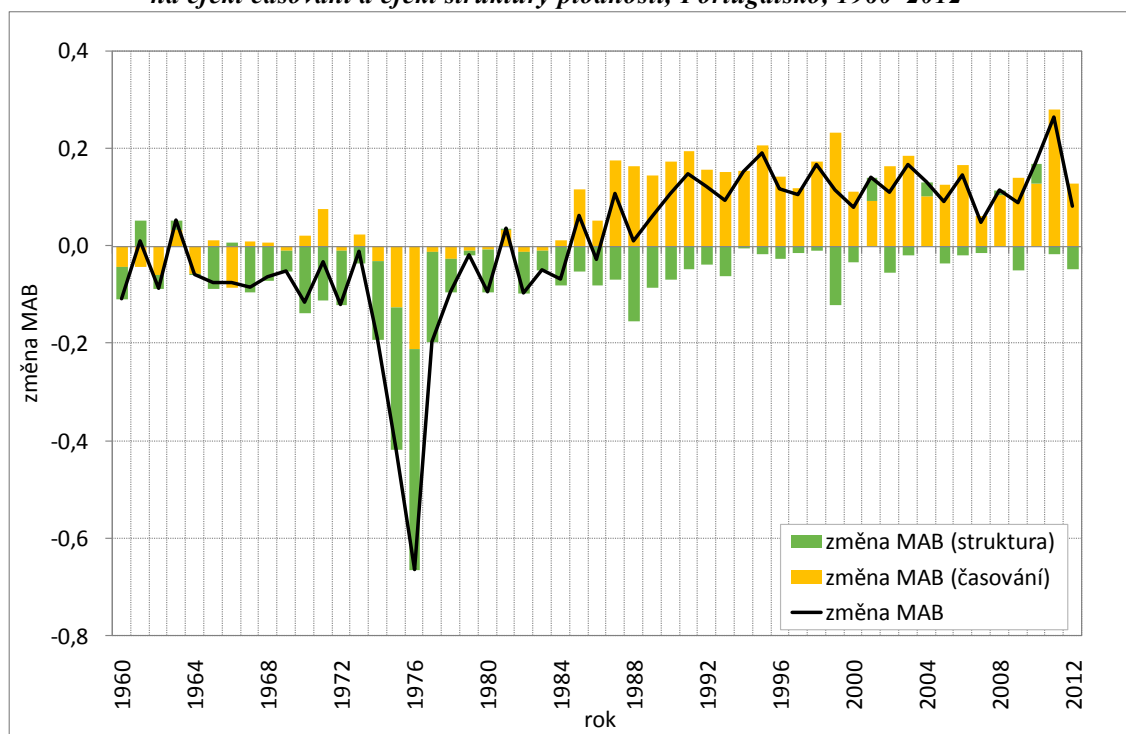
Dalším státem, kde byly sledovány a analyzovány změny průměrného věku při narození dítěte, bylo Portugalsko. V tomto státu v první třetině sledovaného období let 1959 až 2010 docházelo celkově ke snižování průměrného věku matky při narození dítěte (Obrázek 10). To bylo způsobeno zejména změnami ve struktuře rození dětí dle pořadí ve smyslu vyšší intenzity rození dětí nižších pořadí (Obrázek 11). V polovině 70. let 20. století došlo ke kumulaci efektů ve směru snížení průměrného věku, což mělo za následek celkový pokles průměrného věku matek při narození dítěte. Po tomto propadu se průměrný věk začal zvyšovat, a to nejprve vlivem snížení intenzity plodnosti nižších pořadí (Obrázek 10). Přibližně od roku 1985 začal mít průměrný věk rostoucí tendenci, která byla způsobena zejména efektem časování, neboli skutečným zvyšováním věku, kdy matky v průměru rodily své děti (Obrázek 11). Tento nárůst částečně zpomaloval protichůdný efekt struktury, neboli zvýšení intenzity plodnosti nižších pořadí. Pakliže by se struktura plodnosti dle pořadí neměnila, průměrný věk matek při narození dítěte by dosáhl ještě vyšších hodnot. Na konci sledovaného období byl v Portugalsku zaznamenáván stálý růst průměrného věku matek, který je částečně brzděn vlivem změn ve struktuře plodnosti.

Obrázek 10: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte *i-tého* pořadí (MAB_i), Portugalsko, 1959–2010

Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Obrázek 11: Meziroční změny průměrného věku matek při narození dítěte (MAB) a jejich rozklad na efekt časování a efekt struktury plodnosti, Portugalsko, 1960–2012

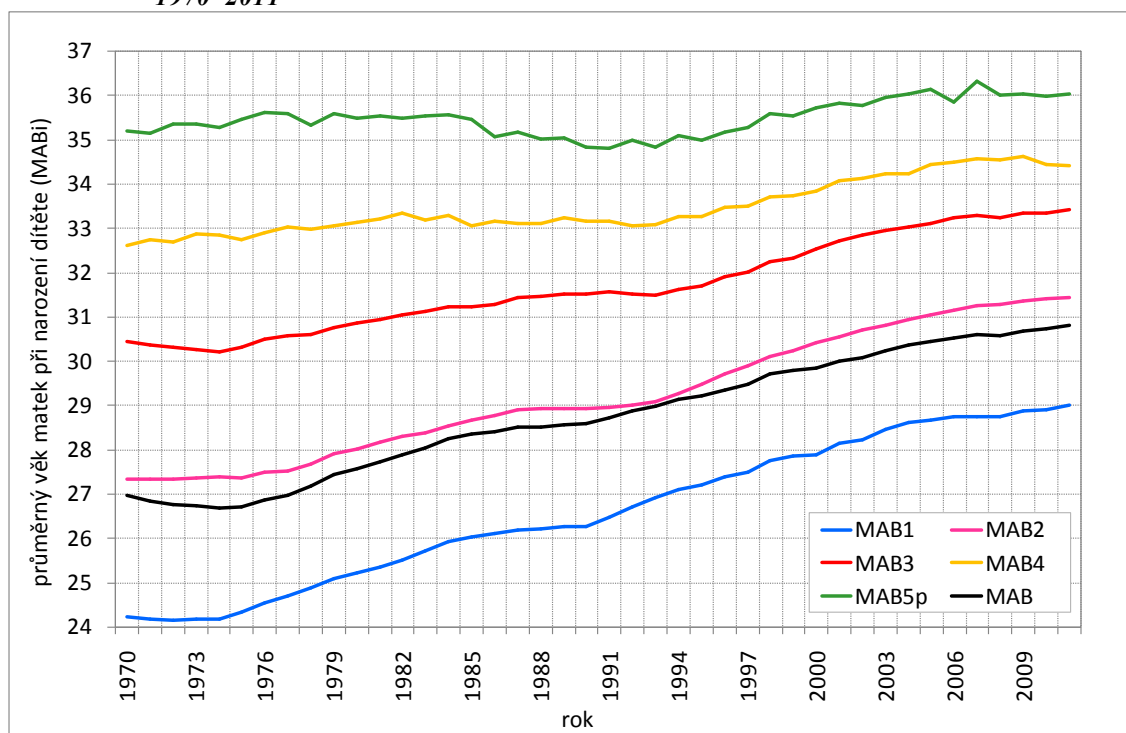

Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Ve Švédsku roste průměrný věk matky při narození dítěte ve sledovaném období víceméně konstantně (Obrázek 12), přičemž nejvíce se na tomto růstu podílí zvyšující se věk matek rodičích dětí prvních tří pořadí. Nicméně rostoucí průměrný věk matek lze pozorovat ve Švédsku obecně u všech pořadí narozených. Změny průměrného věku matek byly zkraje sledovaného období let 1971 až 2011 dány zejména změnou struktury plodnosti dle pořadí. Od roku 1975 začal hrát hlavní roli efekt časování, a to konkrétně odkládání plodnosti žen do vyššího věku (Obrázek 13). K růstu věku napomáhal rovněž efekt struktury, což znamená, že matky rodily s větší intenzitou děti ve vyšších pořadích. Po roce 1985 se rychlost růstu průměrného věku matek při narození dítěte snížila, a to nejen vlivem snížené intenzity odkládání plodnosti, ale také díky změnám ve struktuře narozených ve smyslu zvýšeného rození dětí nižších pořadí. Od začátku 90. let 20. století stojí za zvyšujícím se průměrným věkem matek při narození dítěte zejména odkládání plodnosti do vyššího věku žen. Tento růst průměrného věku byl kolem roku 1995 a na přelomu tisíciletí brzděn efektem struktury, kdy matky častěji rodily děti nižších pořadí, což koresponduje s trendem zmenšování rodiny. Na konci sledovaného období přispíval ve Švédsku k růstu průměrného věku matky jak efekt časování, tak efekt struktury, nicméně již nedochází k tak razantnímu nárůstu průměrného věku jako v 70. a 80. letech 20. století.

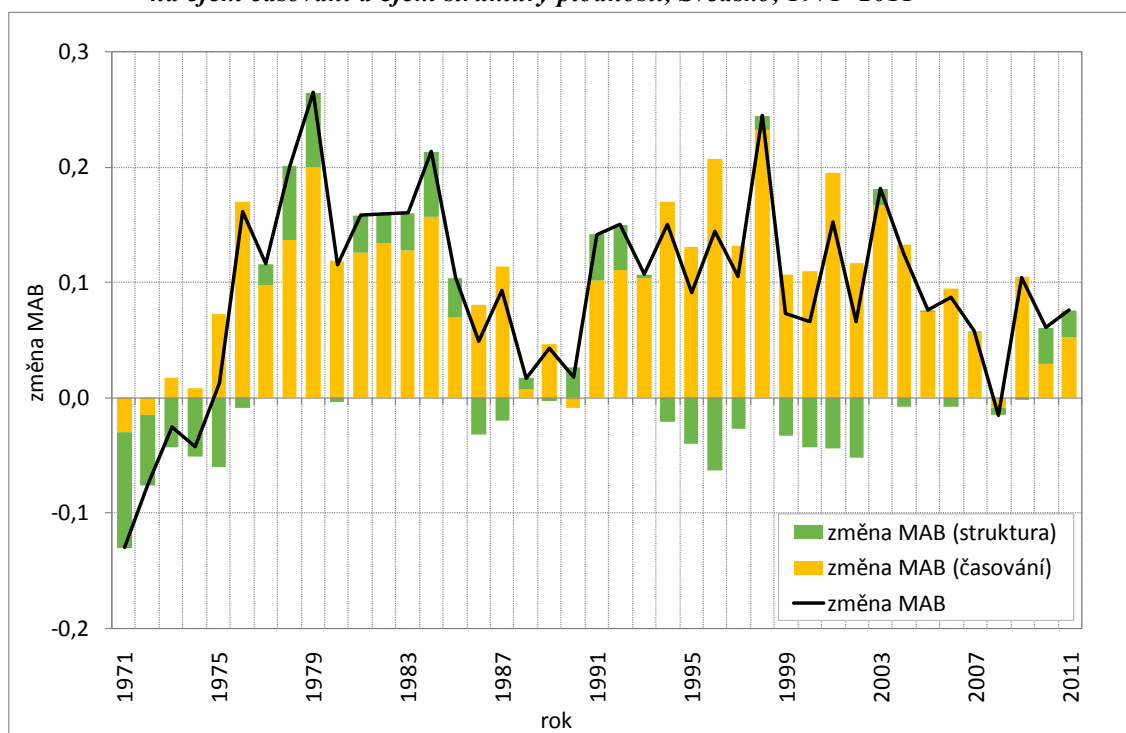
Průměrný věk matek při narození dítěte ve Švýcarsku dosahuje vysokých hodnot a nadále roste. V současnosti se pohybuje již nad věkem 31 let a prvorodičkám je v průměru již více než 30 let (Obrázek 14).

Obrázek 12: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte i-tého pořadí (MABi), Švédsko, 1970–2011

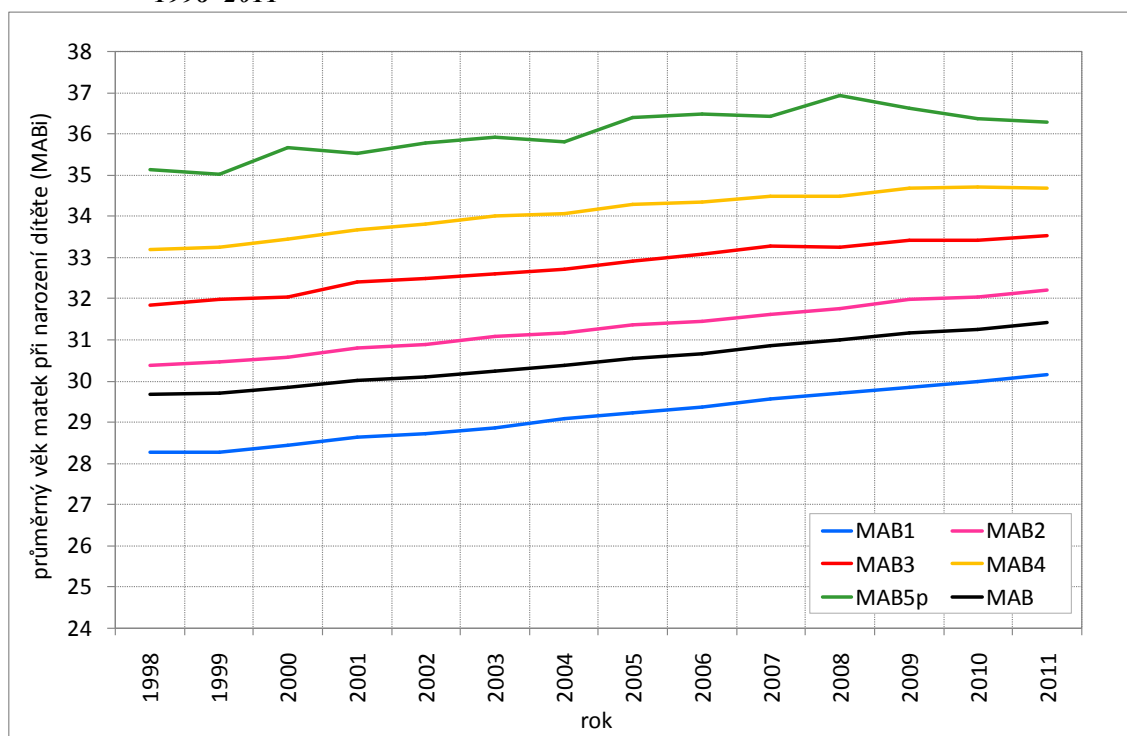
Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Obrázek 13: Meziroční změny průměrného věku matek při narození dítěte (MAB) a jejich rozklad na efekt časování a efekt struktury plodnosti, Švédsko, 1971–2011

Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Obrázek 14: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte *i-tého* pořadí (MAB_i), Švýcarsko, 1998–2011

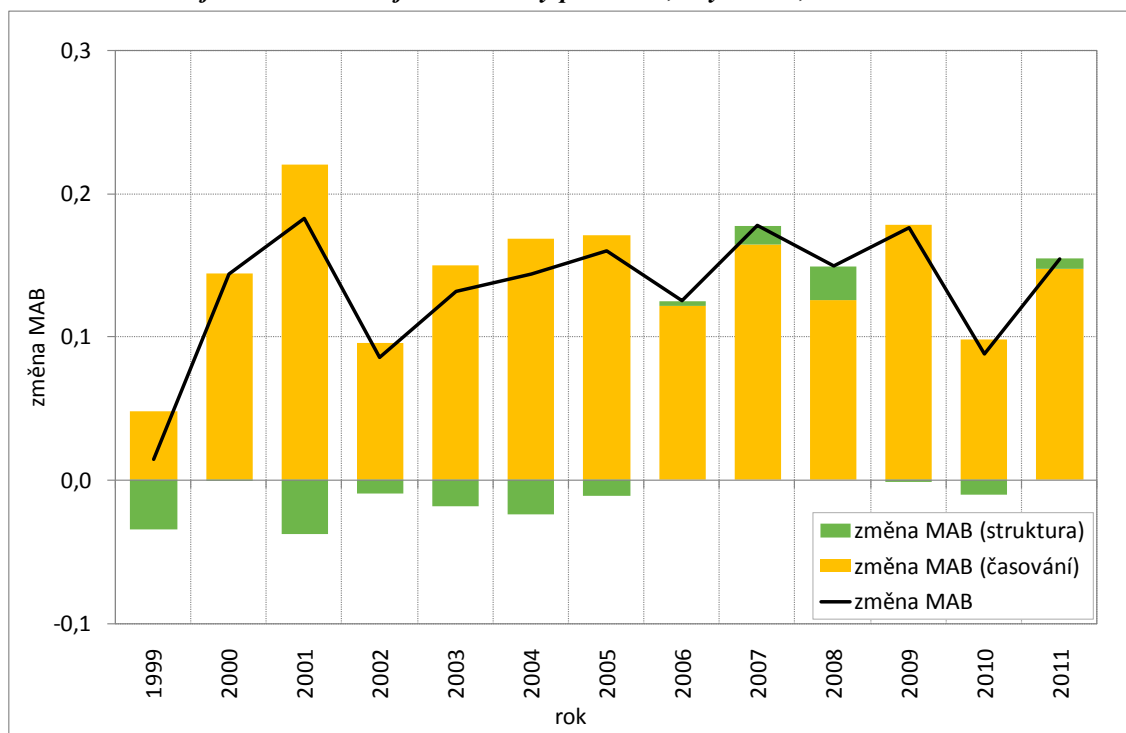

Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Za tímto trendem stojí podle dostupných dat zejména efekt časování, konkrétně růst průměrného věku vlivem skutečného odkládání rození dětí do pozdějšího věku matek (Obrázek 15). Od sledovaného roku 1999 do roku 2005 působil v opozici k růstu průměrného věku vlivem efektu časování efekt struktury, což je možné vysvětlit jako vyšší intenzitu rození dětí nižších pořadí. Ta může souviset s omezováním velikosti rodin ve Švýcarsku. Po dobu následujících tří let se na růstu průměrného věku matky při narození dítěte podílel i efekt struktury, neboli se zvýšila intenzita rození dětí vyšších pořadí. V posledních sledovaných letech se ve Švýcarsku efekt struktury střídavě projevil v drobném nárůstu či snížení průměrného věku matek, nicméně hlavní slovo ve vývoji průměrného věku matek při narození dítěte má stále efekt časování plodnosti, který po celé sledované období ve Švýcarsku přispívá k růstu průměrného věku, neboť matky odkládají rození dětí do pozdějšího věku.

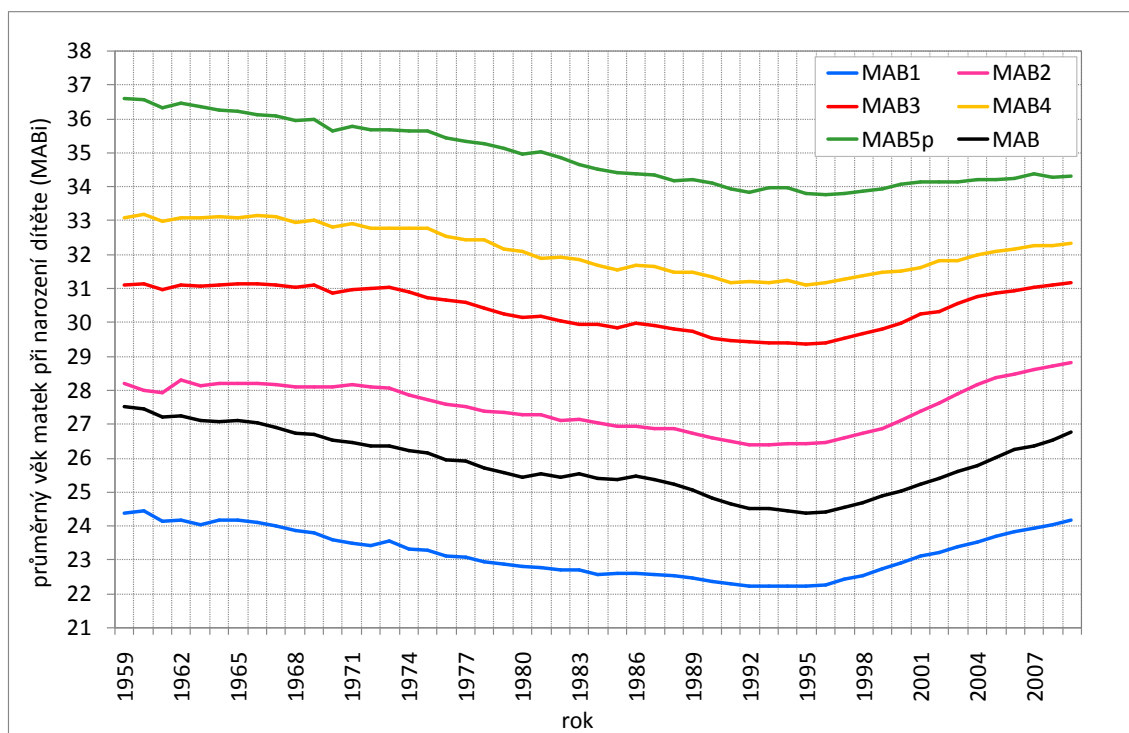
Zajímavým vývojem prošel ukazatel průměrného věku matky při narození dítěte na Ukrajině (Obrázek 16). V této zemi se ve sledovaném období let 1959 až 2009 průměrný věk s několikaletou stagnací v 80. letech snižoval až do poloviny let devadesátých, přičemž k tomuto poklesu došlo u všech pořadí narozených. Od roku 1996 se naopak průměrný věk matek u všech pořadí zvyšoval. Nejprudší nárůst průměrného věku byl zaznamenán u matek rodících své druhé děti.

Obrázek 16: Meziroční změny průměrného věku matek při narození dítěte (MAB) a jejich rozklad na efekt časování a efekt struktury plodnosti, Švýcarsko, 1999–2011

Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Obrázek 15: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte i-tého pořadí (MABi), Ukrajina, 1959–2009

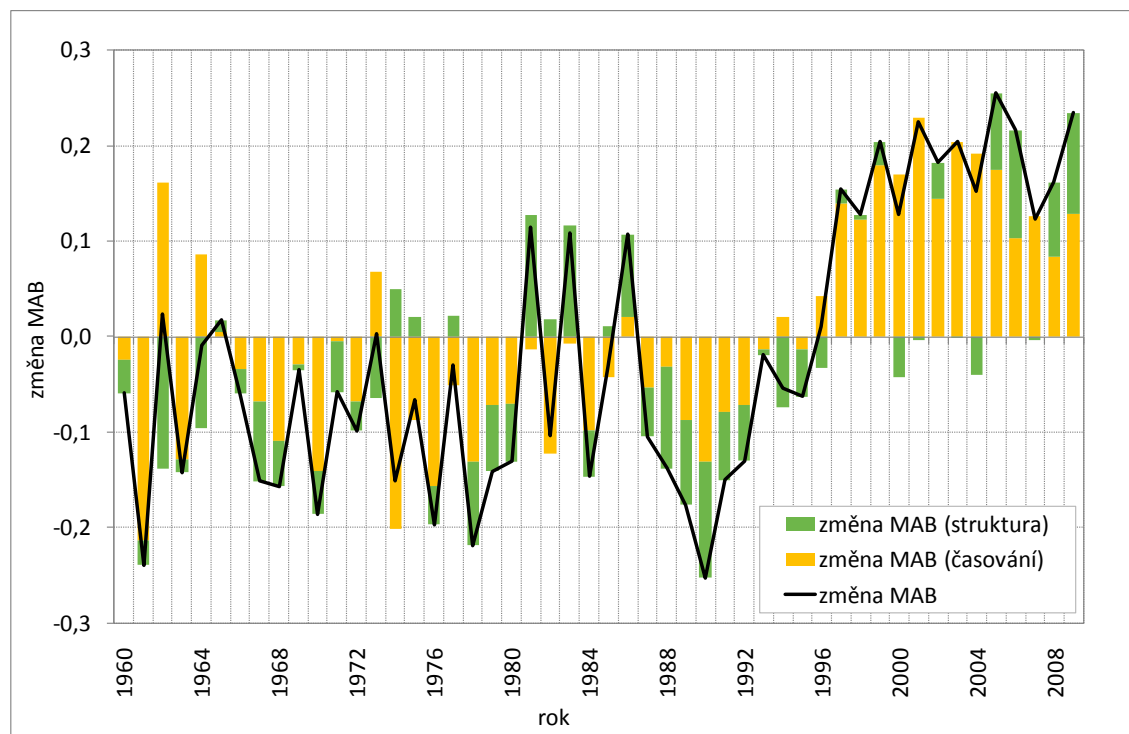

Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Co stálo za takovýmto vývojem průměrného věku matky při narození dítěte lze zjistit pomocí dekompozice změn tohoto věku na zmiňované efekty časování a struktury plodnosti (Obrázek 17). Po roce 1960 se na snižování průměrného věku podílely více či méně oba efekty s výjimkou let 1962 a 1964, kdy bylo snížení průměrného věku částečně zmírněno odkládáním plodnosti matek do vyššího věku. K dalšímu zbrzdění poklesu průměrného věku matek docházelo v průběhu několika let po roce 1973, a to zejména díky oživení plodnosti vyšších pořadí. V 80. letech 20. století průměrný věk lehce vzrostl právě vlivem zvýšení plodnosti vyšších pořadí, nicméně již po roce 1987 se ukazatel začal snižovat až na minimum v roce 1995. Tento rychlý pokles průměrného věku byl způsoben souběžně oběma efekty. Matky rodily své děti jednak v mladším věku, a také se zvýšila intenzita rození dětí nižších pořadí. Nicméně od roku 1996 se v podmínkách přetváření státu z centrálně plánované ekonomiky na ekonomiku tržní začal průměrný věk matky při narození dítěte zvyšovat, a to zejména vlivem odkládání rození dětí do vyššího věku žen. V posledních analyzovaných letech, konkrétně v letech 2005 až 2009, působil ve směru zvyšování průměrného věku matek i efekt struktury, což znamená, že růst průměrného věku posílila kromě odkládání plodnosti i zvýšená intenzita rození dětí vyšších pořadí. Výrazněji protichůdně působil efekt struktury v posledním období pouze v letech 2000 a 2004, což je možná spojené se změnami, které na Ukrajině proběhly v roce 2004 spolu s tzv. Oranžovou revolucí.

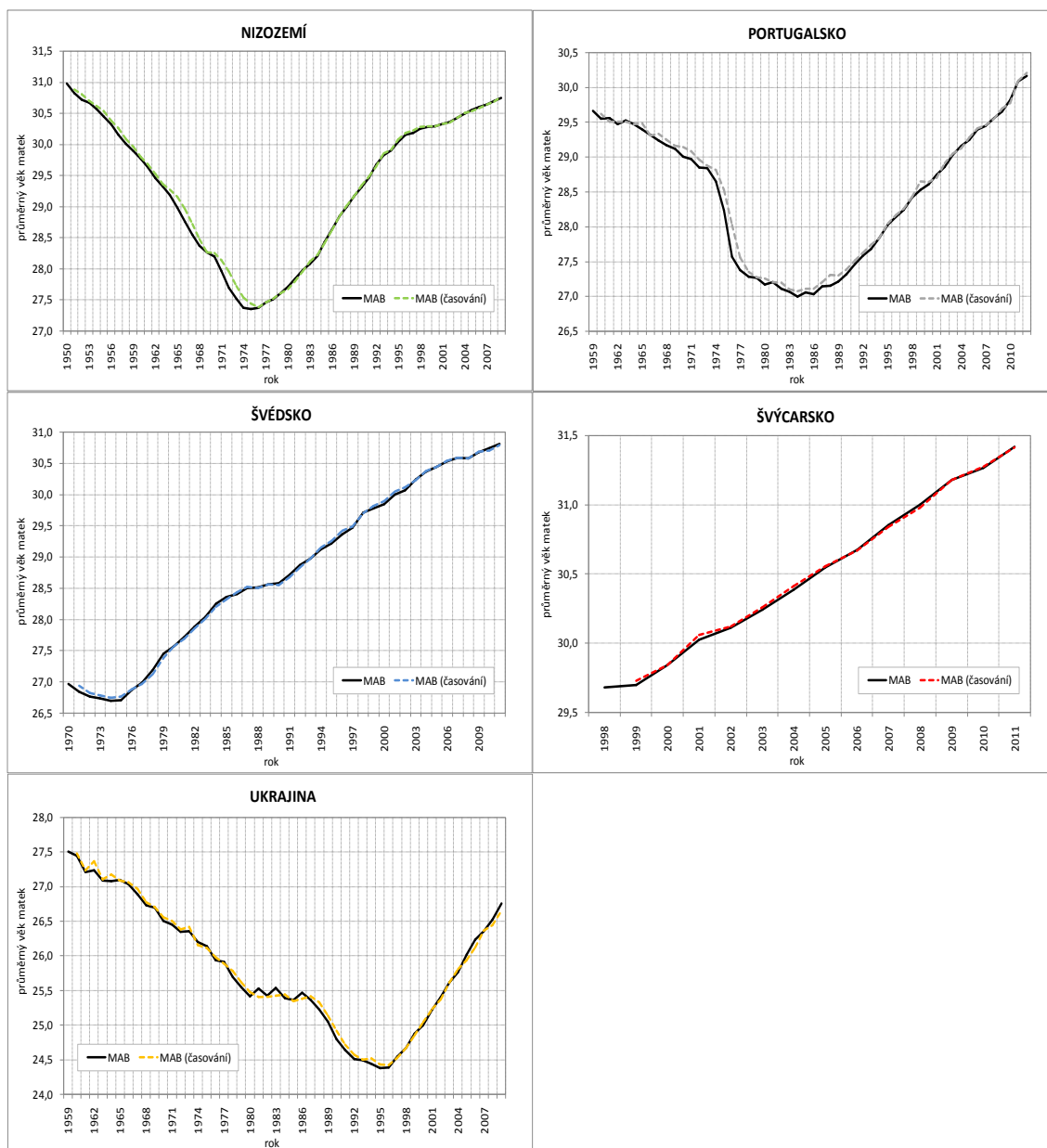
Obrázek 17: Meziroční změny průměrného věku matek při narození dítěte (MAB) a jejich rozklad na efekt časování a efekt struktury plodnosti, Ukrajina, 1960–2009

Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Pro zjištění, jak by se vyvíjel průměrný věk matek za předpokladu, že by v daném analyzovaném období nedocházelo ke změnám struktury plodnosti dle pořadí, lze využít vypočítaného ukazatele $MAB_{časování}(t)$, který značí průměrný věk matek při narození dítěte očištěného od vlivu změny struktury plodnosti. Je tedy předpokládáno, že se struktura plodnosti podle pořadí v rámci daného státu nemění po celé analyzované období a zůstává na úrovni výchozího roku. Vývoj průměrného věku matek za předpokladu neměnnosti struktury plodnosti ve vybraných státech lze vidět na Obrázku 18.

Obrázek 18: Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte (MAB) a průměrného věku matky při narození dítěte očištěného od vlivu změny struktury plodnosti podle pořadí, vybrané státy, vybrané roky

Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Bez změn struktury plodnosti podle pořadí by se u studovaných států průměrný věk matek při narození dítěte zásadně nelišil, nicméně lze pozorovat rozdíly, které by díky očištění ukazatele průměrného věku nastaly (Obrázek 18). V Nizozemí a Portugalsku by se snižoval očištěný průměrný věk o maximálně dva roky později, než tomu bylo, a zvláště v Portugalsku by se nedotkl minima, na které se dostal standardní průměrný věk matky při narození dítěte. U obou těchto států by tedy zejména v první polovině sledovaných období nedošlo k takovému poklesu průměrného věku, neboť ve směru tohoto poklesu působil u obou států i efekt struktury, neboli se zde v rámci celkové plodnosti rodilo více dětí nižších pořadí. Ve Švédsku a Švýcarsku neměly změny struktury plodnosti na průměrný věk matky znatelný dopad a obě křivky průměrného věku matky při narození dítěte a průměrného věku matky při narození dítěte očištěného od vlivu změny struktury plodnosti podle pořadí se liší jen zanedbatelně. V případě Ukrajiny lze vidět, že bez vlivu struktury plodnosti by byl na počátku 60. let 20. století průměrný věk matky vyšší, což bylo dáno protichůdným efektem časování ve smyslu skutečného odkládání rození dětí do vyššího věku. Zajímavé je pozorovat i tři výkyvy, které nastaly na Ukrajině v 80. letech 20. století, kdy byl očištěný průměrný věk vyšší než standardně počítaný průměrný věk matky při narození dítěte. K tomuto došlo vlivem změn ve struktuře rození dětí dle pořadí, kdy se v rámci celkové plodnosti rodilo více dětí vyšších pořadí. Od zmíněných 80. let již na Ukrajině nedocházelo k zásadním rozdílům mezi oběma ukazateli.

5.2 Očištěná úhrnná plodnost od vlivu časování

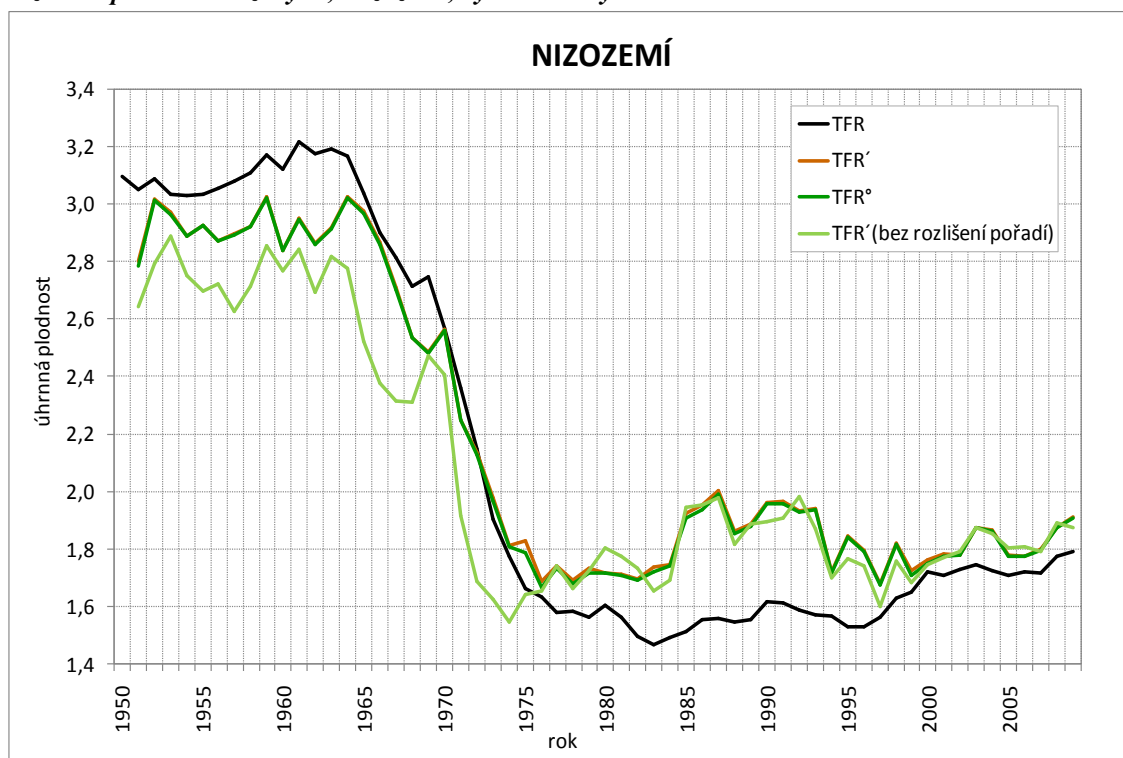
V době, kdy dochází k výraznějším změnám v časování rození dětí, již není klasická průřezová analýza plodnosti vhodná, neboť transverzální ukazatele jsou zkreslené vlivem dočasného odkladu plodnosti do vyššího věku žen a následnou rekuperací neboli kompenzací této odložené plodnosti. Vystává zde otázka, do jaké míry se na intenzitě plodnosti podílí skutečný vývoj kvantity plodnosti a do jaké míry je zejména pokles průřezových ukazatelů plodnosti ovlivněn procesem odkládání rození dětí do vyššího věku žen, neboli tzv. „tempo efektem“ (Ženíšková, 2014).

Transverzální ukazatel úhrnné plodnosti je často nahrazován vhodnějšími ukazateli, které jsou očištěné od vlivu časování (tempo efektu či „tempo distortion“). První z nich, který byl pro potřeby této práce vypočítán, je očištěný ukazatel úhrnné plodnosti, který byl představen poprvé v roce 1998 autory Bongaartsem a Feeneyem (tzv. tempo-adjusted TFR, v této práci označovaný jako $TFR'(t)$). Výpočet ukazatele očištěné úhrnné plodnosti dle Bongaartse a Feeneyho bere v potaz změny průměrného věku matky při narození dítěte specifikovaného dle pořadí. Druhý, zde použitý, očištěný ukazatel úhrnné plodnosti značený jako $TFR^{\circ}(t)$ navrhl Remund (2012). Zmíněné dva ukazatele budou pro srovnání doplněny ukazatelem úhrnné plodnosti očištěným od vlivu časování dle Bongaartse a Feeneyho (1998), nicméně bez rozlišení dle pořadí narozených.

Na obrázcích 19 až 23 je zobrazena standardně počítaná úhrnná plodnost včetně jejích tří výše zmíněných očištěných modifikací, které přibližně kopírují trend průřezové úhrnné plodnosti.

Ve všech státech lze pozorovat téměř totožný průběh očištěné plodnosti dle Bongaartse a Feeneyho (1998) dle pořadí narozených a metody výpočtu představené Remundem (2012). Tato skutečnost je dána způsobem výpočtu obou ukazatelů, neboť $TFR'(t)$ je počítána v rozlišení podle pořadí jako nevážený, prostý součet. To znamená, že by se v něm neměl projevovat efekt struktury plodnosti podle pořadí. Remundův ukazatel ($TFR^\circ(t)$) není uvažován v rozlišení dle pořadí, ale ve jmenovateli počítá se změnou průměrného věku, která je od vlivu struktury plodnosti očištěna (Sivková, Hulíková Tesárková, 2012).

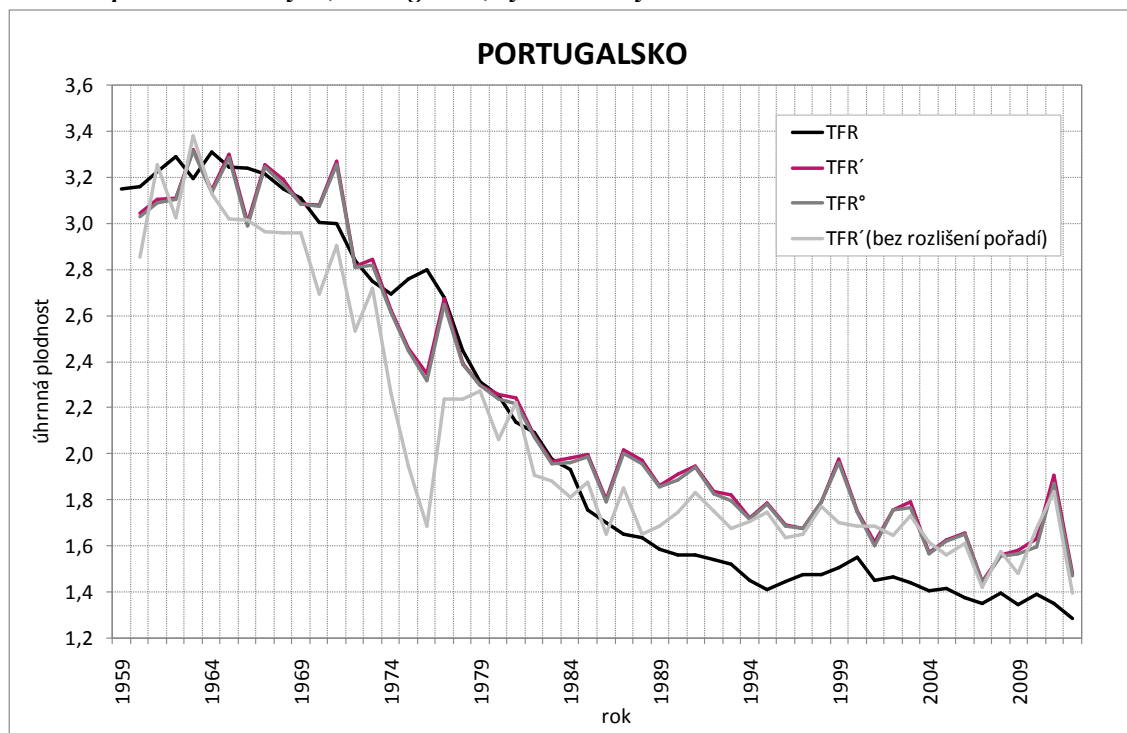
Obrázek 19: Vývoj úhrnné plodnosti (TFR), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování podle pořadí (TFR'), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování a vlivu změny struktury plodnosti (TFR°) a úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování bez rozlišení pořadí narozených, Nizozemí, vybrané roky

Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

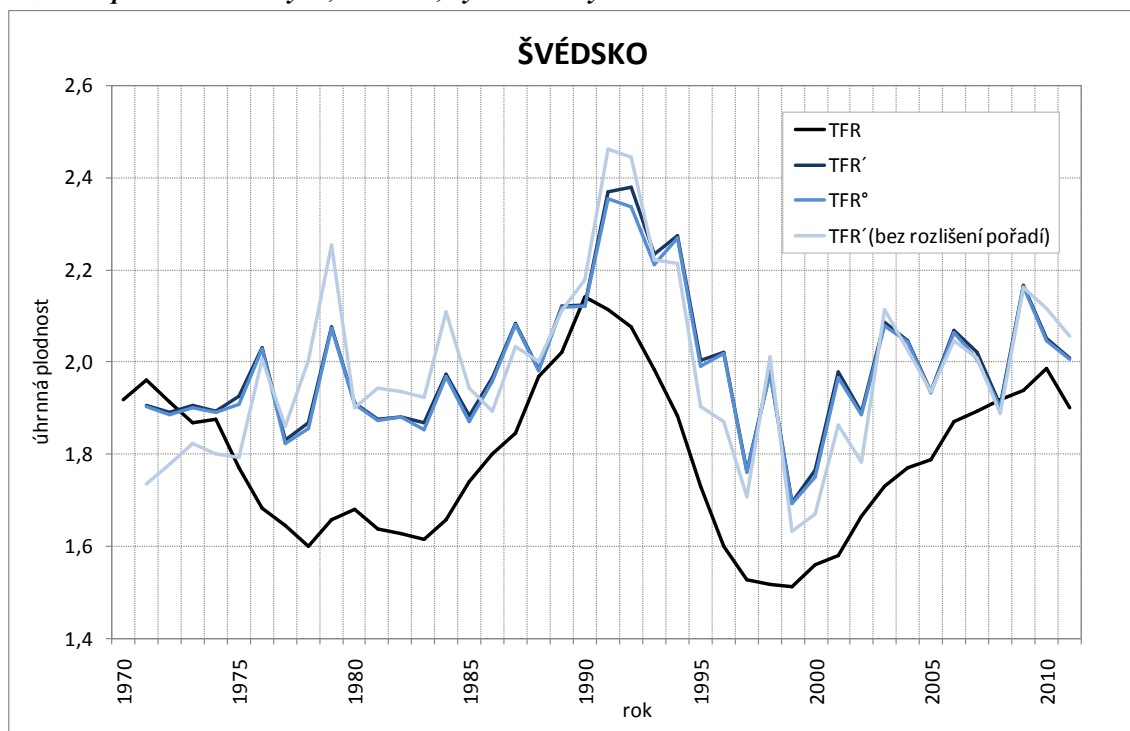
Srovnání výše uvedených ukazatelů očištěných od efektu časování i efektu změny struktury plodnosti ($TFR'(t)$ a $TFR^\circ(t)$) v porovnání se standardně počítanou úhrnnou plodností dává představu o tom, jak by se vyvíjela úhrnná plodnost bez vlivu efektů časování i struktury. Kdy byly oba efekty v interakci nebo působily v opačném směru, bylo již popsáno v souvislosti se změnami průměrného věku matek při narození dítěte. V situaci, kdy je standardní úhrnná plodnost nižší než zmíněné dva očištěné ukazatele, dochází k odkládání rození dětí do vyššího věku matek nebo také k růstu podílu plodnosti vyšších pořadí na celkové úrovni plodnosti.

Obrázek 20: Vývoj úhrnné plodnosti (TFR), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování podle pořadí (TFR'), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování a vlivu změn struktury plodnosti (TFR°) a úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování bez rozlišení pořadí narozených, Portugalsko, vybrané roky

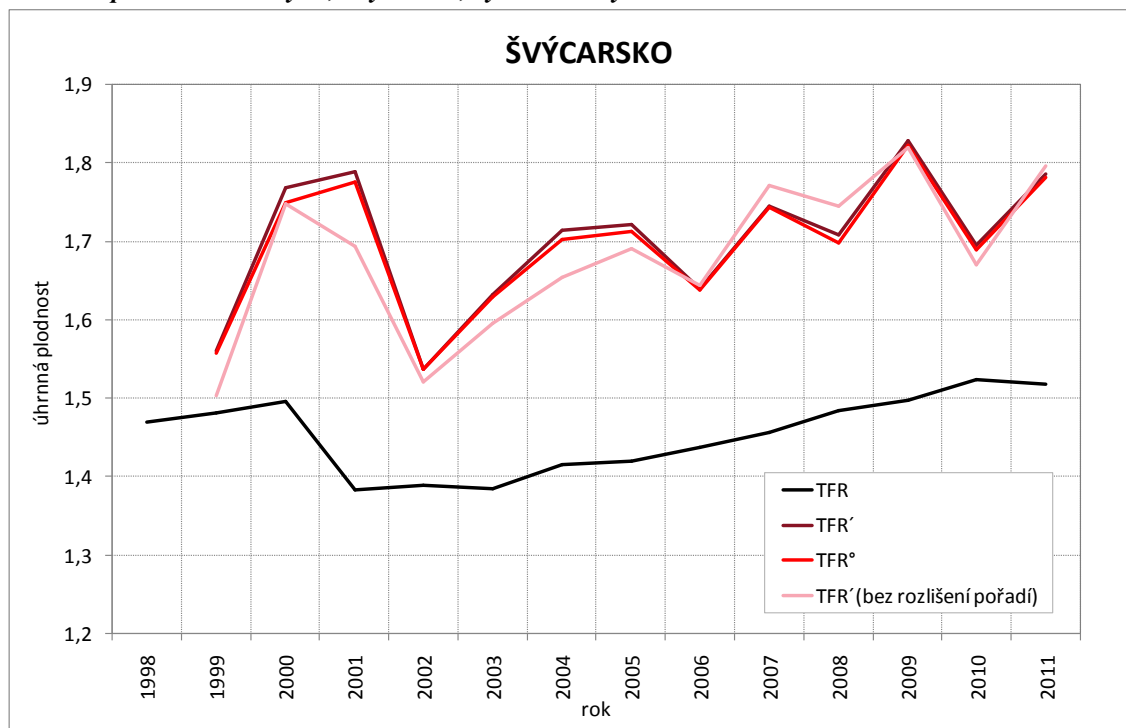
Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Obrázek 21: Vývoj úhrnné plodnosti (TFR), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování podle pořadí (TFR'), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování a vlivu změn struktury plodnosti (TFR°) a úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování bez rozlišení pořadí narozených, Švédsko, vybrané roky

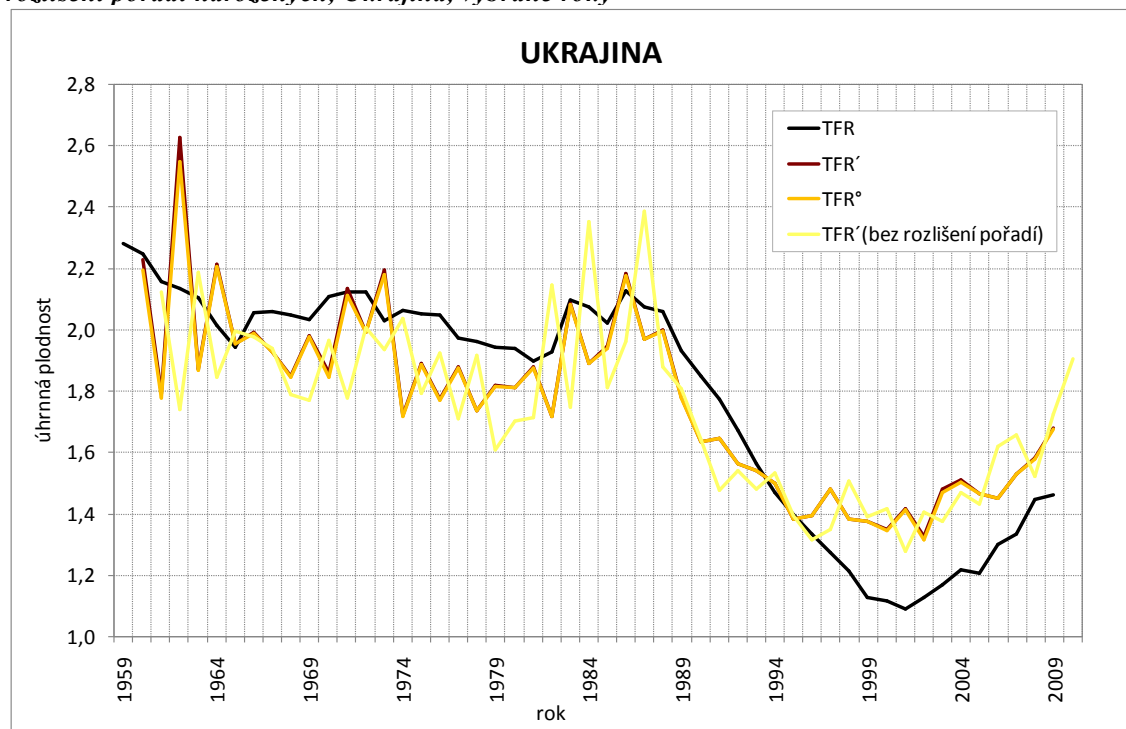
Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Obrázek 22: Vývoj úhrnné plodnosti (TFR), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování podle pořadí (TFR'), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování a vlivu změn struktury plodnosti (TFR°) a úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování bez rozlišení pořadí narozených, Švýcarsko, vybrané roky

Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Obrázek 23: Vývoj úhrnné plodnosti (TFR), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování podle pořadí (TFR'), úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování a vlivu změn struktury plodnosti (TFR°) a úhrnné plodnosti očištěné od vlivu časování bez rozlišení pořadí narozených, Ukrajina, vybrané roky

Zdroj: Human Fertility Database (2016), vlastní výpočty

Tento průběh lze sledovat v druhé polovině sledovaných období například v Nizozemí a v Portugalsku, ale zejména ve Švédsku a Švýcarsku, kde je ukazatel úhrnné plodnosti značně ovlivněn, a očištěné ukazatele úhrnné plodnosti ukazují vyšší hodnoty v celých sledovaných obdobích. Na Ukrajině očištěné ukazatele dosáhly vyšších hodnot než standardní úhrnná plodnost až v 90. letech 20. století. Velké výkyvy oproti prvním dvěma použitým očištěným ukazatelům lze vidět u očištěného ukazatele úhrnné plodnosti dle Bongaartse a Feeneyho bez rozlišení pořadí. Ačkoliv nabývá podobného trendu jako ostatní ukazatele, značně se liší v hodnotách, kterých dosahuje. Rozdíl mezi tímto ukazatelem a standardní úhrnnou plodností je dán efektem časování a naopak od ostatních očištěných ukazatelů ($TFR'(t)$ a $TFR^\circ(t)$) se tato očištěná úhrnná plodnost od vlivu časování, ale bez rozlišení pořadí liší v důsledku působení efektu struktury plodnosti dle pořadí (Sivková, Hulíková Tesárková, 2012).

Kapitola 6

Hodnotová orientace obyvatelstva pokud jde o sladění rodinného a pracovního života z dat ESS

Následující kapitola bude zaměřena na postoje obyvatel vybraných zemí ve vybraných otázkách týkajících se problematiky sladění rodinného a pracovního života. K tomuto účelu byla použita data z šetření European Social Survey (ESS) z let 2004 a 2010. Rozhodnutí založit rodinu je bezesporu výsledkem interakce více faktorů. K nejdůležitějším z nich patří dle názorů českých respondentů nalezení správného životního partnera, dostupnost bydlení a finanční zajištění (Ženíšková, 2014). Nicméně sladění práce a rodiny je téma vysoce aktuální, neboť v průběhu druhé poloviny minulého století zaměstnanost žen ve většině ekonomicky vyspělých zemí rapidně vzrostla a mnoho rodin se z modelu, kde je otec hlavním živitelem rodiny, posunulo k dvoupříjmovému modelu, v rámci kterého rodinu finančně zaopatřují oba partneři. Naopak rodiny, kdy je otec výlučným živitelem rodiny, jsou ve většině ekonomicky vyspělých zemí v menšině (Stier, Mandel, 2003). Přesto stále přetrvávají rozdíly, kdy ženy častěji než muži pracují na částečný úvazek nebo přeruší své působení na trhu práce zejména z důvodu narození dítěte a následné péče o něj. Zvyšující se pracovní nasazení žen není adekvátně podpořeno změnami v péči o rodinu a domácnost ze strany mužů. Tyto činnosti tedy primárně stále zůstávají v kompetenci žen a rozdělení práce v domácnosti není vyvážené a genderově nezávislé (Gershuny, Sullivan, 2003; Orloff, 2002).

Výše diskutované trendy se objevily ve všech průmyslově vyspělých zemích, nicméně se značně liší, a to zejména podle toho, jak je v daném státě vnímán vztah mezi pohlavími a jaká jsou zde zavedena institucionální uspořádání. Zmíněné rozdíly jsou zřejmě dány různými sociálními politikami, které byly zavedeny s cílem usnadnit zaměstnávání žen, zmírnit konflikt mezi rodinnými a pracovními závazky a také snížit nerovnosti mezi muži a ženami v této oblasti (Stier, Lewin-Epstein, 2007).

Pro analýzu postojů respondentů k tématu sladění práce a rodiny bylo zvoleno celkem šest tvrzení, ke kterým se dotazovaní vyjadřovali ve dvou vlnách šetření ESS, a to v letech 2004 a 2010. Srovnáním dat z obou let je tedy možné říci, jak se vyvíjí názor respondentů jednotlivých států na daná tvrzení v čase. Postoje byly posuzovány podle vybraných charakteristik respondentů, a to pohlaví, věkových skupin, vzdělání, přítomnosti/nepřítomnosti

partnera, dle přítomnosti/nepřítomnosti dítěte/děti v domácnosti a dle státní příslušnosti. Tyto vybrané charakteristiky budou dále označovány jako nezávislé, případně vysvětlující proměnné.

Z šetření ESS byly vybrány následující výroky³:

- 1) „Žena by měla být připravena omezit svou placenou práci kvůli rodině.“
- 2) „Když je málo pracovních míst, muži by měli mít větší právo na zaměstnání než ženy.“
- 3) „Důležité pro výběr práce: Zaměstnání, které by dovolovalo skloubit práci a rodinné povinnosti.“
- 4) „Jak často Vám Vaše práce brání věnovat čas, který chcete, Vašemu partnerovi/partnerce nebo rodině?“⁴
- 5) „Jak často se cítíte příliš unaven(a) na to, abyste si mohl(a) užít věcí, které byste chtěl(a) dělat doma?“
- 6) „Muži by měli přijmout stejnou odpovědnost za domov a děti jako ženy.“

Prvních pět výroků bylo analyzováno metodou průměrných skóre odpovědí nejen v rámci vybraných států, nýbrž i mezi roky 2004 a 2010. Názory respondentů jsou voleny tak, aby odrážely postoje obyvatel vybraných zemí zejména k rozdělení úlohy mezi muže a ženy v péči o rodinu a domácnost a pracovních povinnostech (výrok č. 1 a č. 2). Výroky se nicméně dotýkají také preferencí respondentů v otázce výběru práce z pohledu možnosti sladění rodinných a pracovních rolí (výrok č. 3). Zajímavé bude i sledovat názor dotazovaných na jejich vytíženost z pracovních povinností (výroky č. 4 a 5). Pro poslední výrok („Muži by měli přijmout stejnou odpovědnost za domov a děti jako ženy.“) jsou data dostupná pouze za rok 2004, nicméně vzhledem k zajímavosti jeho obsahu byl do výběru názorů tento výrok rovněž zařazen, neboť se dotýká opět pohledu na rozložení rolí v rodině. Lze předpokládat, že v odpovědích budou existovat rozdíly mezi muži a ženami, a to zejména dle věku. V následné analýze bude pozornost zaměřena i na zjištění rozdílů mezi názory respondentů dle jejich nejvyššího dosaženého vzdělání, dále podle toho, zda žijí ve společné domácnosti s manželem/manželkou či partnerem/partnerkou, a rovněž podle přítomnosti/nepřítomnosti dětí v domácnosti dotazovaných. Zejména jsou ale očekávány rozdíly v názorech respondentů mezi vybranými státy v návaznosti na sociální politiku a zvyklosti, které jsou v daných zemích nastavené.

---

³ Tyto výroky byly v dotaznících v jednotlivých letech označeny příslušnými kódy. K číslu výroku (viz text práce) je v rámci této poznámky uvedeno označení v dotazníku z roku 2004 (ESS Round 2, 2004) lomeno označením z roku 2010 (ESS Round 5, 2010). Výroky: 1) G6/G4; 2) G8/G5; 3) G115/G68; 4) G87/G48; 5) G86/G47; 6) G7 (v roce 2010 nebyl výrok zahrnut do dotazníku).

⁴ V roce 2010 byl výrok formulován odlišně a zněl: „Jak často kvůli vaší práci nemůžete věnovat vašemu partnerovi/partnerce nebo rodině tolik času, kolik byste chtěl(a)“. Pro přehlednost a obsahovou shodu bylo pro účely této práce ponecháno znění tohoto výroku z roku 2004.

6.1 Průměrné skóry odpovědí

Pro zhodnocení rozdílů v odpovědích mezi respondenty různých států v jednom a obou sledovaných letech byly nejprve zkonstruovány kontingenční tabulky, ze kterých byly vypočítány průměrné skóry odpovědí. V této podkapitole budou představeny výsledky těchto výpočtů pro jednotlivé výroky.

Prvním hodnoceným výrokem je výrok „Žena by měla být připravena omezit svou placenou práci kvůli rodině.“ (Tabulka 4). Na první pohled je zřejmé, že se odpovědi na tento výrok liší dle vybraných států. Nejnižších hodnot průměrných skóre odpovědí dosáhla Ukrajina, což znamená, že s daným výrokem nejvíce souhlasí. To lze pravděpodobně vysvětlit přetrváváním rodinného vzorce, kdy rodinu živí zejména muž. Všechny hodnoty průměrných skóre odpovědí na Ukrajině oscilují kolem hodnoty 2, kterou respondenti vyjadřovali souhlas s výrokem, a mezi roky 2004 a 2010 se výrazně neměnily. Naopak nejméně se s tímto výrokem ztotožnili švédští respondenti, jejichž hodnoty průměrných skóre se pohybovaly zejména mezi nerozhodnou a nesouhlasnou odpovědí. Zároveň se jejich nesouhlas s tímto výrokem umocňoval mezi studovanými roky, a to napříč všemi charakteristikami respondentů. Negativně se ke studovanému tvrzení staví zejména lidé mladí a vysokoškolsky vzdělání. Názory vzorku švédských respondentů reprezentuje obecné nastavení švédské společnosti, která se snaží prosazovat genderovou rovnost, a tudíž spíše nesouhlasí, že by se měla právě žena vzdát své placené práce kvůli rodině.

Tabulka 4: Výrok 1 – „Žena by měla být připravena omezit svou placenou práci kvůli rodině.“, průměrné skóry odpovědí pro vybrané státy v letech 2004 a 2010

země		Švýcarsko		Nizozemí		Portugalsko		Švédsko		Ukrajina	
rok		2004	2010	2004	2010	2004	2010	2004	2010	2004	2010
pohlaví	muž	2,40	2,50	3,10	3,45	2,36	2,58	3,42	3,53	1,97	1,91
	žena	2,43	2,54	3,17	3,46	2,36	2,65	3,39	3,63	2,17	2,12
věk	-24	2,66	2,68	3,22	3,42	2,70	2,91	3,50	3,71	2,32	2,05
	25-39	2,49	2,55	3,23	3,50	2,49	2,86	3,65	3,76	2,06	2,04
	40-54	2,46	2,63	3,33	3,59	2,27	2,64	3,60	3,73	2,12	2,11
	55-69	2,28	2,50	2,98	3,41	2,26	2,52	3,25	3,53	1,97	2,13
	70+	2,03	2,11	2,67	3,08	2,10	2,40	2,73	3,04	2,07	1,75
vzdělání	základní	2,29	2,45	2,97	3,27	2,35	2,51	3,40	3,34	2,09	1,94
	střední	2,35	2,40	3,24	3,51	x	2,92	x	3,60	x	1,99
	nástavba	2,52	2,57	x	3,79	x	2,93	x	3,59	x	2,05
	vysokošk.	2,88	2,93	3,33	3,62	x	3,03	x	3,82	x	2,10
žije s manželem/lkou, partnerem/rkou	ano	2,35	2,47	3,13	3,43	2,26	2,54	3,42	3,60	2,02	2,00
	ne	2,53	2,60	3,16	3,50	2,53	2,79	3,36	3,55	2,22	2,10
děti v domácnosti	ano	2,42	2,52	3,18	3,51	2,28	2,60	3,56	3,68	2,07	2,12
	ne	2,41	2,52	3,11	3,41	2,41	2,64	3,32	3,54	2,12	1,95

Pozn.: Hodnoty vyjadřují průměrná skóre ze škály: rozhodně souhlasím (1) – souhlasím (2) – ani souhlas, ani nesouhlas (3) – nesouhlasím (4) – rozhodně nesouhlasím (5).

Zdroj: ESS Round 2 (2016), ESS Round 5 (2016), vlastní výpočty

Mezi těmito názorovými protipóly se ocitlo Švýcarsko, Portugalsko a Nizozemí (Tabulka 4). Švýčari se ve svých odpovědích pohybují mezi souhlasnou a nerozhodnou odpovědí, přičemž mezi roky 2004 a 2010 se míra nesouhlasu zvýšila v rámci všech charakteristik respondentů. Nejvíce s výrokem nesouhlasí opět mladší lidé a ti, kteří mají vysokoškolské vzdělání, což odpovídá přílivu nových trendů nesených zvláště mladými generacemi obyvatel. Tyto trendy

zaznamenává i Portugalsko. Nejvíce se ke švédskému nesouhlasnému postoji k výroku přiblížilo ze zmíněné trojice států Nizozemí, jehož respondenti se vyjadřovali k výroku spíše nesouhlasně (průměrné skóry odpovědí se ve většině pohybovaly ve škále nerozhodné odpovědi až nesouhlasu) a mezi studovanými roky se tento trend ještě umocňoval. Ačkoliv je Nizozemí zemí, která reprezentuje konzervativní typ sociálního státu, tak se zde projevují tendence pozorovatelné v severských zemích včetně studovaného Švédska.

Druhý studovaný výrok se týká trhu práce a je formulován jako „Když je málo pracovních míst, muži by měli mít větší právo na zaměstnání než ženy.“ (Tabulka 5). I v tomto případě bylo očekáváno podobné rozložení odpovědí jako u předchozího výroku, neboť se obě tato tvrzení dotýkají genderového rozložení rolí. Nejvíce s tímto výrokem opět souhlasili ukrajinští respondenti, přičemž je zde znatelný rozdíl mezi skóry odpovědí mezi muži a ženami. Ženy s tímto výrokem souhlasí v obou studovaných letech méně než muži. Zajímavé je, že v rámci většiny charakteristik se míra nesouhlasu ukrajinských respondentů lehce snížila a s výrokem nesouhlasí opět spíše mladší generace a ti, kteří žijí s dětmi v domácnosti. Průměrné skóry odpovědí z ostatních zemí se pohybují již ve většině mezi nerozhodnou a nesouhlasnou odpovědí. Nejméně s tímto výrokem souhlasí švédští respondenti, jejichž průměrná skóre odpovědí se pohybují kolem nesouhlasné odpovědi a v čase se tento nesouhlas umocňuje. Ženy s tímto výrokem nesouhlasí více než muži, přičemž v roce 2010 se průměrné skóre odpovědí na toto tvrzení v případě žen pohybovalo již mezi nesouhlasem a rozhodným nesouhlasem. Obecně i zde platí, že výrok negovali nejčastěji mladí a vzdělanější lidé, což je typické pro postupující změny v evropských společnostech spojené s modernizací, individualizací a změnami rodinného a reprodukčního chování.

Tabulka 5: Výrok č. 2 – „Když je málo pracovních míst, muži by měli mít větší právo na zaměstnání než ženy.“, průměrné skóry odpovědí pro vybrané státy v letech 2004 a 2010

země		Švýcarsko		Nizozemí		Portugalsko		Švédsko		Ukrajina	
rok		2004	2010	2004	2010	2004	2010	2004	2010	2004	2010
pohlaví	muž	3,36	3,53	3,55	3,90	2,95	3,29	3,93	4,18	2,59	2,40
	žena	3,41	3,71	3,62	4,02	3,15	3,56	4,07	4,38	2,85	2,88
věk	-24	3,79	3,88	3,77	3,99	3,33	3,88	4,14	4,37	2,67	2,84
	25-39	3,70	3,90	3,92	4,19	3,25	3,69	4,34	4,51	2,87	2,71
	40-54	3,36	3,72	3,74	4,11	3,19	3,58	4,15	4,40	2,80	2,77
	55-69	3,14	3,43	3,34	3,87	2,87	3,29	3,81	4,23	2,70	2,64
	70+	2,64	3,02	2,86	3,37	2,60	3,11	3,29	3,77	2,67	2,52
vzdělání	základní	3,07	3,31	3,25	3,68	3,07	3,32	4,00	3,92	2,75	2,57
	střední	3,36	3,54	3,74	4,06	x	3,82	x	4,27	x	2,77
	nástavba	3,70	3,66	x	4,28	x	3,93	x	4,37	x	2,63
	vysokošk.	3,89	4,22	4,03	4,32	x	3,97	x	4,63	x	2,78
žije s manželem/lkou, partnerem/rkou	ano	3,31	3,57	3,59	3,97	2,99	3,39	4,04	4,30	2,74	2,64
	ne	3,52	3,70	3,60	3,94	3,21	3,58	3,95	4,25	2,76	2,79
děti v domácnosti	ano	3,46	3,63	3,67	4,07	3,05	3,48	4,24	4,44	2,83	2,78
	ne	3,34	3,61	3,54	3,89	3,07	3,44	3,89	4,20	2,67	2,62

Pozn.: Hodnoty vyjadřují průměrná skóre ze škály: rozhodně souhlasím (1) – souhlasím (2) – ani souhlas, ani nesouhlas (3) – nesouhlasím (4) – rozhodně nesouhlasím (5).

Zdroj: ESS Round 2 (2016), ESS Round 5 (2016), vlastní výpočty

Následující tvrzení, které zní: „Důležité pro výběr práce: Zaměstnání, které by dovolovalo skloubit práci a rodinné povinnosti.“, se přímo dotýká problematiky sladování rodinných

a pracovních závazků (Tabulka 6). Hodnota 1 zde znamená odpověď „zcela důležité“ a hodnota 5 odpověď přesně opačnou, tj. „zcela nedůležité“. V tomto případě bylo očekáváno, že souhlasit s důležitostí možnosti sladit práci a rodinu budou zejména švédští respondenti, neboť, jak již bylo řečeno výše, severské státy usilují o genderovou rovnost, k níž patří rovněž vytváření takového prostředí, aby se ženy mohly vrátit brzy do své práce. Toto očekávání bylo částečně naplněno, neboť švédští respondenti v průměru s důležitostí možnosti sladění práce a rodiny souhlasili. Tento souhlas se projevil zejména u švédských žen, kdy se pohyboval mezi souhlasem a rozhodným souhlasem, a také u respondentů ve věku 25–39 let a 40–54 let. S výrokem se ztotožnili zejména švédští respondenti, kteří žijí v domácnosti s dítětem/děťmi, a obecně se v této zemi k výroku klonilo mezi studovanými roky stále více respondentů. Nicméně zemí, kde dotazovaní s důležitostí možnosti sladit práci a rodinu souhlasili nejvíce, bylo Portugalsko, které ovšem v čase vykazuje zvyšující se míru nesouhlasu. Důležitost možnosti sladění práce a rodiny je v Portugalsku možno vysvětlit důrazem na rodinu a její pomoc, který je typický právě pro prorodinně orientovaný typ sociálního státu, jehož je Portugalsko zástupcem. S důležitostí souhlasili rovněž švýcarští respondenti, a to zvláště ženy, mladší obyvatelé a ti, kteří žijí v domácnosti s alespoň jedním dítětem. Pro Nizozemí a Ukrajinu platí obdobné trendy jako pro Švýcarsko s tím, že v čase kladou respondenti na důležitost sladění práce a rodiny větší důraz.

Tabulka 6: Výrok č. 3 – „Důležité pro výběr práce: Zaměstnání, které by dovolovalo skloubit práci a rodinné povinnosti.“, průměrné skóre odpovědí pro vybrané státy v letech 2004 a 2010

země		Švýcarsko		Nizozemí		Portugalsko		Švédsko		Ukrajina	
rok		2004	2010	2004	2010	2004	2010	2004	2010	2004	2010
pohlaví	muž	1,91	1,86	2,32	2,11	1,64	1,86	2,02	2,00	2,17	2,01
	žena	1,74	1,73	1,99	1,88	1,53	1,79	1,88	1,79	1,97	1,80
věk	-24	1,94	1,76	2,29	2,07	1,62	1,81	2,12	2,01	2,02	1,95
	25-39	1,68	1,69	1,88	1,81	1,50	1,82	1,79	1,74	2,01	1,90
	40-54	1,76	1,78	2,16	1,89	1,57	1,76	1,87	1,78	2,02	1,88
	55-69	1,99	1,93	2,27	2,21	1,62	1,88	2,13	2,03	2,14	1,81
	70+	x	1,75	2,00	1,75	1,89	1,69	x	2,40	1,96	1,50
vzdělání	základní	1,88	1,84	2,20	2,04	1,58	1,85	1,95	2,08	2,05	1,97
	střední	1,80	1,80	2,08	1,94	x	1,76	x	1,92	x	1,81
	nástavba	1,85	1,80	x	1,90	x	1,50	x	1,78	x	1,90
	vysokošk.	1,72	1,75	2,10	1,97	x	1,61	x	1,79	x	1,88
žije s manželem/lkou, partnerem/rkou	ano	1,72	1,71	2,04	1,94	1,54	1,79	1,86	1,80	2,03	1,81
	ne	2,05	1,93	2,34	2,12	1,66	1,88	2,12	2,05	2,08	1,99
děti v domácnosti	ano	1,61	1,62	1,95	1,75	1,50	1,75	1,74	1,67	2,01	1,83
	ne	1,97	1,92	2,29	2,20	1,65	1,87	2,09	2,01	2,10	1,94

Pozn.: Hodnoty vyjadřují průměrná skóre ze škály: zcela důležité (1) – důležité (2) – ani důležité, ani nedůležité (3) – nedůležité (4) – zcela nedůležité (5).

Zdroj: ESS Round 2 (2016), ESS Round 5 (2016), vlastní výpočty

Zhodnocení výroku „Jak často Vám Vaše práce brání věnovat čas, který chcete, Vašemu partnerovi/partnerce nebo rodině?“ si klade za cíl zjistit frekvenci negativního vlivu pracovních závazků na rodinný život respondentů, kdy hodnota 1 znamená frekvenci „nikdy“ a hodnota 5 naopak „stále“ (Tabulka 7). V tomto ohledu se odpovědi respondentů napříč zeměmi nijak zvláště neliší a většinou se průměrná odpověď pohybuje mezi odpověďmi „téměř nikdy“ a „někdy“. Nejméně brání práci dávat čas partnerovi a rodině portugalským respondentům, což odpovídá i nízkým hodnotám průměrných skóre odpovědí z předchozího výroku o sladování

práce a rodiny jako důležitým kritériu při výběru práce. Naopak nejčastěji dochází ke konfliktu mezi prací a rodinou na Ukrajině, a to zejména mezi mladými respondenty a těmi, kteří žijí s manželem/manželkou či partnerem/partnerkou a dětmi v domácnosti.

Tabulka 7: Výrok č. 4 – „Jak často Vám Vaše práce brání věnovat čas, který chcete, Vašemu partnerovi/ partnerce nebo rodině?“, průměrné skóre odpovědí pro vybrané státy v letech 2004 a 2010

země		Švýcarsko		Nizozemí		Portugalsko		Švédsko		Ukrajina	
rok		2004	2010	2004	2010	2004	2010	2004	2010	2004	2010
pohlaví	muž	2,59	2,60	2,56	2,58	2,09	2,27	2,69	2,68	2,75	2,87
	žena	2,34	2,39	2,47	2,49	2,27	2,30	2,54	2,64	2,82	2,86
věk	-24	2,45	2,38	2,19	2,47	2,14	2,09	2,84	2,48	2,61	2,28
	25-39	2,59	2,69	2,60	2,62	2,38	2,30	2,73	2,79	2,95	3,06
	40-54	2,42	2,56	2,54	2,58	2,02	2,35	2,67	2,76	2,77	2,89
	55-69	2,32	2,30	2,36	2,29	2,04	2,19	2,27	2,46	2,49	2,44
	70+	2,00	1,50	2,00	2,00	1,50	2,00	x	1,67	2,57	3,09
vzdělání	základní	2,37	2,33	2,31	2,34	2,19	2,64	2,61	2,37	2,79	3,31
	střední	2,40	2,40	2,51	2,56	x	2,63	x	2,97	x	2,66
	nástavba	2,59	2,62	x	2,51	x	3,20	x	3,21	x	2,85
	vysokošk.	2,74	2,77	2,69	2,74	x	2,53	x	2,96	x	2,75
žije s manželem/lkou, partnerem/rkou	ano	2,48	2,56	2,53	2,56	2,21	2,36	2,62	2,74	2,81	2,95
	ne	2,42	2,42	2,42	2,43	2,08	2,08	2,63	2,43	2,69	2,56
dětí v domácnosti	ano	2,56	2,62	2,60	2,64	2,25	2,38	2,70	2,86	2,91	2,98
	ne	2,39	2,43	2,40	2,39	2,10	2,14	2,51	2,48	2,50	2,54

Pozn.: Hodnoty vyjadřují průměrná skóre ze škály: nikdy (1) – téměř nikdy (2) – někdy (3) – často (4) – stále (5).

Zdroj: ESS Round 2 (2016), ESS Round 5 (2016), vlastní výpočty

Předposlední sledovaný výrok zní: „Jak často se cítíte příliš unaven(a) na to, abyste si mohl(a) užít věcí, které byste chtěl(a) dělat doma?“ (Tabulka 8). Škála odpovědí je stejná jako u předchozího tvrzení, kdy hodnota 1 znamená „nikdy“ a hodnota 5 naopak „stále“. Nejčastěji unavení se cítí ukrajinští respondenti, kteří průměrně udávali odpovědi mezi frekvencí „někdy“ a „často“. Nejvíce vytižené jsou v tomto ohledu ukrajinské ženy, v roce 2010 zejména respondenti ve věku 40–54 let, ti, kteří označili za své nejvyšší dosažené vzdělání nástavbu, a žijící s manželem/manželkou či partnerem/partnerkou a dítětem/děti v domácnosti. Zajímavé je, že druhými nejvytiženějšími dotazovanými byli respondenti ze Švédska, a to zejména ženy, lidé ve středním věku a ti, kteří uvedli jako nejvyšší stupeň ukončeného vzdělání vysokou školu. Nejméně unavení se po práci cítí Portugalci, což lze spojit i s výsledky předchozích tvrzení, kdy portugalští respondenti kladli důraz na sladění práce a rodiny, a tudíž na více možností se realizovat po práci jednak v rodině, nicméně zřejmě také v činnostech, které rádi dělají. Nicméně jak v Portugalsku, Nizozemí, tak Švýcarsku se hodnoty průměrných skóre pohybují mezi hodnotami 2 („téměř nikdy“) a 3 („někdy“).

Tabulka 8: Výrok č. 5 – „Jak často se cítíte příliš unaven(a) na to, abyste si mohl(a) užít věci, které byste chtěl(a) dělat doma?“, průměrné skóre odpovědí pro vybrané státy v letech 2004 a 2010

země		Švýcarsko		Nizozemí		Portugalsko		Švédsko		Ukrajina	
rok		2004	2010	2004	2010	2004	2010	2004	2010	2004	2010
pohlaví	muž	2,74	2,85	2,62	2,60	2,42	2,54	2,89	2,83	3,07	3,28
	žena	2,81	2,91	2,68	2,77	2,58	2,57	3,07	3,13	3,37	3,32
věk	-24	2,91	2,64	2,61	2,55	2,53	2,43	3,12	2,96	3,23	3,03
	25-39	2,87	2,95	2,74	2,76	2,62	2,58	3,01	2,95	3,32	3,33
	40-54	2,76	2,93	2,65	2,72	2,40	2,60	3,01	3,05	3,17	3,37
	55-69	2,56	2,79	2,49	2,53	2,43	2,45	2,84	2,94	3,15	3,19
	70+	2,50	2,67	2,50	3,00	2,00	2,50	3,00	1,33	3,25	3,25
vzdělání	základní	2,74	2,90	2,51	2,60	2,50	2,59	2,97	2,68	3,22	3,30
	střední	2,75	2,80	2,66	2,76	x	2,55	x	2,98	x	3,26
	nástavba	2,68	2,89	x	2,78	x	2,83	x	2,98	x	3,43
	vysokošk.	2,97	3,00	2,73	2,66	x	2,39	x	3,07	x	3,21
žije s manželem/lkou, partnerem/rkou	ano	2,74	2,89	2,62	2,66	2,51	2,59	2,96	2,98	3,16	3,33
	ne	2,83	2,83	2,74	2,75	2,48	2,47	3,03	2,99	3,37	3,24
děti v domácnosti	ano	2,74	2,96	2,63	2,73	2,53	2,55	2,98	3,01	3,27	3,33
	ne	2,79	2,80	2,65	2,63	2,47	2,56	2,98	2,96	3,13	3,25

Pozn.: Hodnoty vyjadřují průměrná skóre ze škály: nikdy (1) – téměř nikdy (2) – někdy (3) – často (4) – stále (5).

Zdroj: ESS Round 2 (2016), ESS Round 5 (2016), vlastní výpočty

Tabulka 9: Výrok č. 6 – „Muži by měli přijmout stejnou odpovědnost za domov a děti jako ženy.“, průměrné skóre odpovědí pro vybrané státy v roce 2004

země		Švýcarsko	Nizozemí	Portugalsko	Švédsko	Ukrajina
pohlaví	muž	2,07	1,98	2,09	1,74	1,76
	žena	2,04	2,04	1,91	1,60	1,57
věk	-24	1,89	1,89	1,86	1,56	1,73
	25-39	1,98	2,02	1,85	1,57	1,68
	40-54	2,05	2,01	1,99	1,67	1,61
	55-69	2,18	2,04	2,12	1,75	1,60
	70+	2,21	2,10	2,10	1,78	1,67
vzdělání	základní	2,04	2,05	1,98	1,67	1,64
	střední	2,12	2,01	x	x	x
	nástavba	1,93	x	x	x	x
	vysokošk.	2,02	1,95	x	x	x
žije s manželem/lkou, partnerem/rkou	ano	2,10	2,04	2,04	1,67	1,60
	ne	1,97	1,95	1,89	1,65	1,72
děti v domácnosti	ano	2,04	2,07	1,99	1,63	1,57
	ne	2,06	1,97	1,98	1,68	1,72

Pozn.: Hodnoty vyjadřují průměrná skóre ze škály: rozhodně souhlasím (1) – souhlasím (2) – ani souhlas, ani nesouhlas (3) – nesouhlasím (4) – rozhodně nesouhlasím (5).

Zdroj: ESS Round 2 (2016), vlastní výpočty

Poslední výrok se nedal kvůli nedostupnosti dat pro rok 2010 sledovat v obou studovaných letech, nicméně vzhledem k zajímavosti jeho obsahu zde bude zhodnocen. Respondenti se tedy pouze v roce 2004 vyjadřovali k tvrzení, které znělo: „Muži by měli přijmout stejnou odpovědnost za domov a děti jako ženy.“ (Tabulka 9). Škála odpovědí zde byla shodná s prvními dvěma výroky, a to od „rozhodně souhlasím“ (hodnota 1) po „rozhodně nesouhlasím“ (hodnota 5). I v tomto případě bylo očekáváno, že budou souhlasit zejména švédští respondenti kvůli

preferenci rovnosti pohlaví ve švédské společnosti. Toto očekávání bylo naplněno, nicméně bez zajímavosti nezůstává, že podobně kladný názor zastávali ukrajinští respondenti. V obou případech s výrokem, že by měli muži přijmout stejnou zodpovědnost za domov a rodinu jako ženy, souhlasily spíše ženy a ti, kteří žili v domácnosti s minimálně jedním dítětem. Ve švédské populaci jsou o rovnosti zodpovědnosti za rodinu a domov mezi pohlavími přesvědčeni spíše mladší respondenti a se vzrůstajícím věkem se míra jejich souhlasu lehce snižuje. Na Ukrajině lze sledovat opačný trend, kdy s výrokem méně souhlasí naopak mladší respondenti, a s věkem se míra souhlasu zvyšuje. U ostatních států se hodnoty průměrných skóre odpovědí pohybují kolem hodnoty 2, která znamená souhlas, a nejsou zde patrné žádné významné rozdíly. Obecně lze říci, že v rámci ostatních zemí vyjma Švédska a Ukrajiny s výrokem souhlasí mladší respondenti, kteří jsou často nositeli nových názorů ve společnosti.

6.2 Výsledky multinomické logistické regrese

Pro hlubší zhodnocení, zda mají rozdíly v odpovědích respondentů dle vybraných charakteristik skutečně nějaký vliv na to, jak je daný výrok rozprostřen na škále souhlasu a frekvence, byla provedena multinomická logistická regrese. Předpokladem pro aplikaci této metody na vybraná data, je splnění tzv. Hosmer-Lemeshowa testu, na základě jehož provedení by měla být přijata nulová hypotéza o neexistenci rozdílu mezi pozorovanými a predikovanými hodnotami na základě modelu. Dále by měl být celkově model signifikantní, což svědčí o skutečnosti, že něco vysvětluje) a signifikantní by měly být i jednotlivé nezávislé proměnné. Po naplnění těchto předpokladů vyšly čtyři vhodné modely multinomické logistické regrese s několika vysvětlujícími proměnnými. Pro interpretaci výsledků je důležitý zejména tzv. poměr šancí. Šanci se rozumí poměr pravděpodobnosti jedné možnosti k druhé a lze ji označit i jako riziko. Síla modelu byla vyjádřena pomocí hodnoty pseudo-korelačního koeficientu dle Nagelkerkeho. Výsledné modely nejsou příliš silné, což znamená, že vysvětlují rozložení závisle proměnné jen z menší části. Při interpretaci výsledků je potřeba si tento fakt uvědomit a mít na mysli, že významnou roli mohou hrát i další nezahrnuté faktory, jako je např. ekonomický status respondenta, rodinný stav apod. Komentovány byly kladné odpovědi respondentů.

Prvním z analyzovaných výroků bylo tvrzení „Žena by měla být připravena omezit svou placenou práci kvůli rodině.“ (Tabulka 10). U tohoto výroku vyšly významně vysvětlující proměnné země, věková skupina a vzdělání, které dohromady vysvětlovaly závisle proměnnou (daný výrok) z 20,6 procent. Referenční kategorie v případě vybrané země byla Švédsko, mezi věkovými skupinami skupina 55 let a více a u vzdělání dosažené vysokoškolské vzdělání. Při pohledu na údaje ve sloupci „poměr šancí“ lze říci, že švýcarští respondenti mají přibližně desetkrát větší šanci s výrokem souhlasit než respondenti ze Švédska. Pro Portugalce je tato šance šestkrát větší ve srovnání se Švédy. Nejnížší šanci na kladnou odpověď v rámci analyzovaného názoru mají v porovnání se švédskými respondenty ti z Nizozemí. Zároveň lze říci, že nejnížší šanci na ztotožnění se s výrokem, že by žena měla být připravena omezit svou placenou práci kvůli rodině, vykazují mladí lidé. Věková kategorie do 24 let oproti věkové skupině 55 a více let má jen poloviční šanci s výrokem souhlasit. To odpovídá i výsledkům získaným pomocí

průměrných skóre odpovědí, kdy mladí lidé zastávají rovnější přístup v péči o rodinu než starší generace. Poslední vysvětlující proměnnou obsaženou v tomto modelu je stupeň dosaženého vzdělání. I ta vyšla signifikantně vyjma kategorie nástavbového studia. Respondenti se základním vzděláním mají více než dvojnásobnou šanci, že s výrokem budou souhlasit. Ačkoliv není kategorie nástavbového studia v modelu na 5% hladině významnosti relevantní, i tak lze z výsledků usuzovat při zachování neměnnosti ostatních parametrů modelu na nepřímou úměru mezi dosaženým stupněm vzdělání a souhlasem na danou otázku, což je patrné i z výsledků průměrných skóre odpovědí.

V případě výroku, který zní: „Když je málo pracovních míst, muži by měli mít větší právo na zaměstnání než ženy.“ bylo modelem vysvětleno 19,7 % variability výroku, a to pomocí proměnných země, pohlaví, věková skupina a vzdělání, které vyšly signifikantně (Tabulka 11). V případě diferenciací dotazovaných dle zemí, kde žijí, mají největší šanci (skoro šestkrát větší) s výrokem souhlasit v porovnání se Švédy švýcarští respondenti. Šance Portugalců na souhlas je oproti Švédům více než pětkrát větší. Nejvíce se blíží ke švédským respondentům šance na souhlas pro Nizozemí, která je nicméně téměř 2,5x větší. Signifikantně v rámci tohoto modelu vyšla i proměnná pohlaví. Na souhlas mají přibližně 1,3x větší šanci muži oproti ženám, což logicky koresponduje s výsledky analýzy názorů respondentů pomocí průměrných skóre odpovědí. Diferenciací šancí na souhlasnou odpověď se projevila i dle proměnné věková skupina, kdy oproti referenční kategorii respondentů ve věku 55 a více let má šanci na souhlas s výrokem pouze třetina nejmladších respondentů do 24 let, přičemž se zvyšující se věkovou skupinou se tato šance zvyšuje. V případě diferenciací respondentů dle stupně dosaženého vzdělání lze říci, že skupina respondentů se základním vzděláním má téměř sedmkrát větší šanci na souhlas než referenční skupina vysokoškoláků. Zároveň je patrné, že čím vyššího vzdělání respondenti dosáhli, tím nižší mají šanci na souhlas, neboť pro středoškoláky je šance souhlasit více než třikrát větší než pro vysokoškoláky, a pro absolventy nástavbového studia, ačkoliv kategorie opět nevyšla signifikantně, už jen přibližně 1,8x větší než pro ty s nejvyšším dosaženým vzděláním.

Tabulka 10: Výrok 1 - „Žena by měla být připravena omezit svou placenou práci kvůli rodině.“, multinomická logistická regrese, European Social Survey, 2010

	odhad parametrů	standardní chyba	signifikance	poměr šancí	95% interval spolehlivosti	
					dolní mez	horní mez
souhlasím						
intercept	-1,260	0,143	0,000			
země = Švýcarsko	2,294	0,142	0,000	9,919	7,514	13,093
země = Nizozemí	0,324	0,119	0,007	1,382	1,094	1,747
země = Portugalsko	1,815	0,137	0,000	6,138	4,692	8,030
země = Švédsko	0 ^b	.	.	.	.	.
věková skupina = do 24	-0,691	0,135	0,000	0,501	0,385	0,652
věková skupina = 25-39	-0,478	0,117	0,000	0,620	0,493	0,780
věková skupina = 40-54	-0,487	0,101	0,000	0,614	0,504	0,749
věková skupina = 55 a více	0 ^b	.	.	.	.	.
vzdělání = základní	0,832	0,123	0,000	2,298	1,806	2,924
vzdělání = střední	0,437	0,129	0,001	1,548	1,203	1,991
vzdělání = nástavba	0,129	0,169	0,444	1,138	0,818	1,583
vzdělání = vysokoškolské	0 ^b	.	.	.	.	.
ani souhlas, ani nesouhlas						
intercept	-1,002	0,145	0,000			
země = Švýcarsko	0,848	0,153	0,000	2,334	1,729	3,152
země = Nizozemí	-0,492	0,122	0,000	0,612	0,482	0,776
země = Portugalsko	0,869	0,143	0,000	2,385	1,803	3,155
země = Švédsko	0 ^b	.	.	.	.	.
věková skupina = do 24	-0,181	0,148	0,221	0,834	0,625	1,115
věková skupina = 25-39	-0,241	0,134	0,073	0,786	0,604	1,022
věková skupina = 40-54	-0,165	0,116	0,155	0,848	0,675	1,064
věková skupina = 55 a více	0 ^b	.	.	.	.	.
vzdělání = základní	0,422	0,138	0,002	1,525	1,163	2,000
vzdělání = střední	0,249	0,141	0,077	1,283	0,973	1,692
vzdělání = nástavba	0,169	0,179	0,345	1,184	0,834	1,682
vzdělání = vysokoškolské	0 ^b	.	.	.	.	.
shrnující informace	signifikance					
Hosmer-Lemeshowův test ^c	0,514					
Informace o modelu	0,000					
Pseudo-korelační koeficient ^d	0,206					

b...tento parametr je roven nule, protože je referenční kategorií

c...nulová hypotéza říká, že není žádný rozdíl mezi pozorovanými a predikovanými hodnotami na základě modelu

d...udává sílu modelu

Pozn. 1: Kategorie výroku „nesouhlasím“ je nulová hodnota, od které se odvíjejí hodnoty parametrů.

Pozn. 2: Modelová pravděpodobnost je rovna jedné.

Zdroj: ESS Round 5 (2016), vlastní výpočty

Tabulka 11: Výrok 2 - „Když je málo pracovních míst, muži by měli mít větší právo na zaměstnání než ženy.“, European Social Survey, 2010

	odhad parametrů	standardní chyba	signifikance	poměr šancí	95% interval spolehlivosti	
					dolní mez	horní mez
souhlasím						
intercept	-3,794	0,266	0,000			
země = Švýcarsko	1,757	0,199	0,000	5,796	3,920	8,568
země = Nizozemí	0,893	0,189	0,000	2,442	1,687	3,533
země = Portugalsko	1,650	0,191	0,000	5,205	3,577	7,576
země = Švédsko	0 ^b	.	.	.	.	.
pohlaví = muži	0,255	0,099	0,010	1,290	1,063	1,566
pohlaví = ženy	0 ^b	.	.	.	.	.
věková skupina = do 24	-0,957	0,166	0,000	0,384	0,278	0,532
věková skupina = 25-39	-0,787	0,153	0,000	0,455	0,337	0,615
věková skupina = 40-54	-0,627	0,122	0,000	0,534	0,420	0,678
věková skupina = 55 a více	0 ^b	.	.	.	.	.
vzdělání = základní	1,914	0,215	0,000	6,782	4,450	10,335
vzdělání = střední	1,212	0,226	0,000	3,359	2,159	5,228
vzdělání = nástavba	0,568	0,292	0,052	1,765	0,995	3,128
vzdělání = vysokoškolské	0 ^b	.	.	.	.	.
ani souhlas, ani nesouhlas						
intercept	-3,037	0,220	0,000			
země = Švýcarsko	1,289	0,166	0,000	3,630	2,624	5,022
země = Nizozemí	-0,224	0,174	0,197	0,799	0,568	1,123
země = Portugalsko	1,087	0,168	0,000	2,965	2,132	4,121
země = Švédsko	0 ^b	.	.	.	.	.
pohlaví = muži	0,482	0,105	0,000	1,620	1,318	1,991
pohlaví = ženy	0 ^b	.	.	.	.	.
věková skupina = do 24	-0,838	0,182	0,000	0,432	0,302	0,618
věková skupina = 25-39	-0,453	0,153	0,003	0,635	0,471	0,857
věková skupina = 40-54	-0,313	0,128	0,014	0,731	0,570	0,939
věková skupina = 55 a více	0 ^b	.	.	.	.	.
vzdělání = základní	1,144	0,189	0,000	3,139	2,166	4,549
vzdělání = střední	0,800	0,193	0,000	2,226	1,525	3,251
vzdělání = nástavba	0,553	0,238	0,020	1,738	1,091	2,770
vzdělání = vysokoškolské	0 ^b	.	.	.	.	.
shrnující informace						
	signifikance					
Hosmer-Lemeshowův test ^c	0,880					
Informace o modelu	0,000					
Pseudo-korelační koeficient ^d	0,197					

b...tento parametr je roven nule, protože je referenční kategorií

c...nulová hypotéza říká, že není žádný rozdíl mezi pozorovanými a predikovanými hodnotami na základě modelu

d...udává sílu modelu

Pozn. 1: Kategorie výroku „nesouhlasím“ je nulová hodnota, od které se odvíjejí hodnoty parametrů.

Pozn. 2: Modelová pravděpodobnost je rovna jedné.

Zdroj: ESS Round 5 (2016), vlastní výpočty

Tabulka 12: Výrok 3 - „Jak často Vám Vaše práce brání věnovat čas, který chcete, Vašemu partnerovi/partnerce nebo rodině?, European Social Survey, 2010

	odhad parametrů	standardní chyba	signifikance	poměr šancí	95% interval spolehlivosti	
					dolní mez	horní mez
nikdy						
intercept	-1,901	0,152	0,000			
pohlaví = muži	0,341	0,086	0,000	1,406	1,187	1,665
pohlaví = ženy	0 ^b	.	.	.	.	.
věková skupina = do 24	0,344	0,166	0,038	1,410	1,019	1,951
věková skupina = 25-39	1,493	0,121	0,000	4,451	3,514	5,639
věková skupina = 40-54	1,573	0,107	0,000	4,823	3,913	5,945
věková skupina = 55 a více	0 ^b	.	.	.	.	.
vzdělání = základní	-0,576	0,123	0,000	0,562	0,442	0,715
vzdělání = střední	-0,050	0,128	0,700	0,952	0,740	1,224
vzdělání = nástavba	0,002	0,165	0,992	1,002	0,725	1,384
vzdělání = vysokoškolské	0 ^b	.	.	.	.	.
manžel/ka, partner/ka ano	0,437	0,101	0,000	1,547	1,269	1,887
manžel/ka, partner/ka ne	0 ^b	.	.	.	.	.
někdy						
intercept	-2,526	0,182	0,000			
pohlaví = muži	0,495	0,101	0,000	1,641	1,347	2,000
pohlaví = ženy	0 ^b	.	.	.	.	.
věková skupina = do 24	0,372	0,238	0,119	1,450	0,909	2,313
věková skupina = 25-39	1,832	0,143	0,000	6,249	4,722	8,269
věková skupina = 40-54	1,947	0,129	0,000	7,010	5,442	9,030
věková skupina = 55 a více	0 ^b	.	.	.	.	.
vzdělání = základní	-1,354	0,137	0,000	0,258	0,197	0,338
vzdělání = střední	-0,470	0,135	0,001	0,625	0,479	0,814
vzdělání = nástavba	-0,382	0,176	0,029	0,682	0,483	0,962
vzdělání = vysokoškolské	0 ^b	.	.	.	.	.
manžel/ka, partner/ka ano	0,914	0,128	0,000	2,495	1,943	3,204
manžel/ka, partner/ka ne	0 ^b	.	.	.	.	.
shrnující informace	signifikance					
Hosmer-Lemeshowův test ^c	0,279					
Informace o modelu	0,000					
Pseudo-korelační koeficient ^d	0,250					

b...tento parametr je roven nule, protože je referenční kategorií

c...nulová hypotéza říká, že není žádný rozdíl mezi pozorovanými a predikovanými hodnotami na základě modelu

d...udává sílu modelu

Pozn. 1: Kategorie výroku „stále“ je nulová hodnota, od které se odvíjejí hodnoty parametrů.

Pozn. 2: Modelová pravděpodobnost je rovna jedné.

Zdroj: ESS Round 5 (2016), vlastní výpočty

Ve třetím studovaném výroku se respondenti vyjadřovali k výroku, který zněl: „Jak často Vám Vaše práce brání věnovat čas, který chcete, Vašemu partnerovi/partnerce nebo rodině?“ (Tabulka 12). Modelem bylo vysvětleno rozložení závisle proměnné (výroku) z 25 %. Signifikantně vyšly v tomto případě všechny nezávislé proměnné vyjma proměnných země a děti. Přestože se tato práce zaměřuje zejména na srovnání výsledků analýz mezi státy, byl tento výrok zařazen mezi čtyři zde prezentované. V rámci první signifikantní nezávislé proměnné, kterou bylo pohlaví, se ukazuje, že větší šanci na odpověď „nikdy“ mají muži než ženy. Nejnižší šanci na odpověď, že práce nezabraňuje respondentům dávat čas jejich partnerovi/partnerce či rodině, mají

oproti nejstarším respondentům nad 55 let mladí lidé do 24 let věku, přičemž se vzrůstající věkovou skupinou se tato šance zvyšuje, a pro věkovou skupinu 40–54 let již nabývá téměř pětinasobné šance na odpověď „nikdy“ oproti respondentům starším 55 let. Signifikantně vyšla nezávisle proměnná nejvyššího dosaženého vzdělání, nicméně při pohledu na signifikanci jednotlivých vzdělanostních skupin je patrné, že tuto charakteristiku je potřeba interpretovat spíše s rezervou. Pokud bychom uvažovali signifikanci všech kategorií vzdělání, tak by šlo říci, že oproti vysokoškolákům mají nejnížší, více než poloviční, šanci odpovědět na výrok frekvencí „nikdy“ respondenti se základním vzděláním. Pro středoškoláky a absolventy nástavbového studia je již tato šance podobná. Přibližně 1,5x větší šanci vyjádřit se negativně na otázku, zda práce zabraňuje respondentům dávat čas jejich partnerovi/rodině, mají respondenti žijící s manželem/kou či partnerem/kou oproti těm, kteří s takovouto blízkou osobou nežijí.

Posledním výrokiem, pro který bylo možno provést multinomickou logistickou regresi, bylo tvrzení: „Jak často se cítíte příliš unaven(a) na to, abyste si mohl(a) užít věcí, které byste chtěl(a) dělat doma?“. Rozložení tohoto výroku na škále frekvence bylo významně ovlivněno nezávisle proměnnými země, pohlaví, věková skupina, vzdělání a příznakem žití/nežití s manželem/manželkou či partnerem/partnerkou (Tabulka 13). Tyto proměnné vysvětlují daný výrok z 24,3 %. I přes významnost všech uvedených charakteristik respondentů v tomto modelu lze některé jejich kategorie označit za nesignifikantní, nicméně i tak lze při zachování neměnnosti ostatních parametrů modelu usuzovat na případné souvislosti. Nejmenší šanci cítit se unaveně (a tedy nejvyšší šanci mezi státy v rámci odpovědi „nikdy“) mají oproti referenční kategorii švédských respondentů dotazovaní z Portugalska. To odpovídá i výsledkům analýzy průměrných skóre, kdy Portugalci kladou největší důraz na možnost sladit práci a rodinu, a tudíž se dá očekávat i větší elán pro činnosti mimo jejich pracovní závazky. O něco méně významnou, nicméně téměř 1,5x větší šanci oproti Švédům, mají necítit se unaveně respondenti z Nizozemí. Téměř dvojnásobně vyšší šanci necítit se po práci unaveně mají muži oproti ženám. Signifikantně vyšla i proměnná určující věkovou skupinu respondentů. Oproti nejstarším respondentům nad 55 let mají mladí lidé do 24 let přibližně 1,6x vyšší šanci odpovědět na daný výrok negativně (odpověď „nikdy“). Pro respondenty ve věku 25–39 let již lze sledovat téměř pětkrát vyšší šanci oproti nejstarším nad 55 let, že nejsou po práci nikdy unaveni, aby mohli dělat, co mají v oblíbené. U věkové skupiny 40–54 let činí tato šance přibližně 4,5násobek hodnoty šance pro nejstarší respondenty. Lze tedy říci, že nejvyšší šanci cítit se neunaveně po práci vykazují respondenti mezi 25 a 54 roky věku. Při pohledu na nejvyšší dosažené vzdělání je patrné, že nejnížší šanci cítit se neunaveně po práci mají oproti vysokoškolákům lidé se základním vzděláním. Se vzrůstajícím stupněm dosaženého vzdělání se zvyšuje i tato šance. Poslední signifikantní proměnnou je příznak žití s manželem/kou či partnerem/kou. V tomto případě lze říci, že respondenti, kteří žijí s manželem/kou či partnerem/kou, mají přibližně 1,4x vyšší šanci na odpověď „nikdy“ než ti, kteří s touto blízkou osobou nežijí.

Tabulka 13: Výrok 4 - „Jak často se cítíte příliš unaven(a) na to, abyste si mohl(a) užít věci, které byste chtěl(a) dělat doma?, European Social Survey, 2010

	odhad parametrů	standardní chyba	signifikance	poměr šancí	95% interval spolehlivosti	
					dolní mez	horní mez
nikdy						
intercept	-2,352	0,191	0,000			
země = Švýcarsko	0,079	0,158	0,618	1,082	0,794	1,473
země = Nizozemí	0,379	0,135	0,005	1,461	1,121	1,903
země = Portugalsko	0,432	0,157	0,006	1,540	1,133	2,093
země = Švédsko	0 ^b	.	.	.	.	.
pohlaví = muži	0,665	0,095	0,000	1,944	1,613	2,343
pohlaví = ženy	0 ^b	.	.	.	.	.
věková skupina = do 24	0,495	0,184	0,007	1,640	1,144	2,350
věková skupina = 25-39	1,576	0,133	0,000	4,838	3,729	6,276
věková skupina = 40-54	1,503	0,119	0,000	4,494	3,561	5,672
věková skupina = 55 a více	0 ^b	.	.	.	.	.
vzdělání = základní	-0,880	0,136	0,000	0,415	0,318	0,542
vzdělání = střední	-0,314	0,138	0,023	0,731	0,557	0,958
vzdělání = nástavba	-0,167	0,179	0,352	0,847	0,596	1,202
vzdělání = vysokoškolské	0 ^b	.	.	.	.	.
manžel/ka, partner/ka ano	0,350	0,115	0,002	1,419	1,133	1,778
manžel/ka, partner/ka ne	0 ^b	.	.	.	.	.
někdy						
intercept	-1,897	0,175	0,000			
země = Švýcarsko	-0,052	0,141	0,711	0,949	0,720	1,251
země = Nizozemí	0,010	0,124	0,934	1,010	0,792	1,288
země = Portugalsko	0,035	0,149	0,813	1,036	0,774	1,387
země = Švédsko	0 ^b	.	.	.	.	.
pohlaví = muži	0,446	0,091	0,000	1,561	1,305	1,868
pohlaví = ženy	0 ^b	.	.	.	.	.
věková skupina = do 24	0,354	0,190	0,063	1,424	0,982	2,067
věková skupina = 25-39	1,883	0,130	0,000	6,574	5,099	8,475
věková skupina = 40-54	1,907	0,117	0,000	6,732	5,353	8,467
věková skupina = 55 a více	0 ^b	.	.	.	.	.
vzdělání = základní	-1,139	0,133	0,000	0,320	0,247	0,415
vzdělání = střední	-0,274	0,128	0,032	0,760	0,592	0,976
vzdělání = nástavba	-0,213	0,166	0,198	0,808	0,584	1,118
vzdělání = vysokoškolské	0 ^b	.	.	.	.	.
manžel/ka, partner/ka ano	0,259	0,107	0,016	1,296	1,050	1,599
manžel/ka, partner/ka ne	0 ^b	.	.	.	.	.
shrnující informace	signifikance					
Hosmer-Lemeshowův test ^c	1,000					
Informace o modelu	0,000					
Pseudo-korelační koeficient ^d	0,243					

b...tento parametr je roven nule, protože je referenční kategorií

c...nulová hypotéza říká, že není žádný rozdíl mezi pozorovanými a predikovanými hodnotami na základě modelu

d...udává sílu modelu

Pozn. 1: Kategorie výroku „stále“ je nulová hodnota, od které se odvíjejí hodnoty parametrů.

Pozn. 2: Modelová pravděpodobnost je rovna jedné.

Zdroj: ESS Round 5 (2016), vlastní výpočty

6.3 Shrnutí

Analýza jednotlivých výroků pomocí metod průměrných skóre odpovědí a multinomické logistické regrese poukázal na několik trendů, které se projevují jednak mezi studovanými zeměmi, ale také obecně v odlišnostech vnímání postojů různými skupinami respondentů.

Ukázalo se, že nejčastěji se k tradičnímu rozdělení rolí, kdy je matka především zodpovědná za péči o rodinu a domácnost, kloní ukrajinští respondenti. Naopak nejvíce nesouhlasně se k tomuto tématu vyjadřovali podle očekávání respondenti ze Švédska, kde je kladen velký důraz na rovnost přístupu k příležitostem mezi muži a ženami. S rovností přístupu k práci souhlasí spíše ženy než muži a obecně tyto nové trendy prosazují zejména mladí respondenti a ti, kteří mají vysokoškolské vzdělání.

Při výběru práce kladou největší důležitost na možnosti sladování práce a rodiny portugalští respondenti (mají nejvyšší šanci s důležitostí sladění práce a rodiny souhlasit), což koresponduje s faktem, že Portugalsko zastupuje prorodinně orientovaný typ sociálního státu, kde se hlavní pomoc a péče o potřebné členy rodiny očekává právě od rodiny. Po portugalských respondentech se pro důležitost sladování práce a rodiny vyslovili nejvíce švédští respondenti, a to zejména ženy, respondenti v mladším a středním věku a ti, kteří žijí v domácnosti s alespoň jedním dítětem. Možnost sladit práci a rodinu je nicméně důležitá pro respondenty napříč všemi studovanými státy. Nejméně často zabraňuje práci trávení času s partnerem či rodinou portugalským respondentům, což evidentně souvisí s jejich důrazem na sladění práce a rodiny. Naopak nejčastěji dochází ke konfliktu mezi prací a rodinou na Ukrajině, a to zejména mezi mladými respondenty a těmi, kteří žijí v domácnosti s manželem/kou či partnerem/kou a dítětem/děťmi.

Obecně méně často zabraňuje práce v realizaci vztahů mužům oproti ženám (muži mají větší šanci na zamítnutí výroku, že jim práce zabraňuje trávit čas s partnerkou či rodinou, než ženy), starším oproti mladším respondentům a také logicky těm, kteří žijí sami než těm, kteří žijí s manželem/kou či partnerem/kou.

Ukrajínští respondenti rovněž nejčastěji tvrdí, že jsou po práci příliš unavení, aby si užili toho, co by rádi dělali. Druzí nejvytíženější jsou Švédové a naopak nejméně s tímto tvrzením souhlasili portugalští respondenti (mající nejnižší šanci cítit se unaveně oproti švédským respondentům), což koresponduje s jejich zaměřením na rodinu. Únava po práci, která vede k odkládání zájmových činností, byla zaznamenána zejména více u žen (muži mají dvojnásobně vyšší šanci necítit se po práci unaveně oproti ženám), respondentů ve středním věku, a riziko této únavy se zvyšuje rovněž se vzrůstajícím stupněm dosaženého vzdělání. Naopak nejméně unavení se cítí mladí lidé a ti, kteří žijí v domácnosti s manželem/kou či partnerem/kou (ti mají přibližně 1,4x vyšší šanci na to necítit se po práci unaveně než ti, kteří s touto blízkou osobou nežijí).

To, že by muži měli přijmout stejnou zodpovědnost za domov a rodinu jako ženy, hodnotili kladně Švédové a Ukrajinci, a to zejména ženy a ti, kteří žili s alespoň jedním dítětem. Oproti Švédsku, kde s tímto názorem souhlasí zejména mladí respondenti a s rostoucím věkem se tento souhlas lehce snižuje, vykazují odpovědi ukrajinských respondentů opačný trend, neboli že nejvíce

s názorem souhlasili právě starší lidé. V ostatních studovaných státech s tímto výrokem souhlasili zejména mladí lidé, kteří jsou obecně nositeli nových názorových proudů ve společnosti.

Kapitola 7

Závěr

Tématem předkládané diplomové práce je analýza plodnosti ve vybraných evropských státech od 2. poloviny 20. století do současnosti se zaměřením na časování tohoto procesu. Jednotlivé studované státy byly vybrány tak, aby zastupovaly vždy jeden z typů sociálních států podle Esping-Andersenovy teorie, která byla posléze rozšířena ze tří na pět typů sociálních států. Zástupcem liberálního typu je v této práci Švýcarsko, konzervativního typu Nizozemí, za sociálně-demokratický typ bylo vybráno Švédsko, za jihoevropský Portugalsko a zástupcem postsocialistického typu byla zvolena Ukrajina. Do popředí nejen demografického zájmu se problematika časování plodnosti dostala zejména kvůli soudobému fenoménu odkládání rození dětí do vyššího věku žen, který je úzce spojen s nebývalým nárůstem ukazatele průměrného věku matky při narození dítěte. Proces odkládání rození dětí zároveň ovlivňuje transversální ukazatel úhrnné plodnosti, který je tak často podhodnocován, aniž by docházelo k poklesu intenzity plodnosti jako takové.

Hlavním cílem této práce bylo zhodnotit vývoj ukazatele průměrného věku matky při narození dítěte ve vybraných státech od 2. poloviny 20. století až do současnosti a zjistit, do jaké míry je jeho vývoj dán změnami v časování plodnosti (efektem časování), nebo zda je spíše ovlivněn změnami ve struktuře narozených dětí dle pořadí (efektem struktury). Pro tento záměr byly změny průměrného věku matky při narození dítěte dle daných států dekomponovány metodou dle E. Kitagawy (1955) na dva zmíněné efekty. Bylo zjištěno, že nárůst průměrného věku matky při narození dítěte byl v Nizozemí od 70. let 20. století dán zejména vlivem skutečného odkládání rození dětí do pozdějšího věku žen, a efekt struktury tento nárůst nepatrně zmírňoval. Toto zmírnění lze interpretovat jako nárůst rození dětí nižších pořadí. V Portugalsku se průměrný věk matky při narození dítěte začal zvyšovat přibližně od roku 1985 a tato tendence byla způsobena opět zejména efektem časování a částečně zpomalována protichůdným efektem struktury. Vývoj změn průměrného věku matky při narození dítěte ve Švédsku by se dal charakterizovat dvěma fázemi nárůstu tohoto věku způsobeného efektem časování – neboli skutečným odkládáním rození dětí do pozdějšího věku. V první fázi rostl studovaný průměrný věk od poloviny 70. let do poloviny 90. let 20. století, přičemž se v tomto období rodilo i více dětí vyššího pořadí, a proto efekt struktury působil v souladu s efektem časování. Koncem 80. let 20. století došlo ke snížení intenzity odkládání plodnosti, a tudíž i ke stagnaci růstu průměrného věku matek při narození dítěte. V dalším období se tento věk začal opět vlivem efektu časování zvyšovat navzdory nárůstu

plodnosti vyšších pořadí narozených. Nárůst průměrného věku matky při narození dítěte byl ve Švýcarsku od roku 1999 dán zejména odkládáním plodnosti do vyššího věku žen, přičemž efekt struktury do tohoto vývoje významně nezasahoval. Na Ukrajině se ukazatel průměrného věku matky při narození dítěte s občasnou stagnací dlouhodobě snižoval až do konce 90. let 20. století, což bylo dáno ve velké části tohoto období jak efektem časování, tak efektem struktury. Od konce 90. let minulého století se ovšem podobně jako v ostatních postsocialistických státech začal prudce zvyšovat a za tímto růstem stálo zejména odkládání plodnosti matek do vyššího věku. Jen ojediněle působil protichůdně efekt struktury, nicméně od roku 2005 se na růstu průměrného věku podílel i nárůst intenzity plodnosti vyšších pořadí.

Druhým cílem této práce bylo zhodnotit skutečný vývoj intenzity plodnosti v Nizozemí, Portugalsku, Švédsku, Švýcarsku a na Ukrajině prostřednictvím vypočtených očištěných ukazatelů úhrnné plodnosti od vlivu časování i vlivu struktury, a to dle dostupných dat v období od 2. poloviny 20. století do současnosti. Vývoj očištěných ukazatelů se ve vybraných státech liší od vývoje standardně počítané úhrnné plodnosti v souladu s výše popsány trendy. Výrazně vyšších hodnot nabývají očištěné ukazatele úhrnné plodnosti zejména v obdobích, kdy docházelo ve studovaných státech k nárůstu průměrného věku matky při narození dítěte vlivem efektu časování.

Třetím cílem této diplomové práce bylo zhodnotit názory respondentů z Nizozemí, Portugalska, Švédska, Švýcarska a Ukrajiny prostřednictvím analýzy dat výběrového šetření European Social Survey z let 2004 a 2010 na téma sladění rodinného a pracovního života jako jednoho z faktorů, které ovlivňují rozhodování lidí o založení či rozšíření rodiny. Pomocí metod průměrných skóreů odpovědí a multinomické logistické regrese bylo potvrzeno rozdílné vnímání výroků mezi respondenty vybraných států. V otázkách týkajících se primární zodpovědnosti za domácnost a děti se k tradičnímu rozložení těchto rolí klonili spíše ukrajinští respondenti, se kterými naopak podle předpokladu nesouhlasili Švédové jako zástupci státu, který prosazuje genderovou rovnost. Obecně se k tomuto trendu rovnosti mezi rolemi muže a ženy kloní spíše mladí lidé a ti, kteří dosáhli vysokoškolského vzdělání. Možnost sladit pracovní a rodinné závazky je při výběru práce důležitá zejména pro portugalské respondenty, kteří následně vykazovali nejmenší míru únavy po práci a také nejmenší rozkol mezi časem dávaným práci a rodině. Sladění práce a rodiny je důležité také zejména pro Švédy, nicméně efektivní skloubení práce a rodiny se ukázalo jako priorita napříč všemi studovanými státy. Největší konflikt mezi těmito zájmy byl zaznamenán mezi ukrajinskými respondenty, a to zejména mezi mladými lidmi a těmi, kteří žijí v domácnosti s manželem/kou či partnerem/kou. Zároveň byla u ukrajinských respondentů zaznamenána nejvyšší míra únavy na to, aby po práci dělali to, co je baví.

Z uvedených výsledků je zřejmé, že růst průměrného věku matek při narození dítěte je ve studovaných státech dán v současnosti zejména vlivem skutečného odkládání rození dětí do vyššího věku žen. Tato skutečnost se stává důležitou nejen pro demografy, ale například i pro lékaře, sociology či politiky. Věk, kdy mohou mít matky své děti, je biologicky ohraničen, a proto se nabízí otázka, kam až se bude průměrný věk matek při narození dítěte posouvat. Jako důležité se jeví studium faktorů, které k odkládání plodnosti vedou, na což mohou státy reagovat svou rodinnou a sociální politikou. Zároveň je zajímavé sledovat, do jaké míry je posléze odložená

plodnost žen do vyššího věku rekuperována. Spojené procesy odkladu plodnosti a její rekuperace by bylo zajímavé sledovat rovněž z kohortního pohledu, který dává přesnější informaci o vývoji plodnosti žen různých generací.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ABRAHAMSON, Peter a Cecilie WEHNER. Family And/Or Work in Europe. *Journal of Comparative Family Studies*. 2006, **37**(2), 153–171. ISSN 0047-2328.
- ARTS, Wil a John GELISSEN. Tree Worlds of Welfare Capitalism or More?: A State-of-the-art Report. *Journal of European Social Policy*. 2002, **12**(2), 137–158.
- ARTS, Wil a John GELISSEN. Welfare State, Solidarity and Justice Principles: Does the Type Really Matter? *ACTA SOCIOLOGICA*. 2001, **44**(4), 283–299.
- BASTEN, Stuart a Tomáš FREJKA. *Fertility Patterns in Formerly Socialist Countries of Europe [FSCE]: Are They Converging with the West?* [online]. 2014, , 24 [cit. 2015-11-02].
- BERNHARDT, Eva. Is the Second Demographic Transition a useful concept for demography? *Vienna Yearbook of Population Research*. 2004, **2**, 25–28. ISSN 1728-5305. Dostupné také z: http://hw.oeaw.ac.at/0xc1aa500d_0x00062015
- BILLINGLEY, Sunnee. The post–communist fertility puzzle. *Population Research and Policy Review*. 2010, **29**(no. 2), 193–231. ISSN 0167-5923.
- BONGAARTS, John a Griffith FEENEY. On the Quantum and Tempo of Fertility. *Population and Development Review* [online]. 1998, **24**(2), 271–291 [cit. 2017-03-10]. Dostupné z: <http://www.popcouncil.org/uploads/pdfs/councilarticles/pdr/PDR242Bongaarts.pdf>
- BONOLI, Giuliano. Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach. *Journal of Social Policy*. 1997, **26**(3), 351–372.
- CANUDAS ROMO, V. *Decomposition Methods in Demography* [online]. Groningen, 2003 [cit. 2017-02-28]. Dostupné z: [http://www.rug.nl/research/portal/publications/pub\(22826367-15ec-4cfb-9df7-1331b7776f4c\).html](http://www.rug.nl/research/portal/publications/pub(22826367-15ec-4cfb-9df7-1331b7776f4c).html). Doktorská práce. Rijksuniversiteit te Groningen. Vedoucí práce Willekens.
- CERAMI, Alfio. Mechanisms of Institutional Change in Central and Eastern European Welfare State Restructuring. CERAMI, Alfio a Pieter VANHUYSSE. *Post-communist welfare pathways: Theorizing social policy transformations in Central and Eastern Europe*. 1. New York: Palgrave Macmillan, 2009, s. 35–52. ISBN 0230230261.

- CLIQUET, Robert L. The Second Demographic Transition: Fact or Fiction? *Population studies* 23. Strasbourg: Council of Europe, 1991.
- COLEMAN, David. Why we don't have to believe without doubting in the „Second Demographic Transition“ – some agnostic comments. *Vienna Yearbook of Population Research*. 2004, 2, 11–24. ISSN 1728-5305. Dostupné také z: http://hw.oeaw.ac.at/0xc1aa500d_0x00062019
- ESPING-ANDERSEN, Gosta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism* [online]. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990 [cit. 2017-02-27]. ISBN 0-691-09457-8. Dostupné z: <http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic1134169.files/Readings%20on%20Social%20Democracy/Esping%20Anderson%20%20The%20Three%20Worlds%20of%20Welfare%20Capitalism.pdf>
- ESPING-ANDERSEN, Gøsta. *Social foundations of postindustrial economies* [online]. Oxford [u.a.]: Oxford Univ. Press, 1999 [cit. 2017-02-27]. ISBN 01-987-4201-0.
- ETZEMÜLLER, Thomas. HISTORICAL SOCIAL RESEARCH. *The population discourse: a transnational matrix; the case of Germany and Sweden*. Leibniz: GESIS, 2011, 36(2).
- FERRERA, Maurizio. The 'Southern Model' of Welfare in Social Europe. *Journal of European Social Policy*. 1996, 6(1), 17–37.
- FREJKA, Tomáš, Tomáš SOBOTKA, Jan M. HOEM a Laurent TOULEMON. Summary and general conclusions: Childbearing Trends and Policies in Europe. *Demographic Research* [online]. 2008, 19, 5–14 [cit. 2017-01-28]. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/2/19-2.pdf>
- GERSHUNY, Jonathan a Oriel SULLIVAN. Time Use, Gender, and Public Policy Regimes. *Social Politics* [online]. 2003, 10(2), 205–228 [cit. 2017-03-28]. Dostupné z: <https://academic.oup.com/sp/article-abstract/10/2/205/1666891/Time-Use-Gender-and-Public-Policy-Regimes>
- GOLDSTEIN, Joshua R. a Thomas B. CASSIDY. *Tempo Effects on Fertility during the Great Recession: Surprises and New Models* [online]. 2013, , 8 [cit. 2015-11-02].
- GUSTAFSSON, Siv. JOURNAL OF POPULATION ECONOMICS. *Optimal Age at Motherhood. Theoretical and Empirical Considerations on Postponement of Maternity in Europe*. Amsterdam: Springer, 2001, 14(2).
- HANTRAIS, Linda. *Family policy matters: Responding to family change in Europe*. 1. Bristol: The Policy Press, 2004. ISBN 18-613-4472-4.
- KALIBOVÁ, Květa, Zdeněk PAVLÍK a Alena VODÁKOVÁ, ed. *Demografie (nejen) pro demografy*. 3., přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009, 241 s. Sociologické pojmosloví. ISBN 978-80-7419-012-4.

- KASZA, GREGORY J. The Illusion of Welfare 'Regimes'. *Journal of Social Policy*. 2002, **31**(02), -. DOI: 10.1017/S0047279401006584. ISSN 0047-2794. Dostupné také z: http://www.journals.cambridge.org/abstract_S0047279401006584
- KITAGAWA, Evelyn M. Components of a Difference Between Two Rates. *Journal of the American Statistical Association*. 1955, **50**, 1168–1194.
- KOCOURKOVÁ, Jiřina. *Propopulační politika – ano či ne: Má populační politika v České republice perspektivu?* [online]. 21. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002 [cit. 2016-11-03]. ISSN 1213-3299. Dostupné z: <http://cepin.cz/docs/dokumenty/sbornik21.pdf>
- KOHLER, Hans-Peter, Francesco C. BILLARI a José A. ORTEGA. The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s. *Population and Development Review* [online]. 2002, **18**(no. 4), 641–680 [cit. 2016-11-02]. DOI: The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1728-4457.2002.00641.x/full>
- KOSTELECKÁ, Yvona. ORBIS SCHOLAE. *Domácí vzdělávání a legislativa: Studie postkomunistických států střední Evropy*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2014, **8**(1). ISSN 2336-3177.
- KŘEŠŤANOVÁ, Jana. *Vývoj porodnosti a předškolní péče v České republice po roce 1950*. Praha, 2015. Diplomová práce. Karlova univerzita, Přírodovědecká fakulta. Vedoucí práce Prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc.
- KVAPILOVÁ, Jana. *Typy státu blahobytu a Česká republika*. Brno, 2010. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Ing. Aleš FRANC, Ph.D.
- LESTHAEGHE, Ron. The Unfolding Story of the Second Demographic Transition: Research Report. LESTHAEGHE, Ron. *Population Studies Center Research Report 10–696* [online]. 2010, , 44 [cit. 2016-11-02]. Dostupné z: <http://www.psc.isr.umich.edu/pubs/pdf/rr10-696.pdf>
- LESTHAEGHE, Ron a G. MOORS. Recent Trends in Fertility and Household Formation in the Industrialized World. *Review of Population and Social Policy* [online]. 2000, (no. 9), 121–170 [cit. 2016-11-02]. Dostupné z: <http://www.vub.ac.be/demography/wp-content/uploads/2016/02/WP-IPD-2000-2.pdf>
- LESTHAEGHE, Ron a Karel NEELS. From the First to the Second Demographic Transition – An interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population*. Netherlands, 2002, **18**(no. 4), 325–360. ISSN 0168-6577.
- LESTHAEGHE, Ron a Johan SURKYN. Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An Update. *Demographic Research* [online]. 2004, **Special Collection 3, Article 3**, 45–86 [cit. 2016-11-01].

- ISSN 1435–9871. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/special/3/3/s33.pdf>
- LUY, Marc. Tempo Effects and their Relevance in Demographic Analysis. *Comparative Population Studies*. 2010, **35**(3), 415–446.
- MATĚJKOVÁ, Barbora a Jana PALONCYOVÁ. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích II* [online]. VÚPSV, 2004, , 1–81 [cit. 2017-02-27]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_139.pdf
- MATĚJKOVÁ, Barbora a Jana PALONCYOVÁ. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích s ohledem na situaci v České republice*. Brno: Masarykova univerzita v Brně pro Výzkumný ústav práce a sociálních věcí Praha, 2005, 79 s. ISBN 80-210-3630-3.
- MITCHELL, Eva. Esping-andersenova teorie tří světů sociálního státu. Obsah a kritiky. *Philosophica et historica, Studia sociologica XV: Nerovnosti a rizika* [online]. Praha: Karolinum, 2011, (2), 9–20 [cit. 2017-02-27]. ISSN 0567-8293. Dostupné z: https://cupress.cuni.cz/ink2_stat/dload.jsp?prezMat=73588
- NICOLETTI, Cheti a Maria Letizia TANTURRI. *DIFFERENCES IN DELAYING MOTHERHOOD ACROSS EUROPEAN COUNTRIES: EMPIRICAL EVIDENCE FROM THE ECHP* [online]. 2005, (4), 1–29 [cit. 2017-01-28]. Dostupné z: <https://www.iser.essex.ac.uk/research/publications/working-papers/iser/2005-04.pdf>
- O'CONNOR, Julia S. Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare State Regimes: Theoretical and Methodological Issues. *British Journal of Sociology*. 1993, **44**(3), 501–518.
- ORLOFF, Ann Shola. Women's Employment and Welfare Regimes: Globalization, Export Orientation and Social Policy in Europe and North America. *Social Policy and Development* [online]. United Nations Research Institute for Social Development, 2002, , 1-49 [cit. 2017-03-28]. Dostupné z: http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1440&context=global_docs
- ORLOFF, Ann Shola. Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States. *American Sociological Review*. 1993, **58**(3), 303–328.
- POLESNÁ, Helena. *Změny reprodukčního chování z pohledu druhého demografického přechodu ve vybraných evropských zemích*. Praha, 2013, 261 s. Magisterská práce. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Vedoucí práce Jiřina Kocourková.
- POWELL, Martin a Armando BARRIENTOS. Welfare regimes and the welfare mix. *European Journal of Political Research* [online]. 2004, **43**, 83–105.
- REMUND, Adrien. Parity-decomposition of the change in the mean age at childbearing. Lessons for the timing of the second demographic transition. In: *Příspěvek na Evropské*

- populační konferenci, *European Population Conference* [online]. Stockholm, 2012 [cit. 2017-02-28]. Dostupné z: <http://epc2012.princeton.edu/abstracts/120830>
- RYDER, N. B. Problems of trend determination during a transition in fertility. *Milbank Memorial Fund Quarterly*. 1956, **34**(1), 5–21.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka. Is Eastern Europe experiencing a second demographic transition? *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* [online]. 1999, (no. 1), 19–44 [cit. 2016-11-01]. Dostupné z: https://web.natur.cuni.cz/ksgrrsek/acta/1999/AUC_1999_34_Rychtarikova_Is_Eastern_Europe.pdf
- RYS, Vladimír. Transition Countries of Central Europe Entering the European Union: Some Social Protection Issues. *International Social Security Review*. 2001, **54**(2–3), 177–189.
- ŘEHÁKOVÁ, Blanka. Nebojte se logistické regrese. *Sociologický časopis* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, **36**(4), 475–492 [cit. 2017-04-13]. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/5f6961faa17dd98a67cfb71a5205469d297369f5_372_475REHAK.pdf
- SCHMIDT, Lone, Tomáš SOBOTKA a Janne Gasseholm BENTZEN. Demographic and medical consequences of the postponement of parenthood. *Human Reproduction Update: Oxford Journals* [online]. 2012, **18**(1), 29–43 [cit. 2017-01-28]. Dostupné z: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/21989171>
- SIVKOVÁ, Olga a Klára HULÍKOVÁ TESÁRKOVÁ. Demografie: revue pro studium populačního vývoje. *Dekompozice změn průměrného věku matky při narození dítěte v České republice od roku 1950*. Praha: Český statistický úřad, 2012, **54**(3). ISSN 1805–2991.
- SOBOTKA, Tomáš. *The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe: Overview Chapter 6* [online]. [cit. 2016-11-02]. Dostupné z: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/8/19–8.pdf>
- SOBOTKA, Tomáš. *Historical Social Research: Fertility in Central and Eastern Europe after 1989: collapse and gradual recovery*. Leibniz: GESIS, 2011, **36**(2).
- SOBOTKA, Tomáš. *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe* [online]. Amsterdam. Amsterdam, 2004 [cit. 2017-01-28]. ISBN 90 3619 102 5. Dostupné z: <http://www.rug.nl/research/portal/files/9808316/titlecon.pdf>. Dizertační. University of Groningen. Vedoucí práce Willekens, F.J.C., van Wissen, L.J.G.
- SOBOTKA, Tomáš, Kryštof ZEMAN, Ron LESTHAEGHE a Tomáš FREJKA. *Postponement and Recuperation in Cohort Fertility: New Analytical and Projection Methods and their Application*. 2011, , 86. Dostupné také z: http://www.vub.ac.be/demography/wp-content/uploads/2016/02/EDRP2-2011_Sobotka_Zeman_Lesthaeghe_Frejka.pdf
- STIER, Haya a Noah LEWIN-EPSTEIN. Policy Effects on the Division of Housework. *Journal of Comparative Policy Analysis* [online]. Tel Aviv University, Israel, 2007, **9**(3), 235 –

- 259 [cit. 2017-03-28]. Dostupné z:
<http://people.socsci.tau.ac.il/mu/hayas/files/2011/01/policy-housework.pdf>
- STIER, Haya a Hadas MANDEL. *Inequality in the Family: The Institutional Aspects of Wives' Earning Dependency: Paper prepared for presentation at the ISA Research Committee on Social Stratification (RC28) meeting, Tokyo, Japan, 2003* [online]. In: . Tel Aviv University, Israel, 2003, s. 38 [cit. 2017-03-28]. Dostupné z: <http://web.iss.u-tokyo.ac.jp/~rc28/stier-mandel-rc28.pdf>
- UNHCR. Ukraine: Humanitarian needs rise as internal displacement tops 117,000 people. *The UN Refugee Agency* [online]. 2014 [cit. 2017-04-14]. Dostupné z:
<http://www.unhcr.org/news/briefing/2014/8/53e0bff99/ukraine-humanitarian-needs-rise-internal-displacement-tops-117000-people.html?query=ukraine>
- VEČERNÍK, Jiří. Střední vrstvy v české transformaci: Interakce sociálně-ekonomické politiky a společenského rozvrstvení. *Sociologický časopis* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1999, **35**(1), 33–51 [cit. 2017-02-27]. Dostupné z:
http://sreview.soc.cas.cz/uploads/0a7d7f41ca6544a78359a66a7fe358c4c7bcb0ec_215_033VECER.pdf
- VEČEŘA, Miloš. *Sociální stát: východiska a přístupy*. Vyd. 2. upr. Praha: Sociologické nakladatelství, 1996. Učebnice pro obor sociální práce. ISBN 80-858-5016-8.
- Scénáře vývoje obyvatelstva Švýcarska v letech 2015–2045. *Švýcarský statistický úřad: Szenarien zur Bevölkerungsentwicklung der Schweiz 2015–2045* [online]. 2015 [cit. 2016-06-24]. Dostupné z:
<http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/22/publ.html?publicationID=6646>
- WHO: *World Health Organization* [online]. 2016 [cit. 2017-01-28]. Dostupné z:
<http://www.who.int/about/en/>
- CK Mundo: *Základní informace o Švýcarsku* [online]. [cit. 2016-06-24]. Dostupné z:
<http://www.mundo.cz/svycarsko>
- Eurostat Yearbook: *Europe in figures* [online]. 2006 [cit. 2017-01-28]. Dostupné z:
http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_in_figures_-_Eurostat_yearbook
- ŽENÍŠKOVÁ, Aneta. *Analýza odkladu a rekuperace plodnosti v Česku v kohortním pohledu*. Praha, 2014. Bakalářská práce. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Vedoucí práce Jiřina Kocourková.

SEZNAM POUŽITÝCH DATOVÝCH ZDROJŮ

- Demographic Yearbook: Population Censuses' Datasets (1995 – Present). *United Nations Statistics Division* [online]. New York, 2016 [cit. 2017-03-06]. Dostupné z: <http://data.un.org/Data.aspx?d=POP&f=tableCode%3a23>
- ESS: Weighting European Social Survey Data. In: *European Social Survey* [online]. 2014 [cit. 2017-04-05]. Dostupné z: http://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/ESS_weighting_data_1.pdf
- ESS Round 2. *European Social Survey Round 2 Data (2004): Data file edition 3.5.* [online]. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC., 2016 [cit. 2017-04-08]. Dostupné z: http://www.europeansocialsurvey.org/data/country_index.html
- ESS Round 2: Hlavní dotazník. *European Social Survey* [online]. 2004 [cit. 2017-04-20]. Dostupné z: http://www.europeansocialsurvey.org/docs/round2/fieldwork/czech_republic/ESS2_questionnaire_a_CZ.pdf
- ESS Round 5. *European Social Survey Round 5 Data (2010): Data file edition 3.3.* [online]. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC., 2016 [cit. 2017-04-08]. Dostupné z: <http://www.europeansocialsurvey.org/data/module-index.html>
- ESS Round 5: Hlavní dotazník. *European Social Survey* [online]. 2010 [cit. 2017-04-20]. Dostupné z: http://www.europeansocialsurvey.org/docs/round5/fieldwork/czech_republic/ESS5_main_and_interviewer_questionnaire_CZ.pdf
- European Social Survey* [online]. NSD - Norwegian Centre for Research Data: Norway, 2016a [cit. 2017-04-08]. Dostupné z: <http://www.europeansocialsurvey.org>
- Eurostat. *EUROPOP 2013* [online]. 2013 [cit. 2016-06-24]. Dostupné z: Human Mortality Database [online]. 2016 [cit. 2016-06-24]. Dostupné z: <http://www.mortality.org/cgi-bin/hmd/country.php?cntr=CHE&level=1>
- Eurostat Database* [online]. Lucembursko: Eurostat, 2016 [cit. 2017-01-28]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Human Fertility Database [online]. Max Planck Institute for Demographic Research (Germany) and Vienna Institute of Demography (Austria), 2016 [cit. 2017-01-28]. Dostupné z: <http://humanfertility.org/cgi-bin/main.php>

Human Mortality Database [online]. University of California, Berkeley (USA), and Max Planck Institute for Demographic Research (Germany)., 2016 [cit. 2017-03-06]. Dostupné z: <http://www.mortality.org>

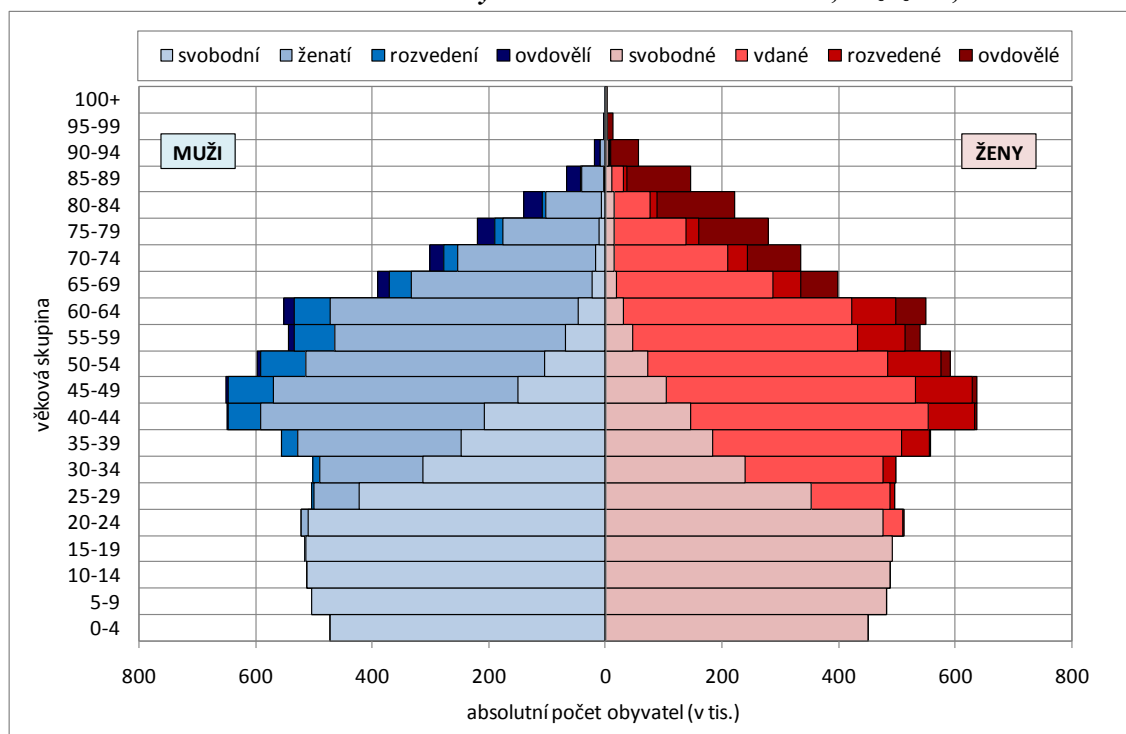
State Statistics Service of Ukraine [online]. 2016 [cit. 2017-02-18]. Dostupné z: <https://ukrstat.org/en>

PŘÍLOHY

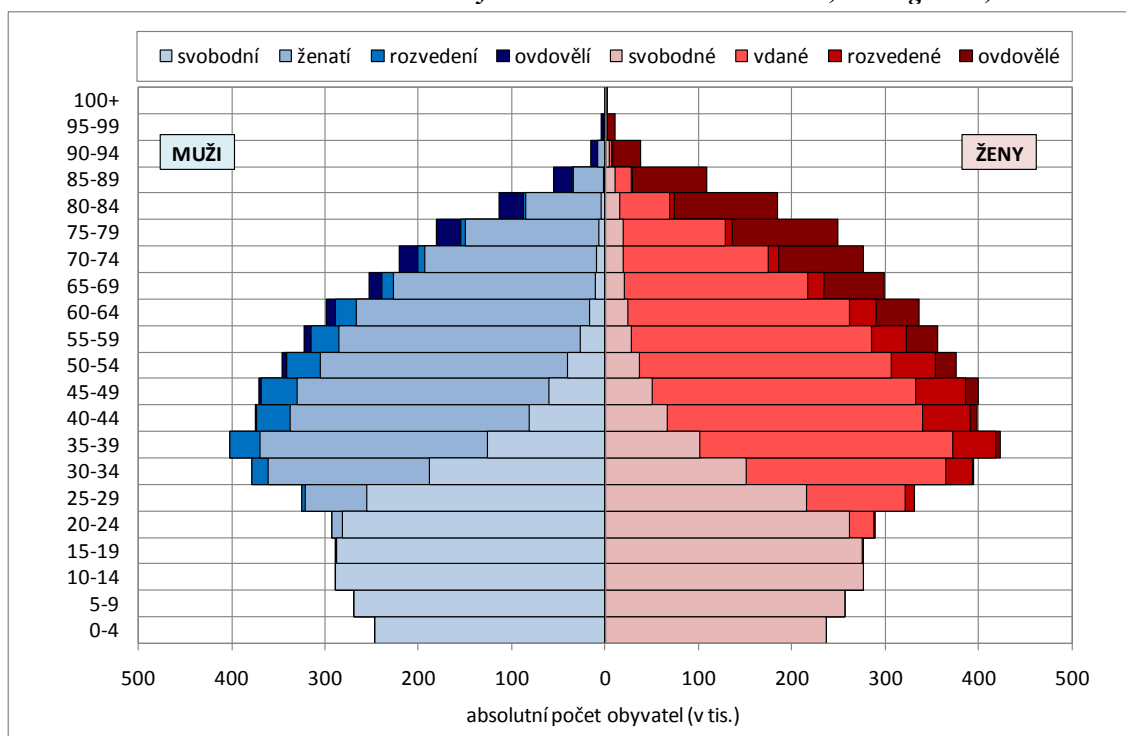
Příloha 1: Pohlavně věková struktura obyvatelstva, Nizozemí, 2011	90
Příloha 2: Pohlavně věková struktura obyvatelstva, Portugalsko, 2011	90
Příloha 3: Pohlavně věková struktura obyvatelstva, Švédsko, 2011	91
Příloha 4: Pohlavně věková struktura obyvatelstva, Švýcarsko, 2011	91
Příloha 5: Pohlavně věková struktura obyvatelstva, Ukrajina, 2011	92
Příloha 6: Pohlavně věková struktura obyvatelstva, Ukrajina, 2011	92
Příloha 7: Hrubá míra sňatečnosti ve vybraných státech v letech 1995-2014 (v ‰)	93
Příloha 8: Hrubá míra rozvodovosti ve vybraných státech v letech 1995-2014 (v ‰)	93

Příloha 1: Pohlavně věková struktura obyvatelstva dle rodinného stavu, Nizozemí, 2011

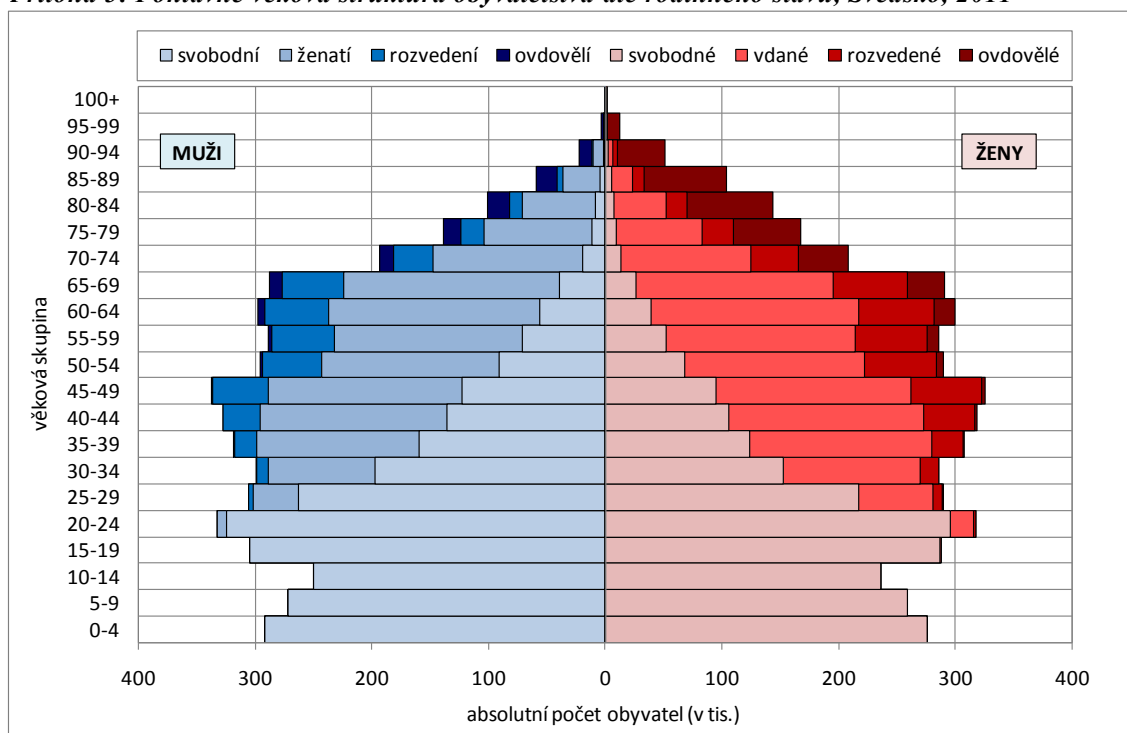
Zdroj: Eurostat Database (2016)

Příloha 2: Pohlavně věková struktura obyvatelstva dle rodinného stavu, Portugalsko, 2011

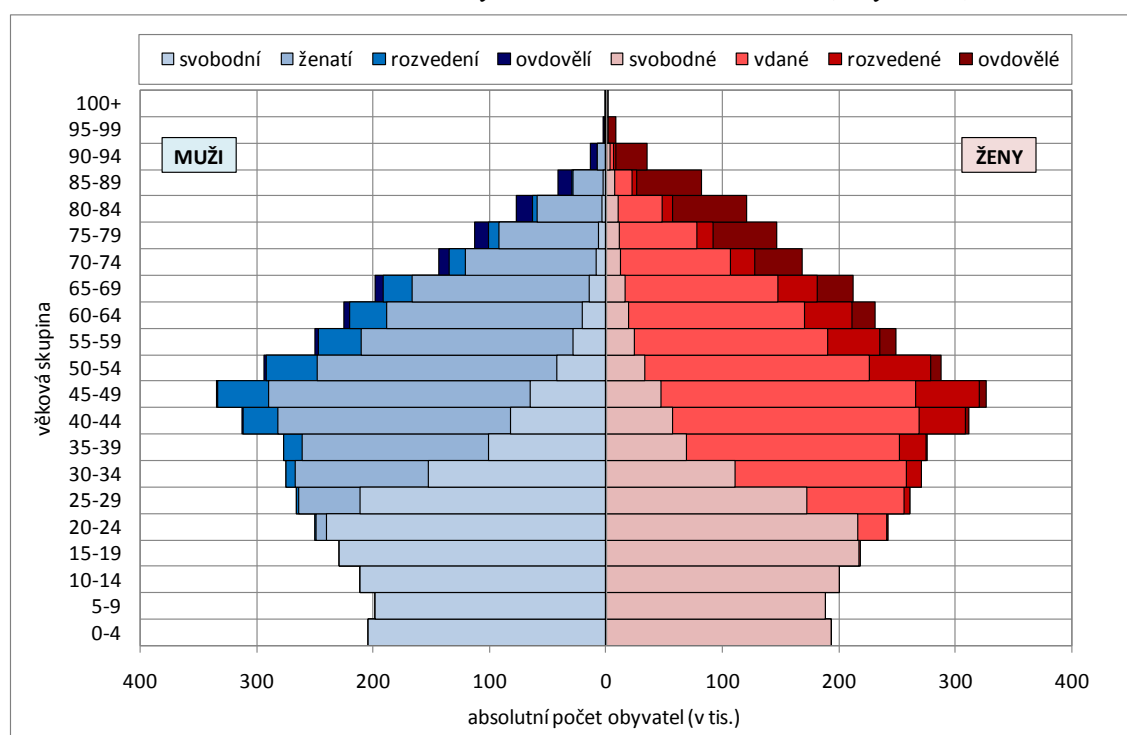
Zdroj: Eurostat Database (2016)

Příloha 3: Pohlavně věková struktura obyvatelstva dle rodinného stavu, Švédsko, 2011

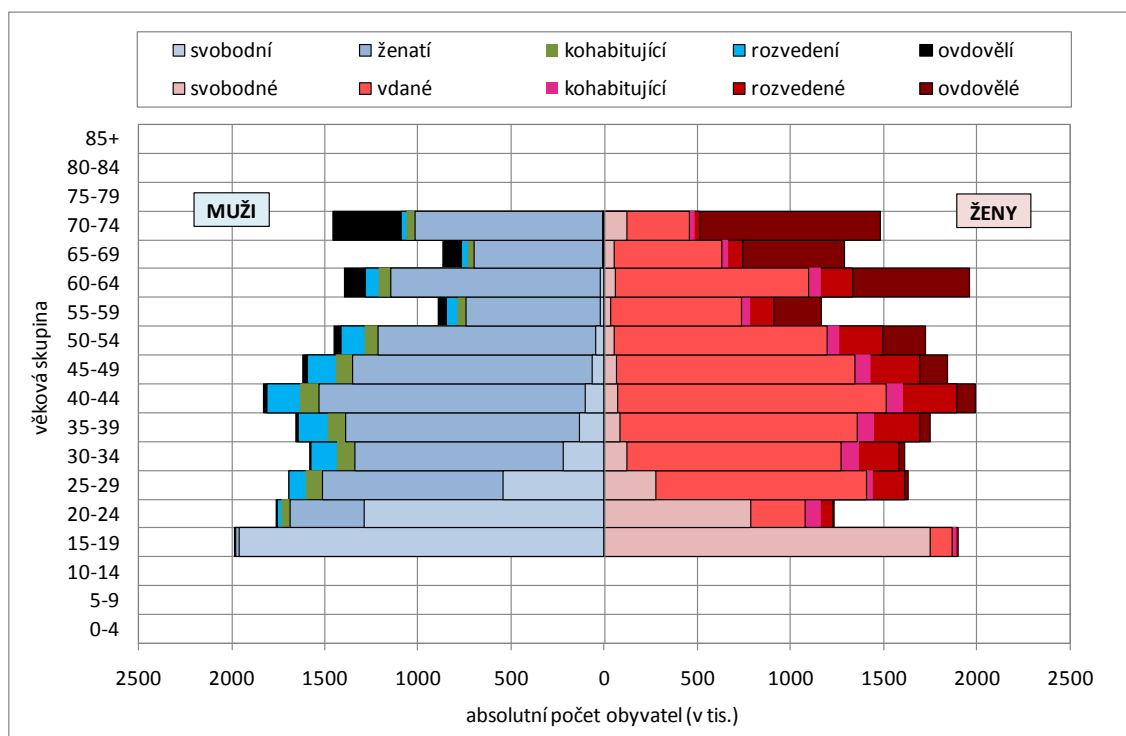
Zdroj: Eurostat Database (2016)

Příloha 4: Pohlavně věková struktura obyvatelstva dle rodinného stavu, Švýcarsko, 2011

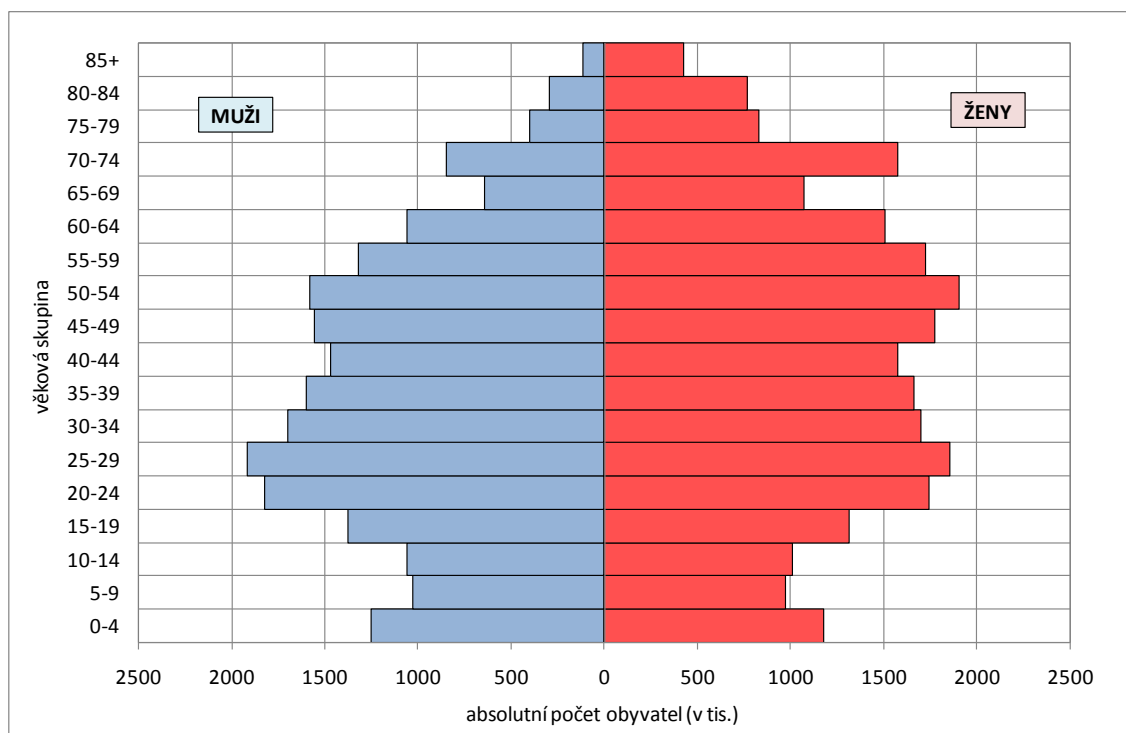
Zdroj: Eurostat Database (2016)

Příloha 5: Pohlavně věková struktura obyvatelstva dle rodinného stavu, Ukrajina, 2011

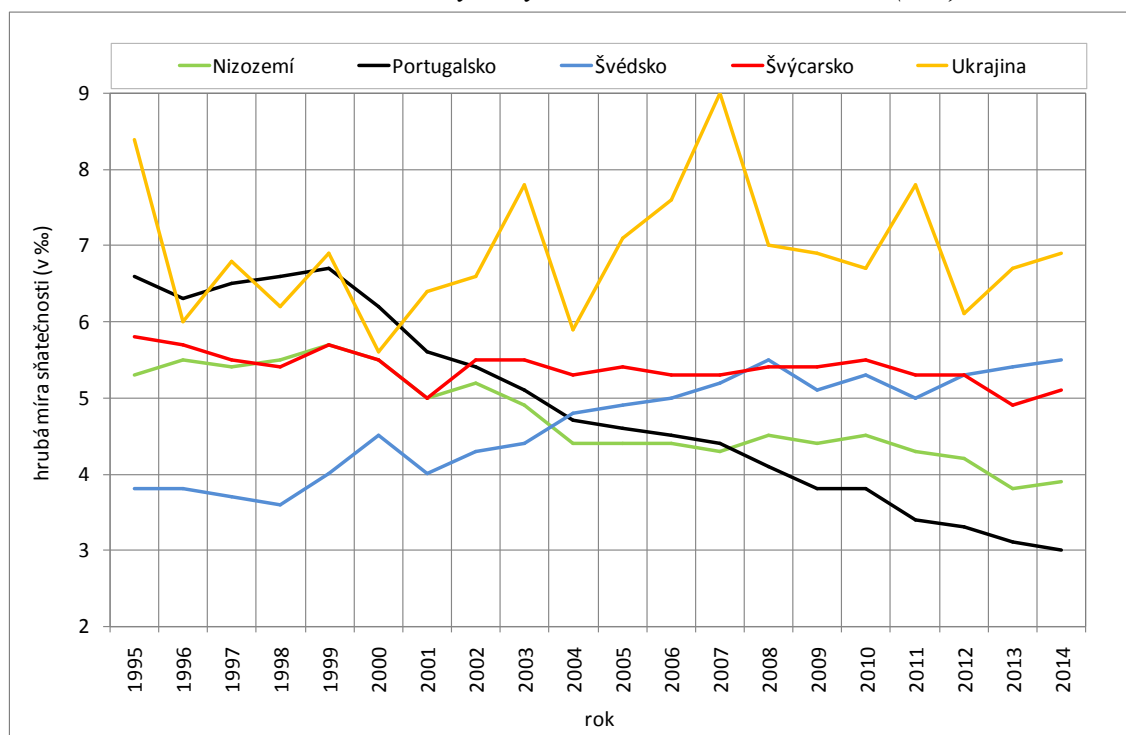
Zdroj: United Nations Statistics Division - Demographic Yearbook (2016)

Příloha 6: Pohlavně věková struktura obyvatelstva, Ukrajina, 2011

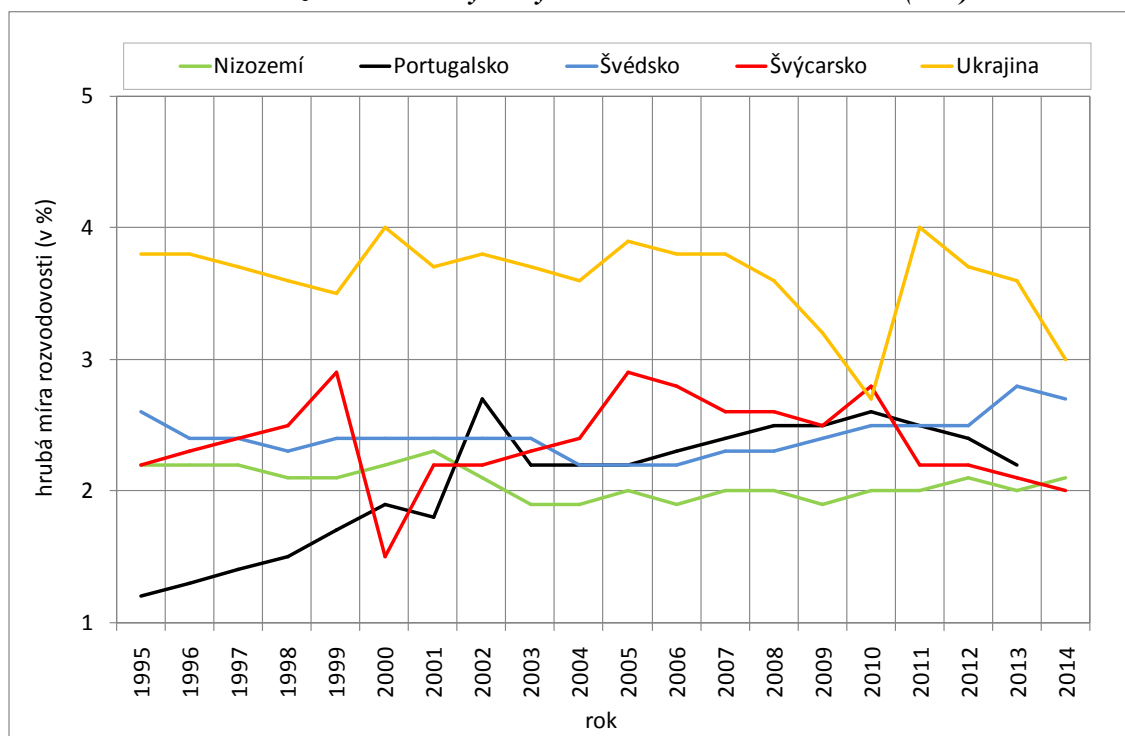
Zdroj: Eurostat Database (2016)

Příloha 7: Hrubá míra sňatečnosti ve vybraných státech v letech 1995–2014 (v ‰)

Zdroj: Eurostat Database (2016), Ukrajinský statistický úřad (2016)

Příloha 8: Hrubá míra rozvodovosti ve vybraných státech v letech 1995–2014 (v ‰)

Zdroj: Eurostat Database (2016), Ukrajinský statistický úřad (2016)